http://allotriosi.wordpress.com

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Κριτική των προγραμμάτων Γκότα & Ερφούρτης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠ' ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ:
ΚΩΣΤΑ ΣΚΛΑΒΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΟΡΟΝΤΖΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2004

http://allotriosi.wordpress.com

Κεντρική διάθεση:
Εκδόσεις Δ. Κοροντζή
Κασαμπά 58. 16122 Καισαριανή
Τηλ: 210.7225.690

Δεκέμβρης 2004

ISBN: 978-960-8031-48-7

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό Σημείωμα.....11

ΜΕΡΟΣ Ι
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΓΚΟΤΑ • 17

Προκαρκτικές παρατηρήσεις
του Φρίντριχ Ένγκελς 19
Επιστολή του Μαρξ στον Μπράκε
συνοδεύουσα το χειρόγραφο της κριτικής..... 23
Σχόλια για το πρόγραμμα του Γερμανικού
Εργατικού Κόμματος του 1875
Σχόλιο Ι.....27
Σχόλιο ΙΙ.....47
Σχόλιο ΙΙΙ 53
Σχόλιο IV 56

ΜΕΡΟΣ ΙΙ
ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ

ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΥ ΓΚΟΤΑ • 67

Επιστολή στον Αύγουστο Μπέμπελ
της 28ης Μαρτίου 1875..... 69

http://allotriosi.wordpress.com

Επιστολή στον Αύγουστο Μπέμπελ
της 12ης Οκτωβρίου 1875 83
Επιστολή στον Μπράκε..... 87

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ
ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛ-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1891 • 93

Από μια επιστολή του Ένγκελς στον Κάουτσκι
στις 29 Ιουνίου 1891..... 94
Κριτική του σχεδίου του Σοσιαλδημοκρατικού
Προγράμματος του 1891 95

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πρόγραμμα του Σοσιαλδημοκρατικού
Κόμματος της Γερμανίας..... 117

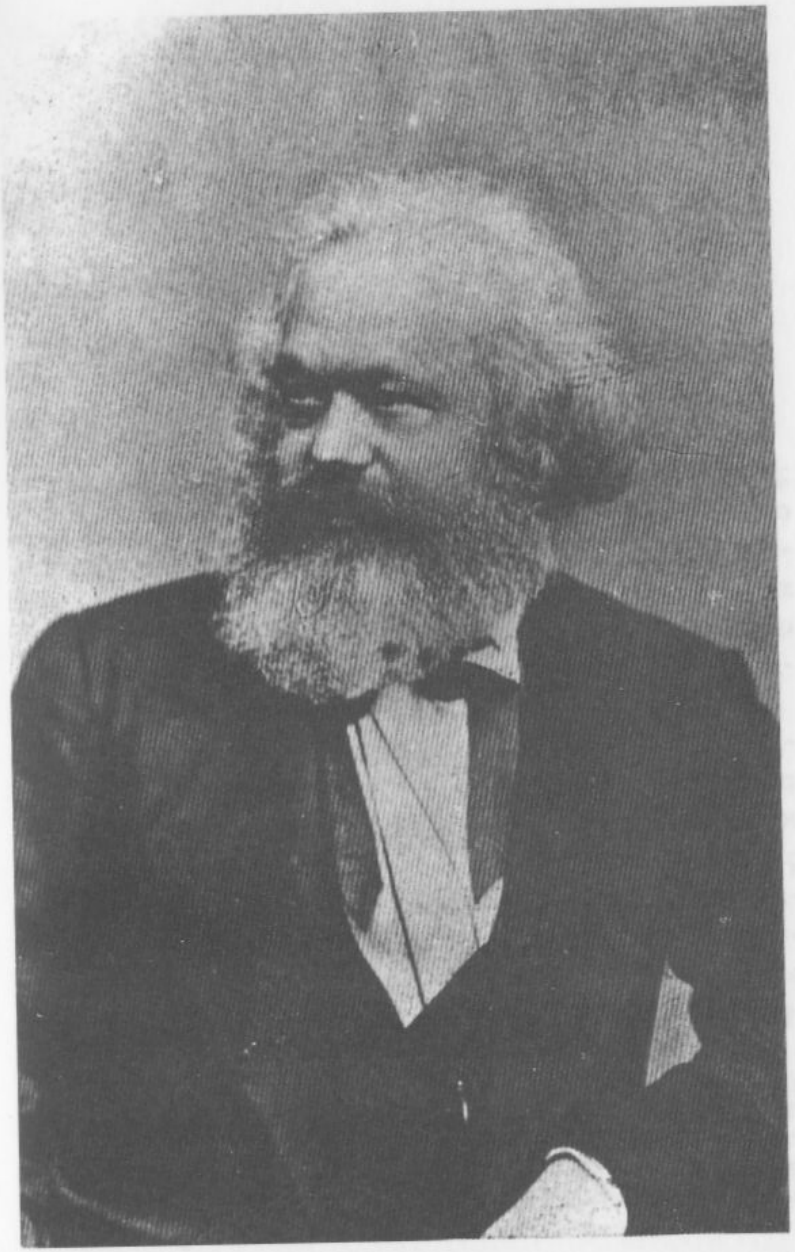

Ο Καρλ Μαρξ

http://allotriosi.wordpress.com

Εισαγωγικό Σημείωμα

Τα μέρη που αποτελούν το βιβλίο τούτο, δηλαδή: 1. Η κριτική του προγράμματος του Γκότα απ' το Μαρξ και τον Ένγκελς. 2. Η κριτική του προγράμματος της Ερφούρτης απ' τον Ένγκελς, είναι παρμένα από μια γερμανική συλλογή που εξέδωσε το Μάρτιο του 1918 ο Hermann Duncker υπό τον τίτλο: Μαρξ-Ένγκελς: Προγραμματικές κριτικές.

Τον Φλεβάρη του 1875 και ενώ ζούσε στο Λονδίνο, ο Μαρξ προς μεγάλη του έκπληξη πληροφορείται ότι στις 14 και 15 του ίδιου μήνα, 73 εκπρόσωποι της «Γενικής Εργατικής Ένωσης» που ασπάζονταν τις απόψεις του Λασάλ[1] —απόψεις με τις οποίες επανειλημμένως είχε έρθει σε αντίθεση— και 56 εκπρόσωποι του «Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικό Κόμματος» με απόψεις πολύ κοντά σ' αυτές του Μαρξ, συναντήθη-

[1] Λασάλ, Φερδινάρδος (1825-1864). Γερμανός σοσιαλιστής θεμελιωτής της Παγγερμανικής Εργατικής Ένωσης. Υποστήριζε την πολιτική συνένωση της Γερμανίας «από τα πάνω» και περιόριζε τον αγώνα του στη δημιουργία συνεταιρισμών χρηματοδοτούμενων από το κράτος, στην ίδρυση ενός «ελεύθερου λαϊκού κράτους» και στην επίτευξη συνδικαλιστικών αιτημάτων. (ΣΜ)

καν στη μικρή πόλη της Γκότα, για να επεξεργαστούν από κοινού ένα πρόγραμμα και να προετοιμάσουν τη συγχώνευση των δύο κομμάτων σε ένα, στο «Γερμανικό Εργατικό Κόμμα».

Δεν επρόκειτο για μια απλή συμμαχία για εκλογικούς λόγους ή για κοινή δράση, αλλά για μια πλήρη συγχώνευση στη βάση κυρίως των απόψεων του Λασάλ, απόψεις που σκόπευαν στην κατάκτηση του πρωσικού κράτους, χωρίς όμως να κάνουν καμιά νύξη για αλλαγή των σχέσεων παραγωγής και όλων εκείνων των πρακτικών για την απονέκρωση του Κράτους.

Ο Μαρξ, στη σκέψη ότι όλοι θα τον κατηγορήσουν ότι συμφώνησε σ' ένα πρόγραμμα τόσο αντίθετο με τις απόψεις του, γίνεται έξαλλος. Στέλνει μυστικά στον πρόεδρο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Βίλχελμ Μπράνκε[1] (και επίσης στον Άουερ, τον Μπέμπελ και τον Λίμπνεχτ) μια γενική κριτική την οποία αποκαλεί ειρωνικά «περιθωριακές σημειώσεις πάνω στο πρόγραμμα της Γκότα». Τους κατηγορεί με οργή ότι ζητιάνεψαν έναν άχρηστο συμβιβασμό ότι ξέχασαν τις αρχές τους και επαναλαμβάνει τις απόψεις του για το «Κράτος», τους συνεταιρισμούς, την παιδεία, το δίκαιο. Στην πραγματικότητα πρόκειται για την πολιτική του διαθήκη που γράφεται 30 χρόνια μετά την έκδοση του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου». Απογοητευμένος από την τροπή που πήραν τα πράγματα προτείνει στον Ένγκελς να βγουν ανοιχτά και να καταγγείλουν τη συγχώνευση και το πρόγραμμα της Γκότα, πράγμα που τελικά δεν έγινε. Ιδιαίτερη έμφα-

[1] Μπράνκε, Βίλχελμ (1842-1880). Ταμίας της Εργατικής Ένωσης του Λασάλ και μετέπειτα ιδρυτής του κόμματος του Άιζεναχ. Το 1873 εξελέγη βουλευτής στο Ράιχσταγκ. (ΣΜ)

ση δίνει στο ότι δεν θα έπρεπε να αποδεχθούν ένα πρόγραμμα που δεν θα οδηγούσε στην εξαφάνιση-απονέκρωση του Κράτους. Οι διαμάχες που παλιότερα είχε με τους αναρχικούς δεν γίνονταν στη βάση του αν έπρεπε να απονεκρωθεί ή όχι το Κράτος. Αυτό εθεωρείτο κι απ' τις δυο πλευρές δεδομένο.

Η διαφωνία του Μαρξ συνίστατο στο ότι οι αναρχικοί δεν προσδιόριζαν τα μέσα δια των οποίων θα απονεκρωνόταν το Κράτος. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μαρξ τελειώνει την κριτική του με τα εντυπωσιακά λόγια: «*Dixi et salvani animam meam*» (είδα και έσωσα την ψυχή μου). Μερικά χρόνια αργότερα ο Ένγκελς σ' ένα γράμμα του στον Μπέμπελ εξηγούσε ότι «ο Μαρξ ήθελε να δείξει μ' αυτά τα λόγια ότι δεν ήλπιζε ότι θα έπειθε την ηγεσία του νέου κόμματος να αλλάξει το πρόγραμμά του, απλά ήθελε να είναι ήσυχος με τη συνείδησή του».

Η ιστορία τωνπεριπετειών της «Κριτικής στο πρόγραμμα της Γκότα» είναι εντυπωσιακή: Η ηγεσία του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος απαγόρευσε τη δημοσίευσή της, στην επίσημη εφημερίδα του κόμματος παρά τις προσπάθειες του Ένγκελς με το πρόσχημα ότι κάτι τέτοιο «θα έβλαπτε την ενότητα με τους συντρόφους που πρόσκεινται στις απόψεις του Λασάλ».

Η κριτική αυτή δημοσιεύτηκε μετά από... 13 ολόκληρα χρόνια, μετά από επίμονες διαπραγματεύσεις του Ένγκελς μ' αυτή την ίδια ηγεσία. Για 13 ολόκληρα χρόνια τα εκατομμύρια των κομμουνιστών σ' όλη την Ευρώπη αγνοούσαν ότι ο Μαρξ διαφωνούσε με την πολιτική του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος!

Και ποια ήταν αυτή η πολιτική; Η σταδιακή εγκατάλειψη της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών

για μια γενικευμένη δημοκρατική αυτοδιαχείριση με ανακλητούς εκπροσώπους και με απώτερο σκοπό την αποδόμηση της Γραφειοκρατία και του Κράτους. Από δω και πέρα όλοι οι αγώνες προσανατολίσθηκαν απλά και μόνο σε ένα πιο «κοινωνικό κράτος».

Ο Μαρξ δεν πιστεύει ότι με αυτόν τον προσανατολισμό τα πράγματα θα πάνε μακριά. Τα γεγονότα δεν αργούν να τον δικαιώσουν: Ο καγκελάριος Βίσμαρκ εφαρμόζει μια σειρά νόμους κοινωνικής προστασίας των εργαζομένων (ώρες εργασίας, αργίες, συνταξιοδότηση, ιατρική ασφάλεια), αποδεικνύοντας έτσι ότι αυτά είναι πράγματα που ένα αστικό κράτος μπορεί να προσφέρει στους πολίτες του αδρανοποιώντας έτσι τα μεταρρυθμιστικά αιτήματα των σοσιαλιστών, ενώ ταυτόχρονα ψηφίζει έκτακτους νόμους ενάντια στους σοσιαλιστές. Απαγορεύονται όλες οι εργατικές οργανώσεις, ο σοσιαλιστικός τύπος κατάσχεται. Επιβάλλεται λογοκρισία. Από δω και πέρα (1878) και μέχρι το 1890 το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα περνά στην παρανομία. Έτσι, με μια διπλή κίνηση, ο Βίσμαρκ ρίχνει το κίνημα κάμποσα χρόνια πίσω.

Πώς να μην μπει κανείς στον πειρασμό να σκεφτεί ότι και άλλα φασιστικά καθεστώτα ακολούθησαν ... την ίδια μέθοδο. Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον Μαρξ προσπαθώντας να φανταστούμε πώς ένιωθε αυτός ο μεγάλος επιστήμονας κι επαναστάτης. Ας ακούσουμε τον Ανρί Λεφέβρ:[1]

> «Γράφοντας αυτές τις σελίδες, σκεφτόταν άραγε ο Μαρξ αν θα ακούγονταν οι προειδοποιήσεις

[1] Σ.τ.Μ.: Ανρί Λεφέβρ, Η κοινωνιολογία του Μαρξ, σελίδα 186, Εκδόσεις Gutemberg 1985.

του; Από ποιον; Έλπιζε άραγε ότι το κίνημα θα συνελάμβανε τη θεωρητική σκέψη και τις έννοιες και ότι δεν θα τις άφηνε πια να του ξεφύγουν; Πίστευε ότι οι άνθρωποι του κράτους, οι πολιτικές κεφαλές, οι «ρεαλιστές», οι πραγματιστές, θα απομακρύνονταν; Τι περίμενε από αυτούς στους οποίους απεύθυνε το μήνυμά του, τον Μπέμπελ, τον Λίμπνεχτ; Ποιος ο στόχος του δια μέσου αυτών και πέρα από αυτούς; Αισθάνθηκε άραγε κάποιο χάσμα ανάμεσα στον ίδιο, σα γνώστη, και σε δυνάμεις που μιλούσαν στο όνομά του, σε ανθρώπους της δράσης που δεν τον καταλάβαιναν; Παρατηρούσε άραγε ήδη την πτώση του θεωρητικού επιπέδου, έναν κάποιο ξεπεσμό του κινήματος, και μάλιστα στη Γερμανία όπου το θεωρητικό επίπεδο ήταν το πιο υψηλό, όπου οι ηγέτες και το προλεταριάτο είχαν να κληρονομήσουν από τη φιλοσοφία;

Το μόνο που ξέρουμε είναι ότι αυτές οι «περιθωριακές σημειώσεις», με την ακέραιη σαφήνειά τους, τελειώνουν με ένα παράξενο επιφώνημα: *Dixi et salvavi animam meam* (είπα και έσωσα την ψυχή μου). Ο Μαρξ τελείωσε το έργο του ως επιστήμονας και ως επαναστάτης. Είπε ό,τι είχε να πει, έκανε αυτό που μπορούσε. Οι έννοιες υπάρχουν, στην ακατάλυτη ζωντάνια τους, οι έννοιες αυτές που τόσοι καλόπιστοι ή κακόπιστοι άνθρωποι θα τις θεωρήσουν ωμές, κρύες, στείρες. Ο Μαρξ τις μεταδίδει: τις εμπιστεύεται στο «κίνημα». Τι άλλο, τι περισσότερο μπορούσε να κάνει; Δε λέει τα λόγια του Πιλάτου, δεν «νίπτει τας χείρας του», δεν παύει να ενδιαφέρεται.

Διαπιστώνει τη φοβερή απόκλιση ανάμεσα στους ανθρώπους του κράτους (που αυτό-ανακηρύσσονται «μαρξιστές») και τη θεωρία του κράτους, ανάμεσα στον πρακτικισμό και την πρακτική που την έχει φωτίσει η θεωρία. Στα τελευταία λόγια μπορούμε να διακρίνουμε την ελπίδα και το φόβο ταυτόχρονα. Έζησε άραγε τη σιωπή των τελευταίων ημερών με την πικρία ή με την ησυχία της συνείδησής του; Ποιος μπορεί να το πει;»

ΜΕΡΟΣ Ι

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΓΚΟΤΑ

Α

Προκαρκτικές παρατηρήσεις του Φρίντριχ Ένγκελς

Οι οποίες δημοσιεύτηκαν μαζί με την κριτική του Μαρξ στη «Neue Zeit» (Τόμ. IX, 1891, Τεύχος 18, σελ. 561-575)

Το χειρόγραφο που δημοσιεύεται εδώ —η επιστολή στο Μπράκε, καθώς και η κριτική του σχεδίου του προγράμματος— απεστάλη το 1875, λίγο πριν απ' το εσωτερικό συνέδριο του Γκότα, στον Μπράκε για να το ανακοινώσει στους Γκάιμπ, Άουερ, Μπέμπελ και Λίμπνεχτ και να το επιστρέψει έπειτα στον Μαρξ. Δεδομένου ότι το συνέδριο του κόμματος στη Χάγη[1] έβαλε στην ημερήσια διάταξη τη συζήτηση του προγράμματος του Γκότα, νομίζω ότι θα ήταν ένα είδος σφετερισμού εκ μέρους μου, αν αργούσα περισσότερο να δώσω στη δημοσιότητα το σοβαρό αυτό έγγραφο, το πιο σοβαρό ίσως απ' τα έγγραφα που έχουν σχέση με τη συζήτηση αυτή.

Αλλά το χειρόγραφο έχει και μια άλλη σημασία, που είναι πολύ μεγαλύτερη. Για πρώτη φορά στο χει-

[1] Υστερα από μια εισήγηση του Γουλιέλμου Λίμπνεχτ το σοσιαλδημοκρατικό συνέδριο της Χάγης (1890) αποφάσισε τη διατύπωση ενός νέου προγράμματος του κόμματος. Έτσι στο επόμενο συνέδριο (στην Ερφούρτη το 1891) το παλιό πρόγραμμα (το πρόγραμμα του Γκότα) αντικαταστάθηκε με το πρόγραμμα της Ερφούρτης.

ρόγραφο αυτό, διατυπώνεται με σαφήνεια και αδρότητα η θέση του Μαρξ σχετικά με την κατεύθυνση που εγκαινίασε ο Λασάλ απ' την εποχή της συμμετοχής του στο κίνημα, τόσο απ' την άποψη των οικονομικών αρχών όσο και απ' την άποψη της τακτικής.

Η ανηλεής δριμύτητα που χρησιμοποιεί ο Μαρξ αναλύοντας το σχέδιο του προγράμματος, η ακαμψία που δείχνει όταν αποφαίνεται για τα επιτευχθέντα αποτελέσματα και ξεσκεπάζει τα ασθενή σημεία του σχεδίου, όλα αυτά σήμερα, ύστερα από 15 χρόνια που πέρασαν, δεν είναι πια δυνατό να θίξουν κανένα. Καθαροί λασαλιστές δεν υπάρχουν πια παρά μόνο στο εξωτερικό σαν απομονωμένα ερείπια· απ' την άλλη μεριά, το πρόγραμμα του Γκότα εγκαταλείφθηκε στο συνέδριο της Χάγης, σαν ολότελα ανεπαρκές, και απ' αυτούς τους συντάκτες του.

Παρ' όλα ταύτα, εκεί όπου το πράγμα ήταν αδιάφορο, παρέλειψα μερικές δριμείς εκφράσεις και κρίσεις σχετικές με πρόσωπα και τις αντικατέστησα με στιγμές. Κι ο ίδιος ο Μαρξ θα το έκανε αυτό, αν δημοσίευε σήμερα το χειρόγραφο. Η ορμητική γλώσσα σε μερικά μέρη του χειρογράφου οφειλόταν σε δύο περιστάσεις. Πρώτο, ο Μαρξ κι εγώ είχαμε συνδεθεί με το γερμανικό κίνημα στενότερα παρά με οποιοδήποτε άλλο· η σημαντική οπισθοδρόμηση που μαρτυρούσε το σχέδιο του προγράμματος ήταν φυσικό να μας συγκινήσει όλως ιδιαιτέρως. Δεύτερο, την εποχή εκείνη, μόλις δυο χρόνια ύστερα από το συνέδριο της Διεθνούς στη Χάγη,[1] η πάλη μας με τον Μπακούνιν και τους

[1] Στο Συνέδριο της Α΄ Διεθνούς στη Χάγη (το 1892) αποφασίστηκε η διαγραφή των μπακουνιστών.

αναρχικούς του, που μας καθιστούσαν υπεύθυνους για οτιδήποτε συνέβαινε μέσα στο εργατικό κίνημα της Γερμανίας, βρισκόταν στο οξύτερό της σημείο· έπρεπε λοιπόν να περιμένουμε ότι θα μας απέδιδαν τη μυστική πατρότητα του προγράμματος αυτού.

Οι λόγοι αυτοί δεν είναι πια ισχυροί σήμερα και κατά συνέπεια και οι προαναφερθείσες περικοπές έπαψαν να είναι αναγκαίες.

Επίσης υπάρχουν και σημεία, όπου οι στιγμές δείχνουν φράσεις που παραλείφθηκαν γιατί ήσαν αντίθετες στις διατάξεις του νόμου για τον τύπο. Εκεί όπου έπρεπε να προτιμήσω ηπιότερες εκφράσεις, τις έβαλα μέσα σε αγκύλες. Κατά τα άλλα η ανατύπωση έγινε κατά λέξη.

Φρ. Ένγκελς

Λονδίνο, στις 6 Ιανουαρίου 1891

Ο Λίμπνεχτ

Β

Επιστολή του Μαρξ στον Μπράκε[1] συνοδεύουσα το χειρόγραφο της κριτικής

Λονδίνο, στις 5 Μαΐου 1875

Αγαπητέ Μπράκε

Τα σχόλια που ακολουθούν για το ενωτικό πρόγραμμα, θα έχεις την καλοσύνη, αφού τα διαβάσεις, να τα ανακοινώσεις στον Γκάιμπ και τον Άουερ, στον Μπέμπελ και τον Λίμπνεχτ. Είμαι παραφορτωμένος με δουλειά και εργάζομαι περισσότερο απ' ό,τι μου επιτρέπει ο γιατρός. Γι' αυτό δεν θα ήταν καθόλου για μένα μια «ευχαρίστηση» να γράψω τόσες πολλές μουτζούρες. Αυτό όμως ήταν αναγκαίο για να μη παρερμηνευθούν αργότερα απ' τους κομματικούς

[1] Μερικές πληροφορίες για τα λιγότερο γνωστά πρόσωπα που αναφέρονται στην επιστολή:

Ο Βίλχελμ Μπράκε (1842-1880) χρημάτισε ταμίας της λασαλιανής οργάνωσης (Γενική Εργατική Ένωση) και υπήρξε ένας απ' τους ιδρυτές (1869) του κόμματος του Άιζεναχ. Το 1871 καταδικάστηκε σε φυλάκιση 16 και έπειτα σε φυλάκιση 3 μηνών, διότι διαμαρτυρήθηκε για την παράταση του πολέμου και την προσάρτηση της Αλσατίας και Λορένης. Το 1873 εξελέγη βουλευτής στο Ράιχσταγκ. Συνέγραψε τη γνωστή προπαγανδιστική μπροσούρα: Κάτω οι σοσιαλιστές!

Ο βιβλιοπώλης Αύγουστος Γκάιμπ (1842-1876) καταδικάστηκε σε φυλάκιση για τους ίδιους λόγους με τον Μπράκε, με τον οποίο εγκλείστηκε

φίλους, για τους οποίους προορίζεται η ανακοίνωση αυτή, οι ενέργειες στις οποίες ίσως θα παραστεί ανάγκη να καταφύγω.

Αυτό είναι απαραίτητο, γιατί στο εξωτερικό κυκλοφορεί η αντίληψη —η ολότελα εσφαλμένη αντίληψη— που την τροφοδοτούν προσεκτικά οι κομματικοί εχθροί, ότι εμείς από εδώ κατευθύνουμε κρυφά τη δράση του καλούμενου κόμματος του Άιζεναχ. Σε μια ρώσικη πραγματεία του που κυκλοφόρησε τελευταία ο Μπακούνιν π.χ. με καθιστά υπεύθυνο για όλα τα προγράμματα κτλ. του κόμματος αυτού.

Αλλ' εκτός απ' αυτό, είναι καθήκον μου να μη αναγνωρίσω, έστω και σιωπώντας διπλωματικά, ένα πρόγραμμα που κατά την πεποίθησή μου είναι ολότελα καταδικαστέο και υποβιβάζει το ηθικό επίπεδο του κόμματος.

Κάθε πραγματικό βήμα προς τα εμπρός έχει περισσότερη σημασία παρά μια δωδεκάδα προγράμματα. (Jeder Schritt wirklicher Beweguhng ist wichtiger als ein Dutzend Programme.) Εφόσον λοιπόν δεν ήταν δυνατό να γίνει κάτι τελειότερο απ' το πρόγραμμα του Άιζεναχ —και πραγματικά οι περιστάσεις δεν επέτρεπαν τότε ένα τέτοιο πράγμα— θα έπρεπε απλώς να περιοριστούν *σε μια συμφωνία για τη δράση*

στο φρούριο του Λέτσεν. Όπως και ο Μπράκε, ήταν κι αυτός παλιός Λασαλιστής. Εξελέγη βουλευτής στο Ράιχσταγκ το 1874 και ηττήθηκε στις εκλογές του 1877.

Ο Ιγνάτιος Άουερ (1846-1907) χρημάτισε βουλευτής στο Ράιχσταγκ από το 1877 ως το θάνατό του χωρίς καμία σχεδόν διακοπή. Σαγματοποιός το επάγγελμα, υπήρξε περί το τέλος της ζωής του ένας απ' τους κυριότερους υπαλλήλους του κόμματος. Έγινε ολότελα ρεφορμιστής και η απέχθειά του προς τη γενική απεργία έμεινε παροιμιώδης.

εναντίον του κοινού εχθρού. Αλλ' όταν διατυπώνει κανείς ένα πρόγραμμα αρχών, αντί να το αναβάλλει ως την εποχή που θα έχει προαπαρασκευαστεί από μια μακρά κοινή πάλη, δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να εγείρει ορόσημα, που προδίνουν σ' όλο τον κόσμο το επίπεδο του κομματικού κινήματος. Οι αρχηγοί των λασαλιστών ήρθαν σε μας πιεζόμενοι απ' τις περιστάσεις. Αν τους δηλωνόταν ευθύς εξαρχής ότι τα παζάρια για ζητήματα αρχών είναι απαράδεκτα, θα υποχρεώνονταν να αρκεστούν σ' ένα πρόγραμμα δράσης ή σ' ένα σχέδιο οργάνωσης για την κοινή δράση. Αντί τούτου, τους επιτρέπουμε να παρουσιάζονται οπλισμένοι με εντολές και αναγνωρίζουμε κι εμείς ότι οι εντολές αυτές μας δεσμεύουν κι έτσι παραδιδόμαστε χωρίς όρους σ' εκείνους που έχουν ανάγκη απ' τη βοήθειά μας. Και για την αποκορύφωση του πράγματος, οι λασαλιστές κάνουν ένα καινούργιο συνέδριο πριν απ' το συνέδριο του συμβιβασμού, ενώ το καθαυτό κόμμα κάνει το συνέδριό του κατόπιν εορτής. Είναι γνωστό, ότι και μόνο το γεγονός της ένωσης ικανοποιεί τους εργάτες, αλλά είναι πλάνη να νομίζει κανείς, ότι η άμεση αυτή επιτυχία δεν πληρώθηκε πολύ ακριβά.

Κατά τα άλλα το πρόγραμμα δεν αξίζει τίποτε και αν ακόμη αφήσουμε κατά μέρος τον εξαγιασμό των λασαλικών άρθρων πίστεως.

Το βιβλιοπωλείο του Volksstaat[1] έχει ιδίους τρόπους. Γι' αυτό φαίνεται δεν μου έστειλαν ακόμη ού-

[1] Η εφημερίδα Volksstaat, που ύστερα απ' την ένωση πήρε το περίφημο όνομα Vorwörts εκδιδόταν στη Λειψία σαν όργανο των Αϊζεναχιστών. Το μικρό έργο του Μαρξ για τη δίκη των κομμουνιστών στην Κολωνία (1852) κυκλοφόρησε στις αρχές του 1875: μεταφράστηκε γαλλικά απ'

τε ένα αντίτυπο της δίκης των κομμουνιστών στην Κολωνία.

Με εγκάρδιους χαιρετισμούς, ο δικός σου
Καρλ Μαρξ

τον Léon Rémy μαζί με τη σημαντική ιστορική εισαγωγή του Ένγκελς που περιέχει όλες τις πληροφορίες που πρέπει να έχει κανείς υπόψη του για την περίφημη Ένωση των Κομμουνιστών.

Γ

Σχόλια για το πρόγραμμα του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος (Deutsche Arbeiter Partei) του 1875

Ι

1. Η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου και κάθε κουλτούρας, και δεδομένου ότι η ωφέλιμη εργασία δεν είναι δυνατό να γίνεται παρά μέσα στην κοινωνία και απ' την κοινωνία, το προϊόν της εργασίας ακέραιο ανήκει εξίσου[1] σε όλα τα μέλη της κοινωνίας.[2]

Πρώτο μέρος της παραγράφου: «Η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου και κάθε κουλτούρας».

Η εργασία δεν είναι η πηγή κάθε πλούτου. Η φύση είναι επίσης η πηγή των αξιών της χρήσης (και από τέτοιες αξίες αποτελείται βέβαια ο υλικός πλούτος!) όπως και η εργασία, που κι αυτή δεν είναι πα-

[1] Αντί του «εξίσου» υπάρχει στο πρωτότυπο η έκφραση Gleiches Recht, την οποία σε άλλα σημεία μεταφράζουμε «ίσο δικαίωμα». (Σ.Μ.)

[2] Οι υπογραμμισμένες ή σε εισαγωγικά προτάσεις είναι αυτές του Γερμανικού Εργατικκού Κόμματος όπως αυτές αναφέρονται στο πρόγραμμά του. Μετά από κάθε τέτοια πρόταση ακολουθεί το σχόλιο και η κριτική του Μαρξ. (Σ.Μ.)

ρά η έκφραση μιας φυσικής δύναμης, της εργατικής δύναμης του ανθρώπου. Η φράση αυτή βρίσκεται σε όλα τα αλφαβητάρια και δεν είναι ορθή παρά μόνο υπό την έννοια, ότι η εργασία γίνεται με όλα τα αντικείμενα και τα μέσα που της είναι απαραίτητα. Αλλά ένα σοσιαλιστικό πρόγραμμα δεν πρέπει να επιτρέπει στην αστική αυτή φρασεολογία, να παρασιωπά τους όρους εκείνους, οι οποίοι είναι οι μόνοι που μπορούν να της δώσουν κάποια έννοια. Η εργασία του ανθρώπου δεν γίνεται πηγή αξιών χρήσης, δηλαδή πηγή πλούτου, παρά μόνο εφόσον ο άνθρωπος συμπεριφέρεται ευθύς εξαρχής απέναντι της φύσης, της πρώτης πηγής όλων των μέσων και όλων των αντικειμένων της εργασίας, σαν ιδιοκτήτης, μόνο εφόσον τη μεταχειρίζεται σαν κάτι που του ανήκει. Οι αστοί έχουν πολύ σοβαρούς λόγους να αποδίδουν στην εργασία *υπερφυσική δημιουργική δύναμη*· γιατί, απ' το γεγονός της εξάρτησης της εργασίας απ' τη φύση, προκύπτει ότι, σε όλες τις εποχές της κοινωνίας και του πολιτισμού, ο άνθρωπος που δεν έχει άλλη ιδιοκτησία εκτός απ' την εργατική του δύναμη, θα είναι αναγκαστικά ο δούλος των ανθρώπων που έγιναν *ιδιοκτήτες των αντικειμενικών όρων της εργασίας*. Δεν μπορεί να εργάζεται, δηλαδή δεν μπορεί να ζει παρά μόνο με την άδεια αυτών των ανθρώπων.

Αλλά ας αφήσουμε τώρα την πρόταση έτσι όπως χωλαίνει. Ποιο είναι το συμπέρασμα που θα έπρεπε κανείς να περιμένει απ' αυτήν; Το παρακάτω βέβαια:

«Εφόσον η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου, κανείς μέσα στην κοινωνία δεν μπορεί να ιδιοποιηθεί πλούτο που δεν είναι προϊόν της εργασίας. Όποιος λοιπόν δεν εργάζεται ο ίδιος, ζει από ξένη εργασία

και αυτή ακόμη την κουλτούρα την παίρνει από ξένη εργασία.»

Αντί γι' αυτό, στην πρώτη πρόταση προσθέτουν, με τη βοήθεια της συνθετικής φράσης «και δεδομένου ότι» μια δεύτερη πρόταση, για να βγάλουν απ' αυτήν και όχι από την πρώτη, ένα συμπέρασμα.

Δεύτερο μέρος της παραγράφου: «Η ωφέλιμη εργασία δεν είναι δυνατόν να γίνεται παρά μέσα στην κοινωνία και απ' την κοινωνία».

Σύμφωνα με την πρώτη πρόταση, η εργασία ήταν η πηγή κάθε πλούτου και κάθε κουλτούρας, δηλαδή αδύνατον να υπάρξει κοινωνία χωρίς εργασία. Τώρα, αντιστρόφως, μαθαίνουμε ότι καμία «ωφέλιμη» εργασία δεν είναι δυνατή χωρίς κοινωνία.

Κατά τον ίδιο τρόπο θα μπορούσε κανείς να πει ότι μόνο μέσα στην κοινωνία η ανωφελής και μάλιστα κοινωνικά βλαβερή εργασία είναι δυνατό να γίνει κλάδος της βιομηχανίας, ότι μόνο μέσα στην κοινωνία μπορεί να ζει κανείς χωρίς να εργάζεται κτλ., να αντιγράψει δηλαδή ολόκληρο τον Ρουσσώ.

Και τι είναι «ωφέλιμη» εργασία; Ωφέλιμη εργασία δεν είναι παρά εκείνη που παρέχει το επιδιωκόμενο χρήσιμο αποτέλεσμα. Ένας άγριος —και ο άνθρωπος είναι άγριος όταν πάψει να είναι πίθηκος—, όταν σκοτώνει ένα ζώο με μια πέτρα, όταν μαζεύει καρπούς, κάνει «ωφέλιμη» εργασία.

Τρίτο, το συμπέρασμα: «Και δεδομένου ότι η ωφέλιμη εργασία δεν είναι δυνατό να γίνεται παρά μέσα στην κοινωνία και απ' την κοινωνία, το προϊόν της

εργασίας ακέραιο ανήκει εξίσου σε όλα τα μέλη της κοινωνίας.»

Ωραίο συμπέρασμα! Εφόσον η ωφέλιμη εργασία δεν είναι δυνατόν να γίνεται παρά μέσα στην κοινωνία και απ' την κοινωνία, το προϊόν της εργασίας ανήκει στην κοινωνία και κατά συνέπεια στον κάθε εργάτη δεν περιέρχεται απ' το προϊόν αυτό παρά μόνο ό,τι δεν είναι αναγκαίο για τη διατήρηση του «όρου» της εργασίας της κοινωνίας.

Πραγματικά, σε όλες τις εποχές, η φράση αυτή δεν έχει αξία παρά μόνο για τους πρόμαχους του κάθε φορά υφιστάμενου κοινωνικού καθεστώτος. Πρώτα έρχονται οι απαιτήσεις της κυβέρνησης με όλα τα παρεπόμενα, γιατί η κυβέρνηση είναι το κοινωνικό όργανο για τη διατήρηση του κοινωνικού καθεστώτος· έπειτα έρχονται οι απαιτήσεις όλων των ειδών της ιδιοκτησίας, γιατί τα διάφορα είδη της ιδιοκτησίας αποτελούν τις βάσεις της κοινωνίας κτλ. Βλέπουμε ότι σε τέτοιες κενές φράσεις μπορεί να δώσει κανείς όποια έννοια θέλει.

Λογική συνάφεια μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου μέρους της παραγράφου δεν υπάρχει, παρά μόνο αν υιοθετήσει κανείς την παρακάτω διατύπωση:

«Η εργασία δεν είναι η πηγή του πλούτου και της κουλτούρας, μόνο εφόσον είναι κοινωνική εργασία» ή, πράγμα που είναι το ίδιο, «μόνο εφόσον γίνεται μέσα στην κοινωνία και απ' την κοινωνία».

Η πρόταση αυτή είναι αναμφισβήτητα ορθή, γιατί η μεμονωμένη εργασία (αν προϋποθέσουμε ότι υπάρχουν οι υλικοί της όροι) μπορεί κι αυτή βέβαια να δημιουργήσει αξίες χρήσης, όχι όμως πλούτο και κουλτούρα.

Αλλά επίσης αναμφισβήτητη είναι και η ορθότητα της άλλης πρότασης:

«Όσο η εργασία εξελίσσεται σε κοινωνική εργασία και γίνεται έτσι πηγή πλούτου και κουλτούρας, τόσο αυξάνει η φτώχεια και η εγκατάλειψη για τους εργάτες, ο πλούτος και η κουλτούρα για τους μη εργαζόμενους».

Αυτός είναι ο νόμος όλης της ιστορίας ως τα σήμερα. Αντί να διατυπώνει κανείς γενικές φράσεις για την «εργασία» και την «κοινωνία», θα έπρεπε να καταδείξει εδώ συγκεκριμένα, πώς επί τέλους δημιουργήθηκαν μέσα στη σημερινή καπιταλιστική κοινωνία οι υλικοί και λοιποί όροι, που επιτρέπουν και αναγκάζουν τους εργάτες να απαλλαχτούν απ' την κοινωνική αυτή κατάρα.

Στην πραγματικότητα, όλη αυτή η φράση η τόσο λανθασμένη στη μορφή και στο περιεχόμενο, δεν έγινε παρά για να αναγραφεί ψηλά στη σημαία του κόμματος, σαν σύνθημα, η λασαλική πρόταση για «το ακέραιο προϊόν της εργασίας».[1]

[1] Για τη διεκδίκηση του «ακέραιου προϊόντος της εργασίας» βλέπε στον Λασάλ, π.χ. στις επιστολές του στο Rodbertus: Θέλω λοιπόν να επιτύχω την κατάργηση ακριβώς του ημερομισθίου, να δώσω στους εργάτες το ακέραιο προϊόν της εργασίας, διανέμοντάς τους ολόκληρο το κέρδος!» (Lassalle *Σύνοψη*, Βερολίνο 1920, σελ. 85). Σύγκρινε επίσης «Στους εργάτες του Βερολίνου 1863» (*Λόγοι και έργα του Lassalle*, Τόμ. II, σελ. 735): «Παύει λοιπόν το ημερομίσθιο αυτό να είναι αποτέλεσμα της αυτοβοήθειας, όταν αυξάνει και περιλαμβάνει ολόκληρο το προϊόν της εργασίας, δηλαδή και το κέρδος».

Στο έργο του για το ζήτημα της κατοικίας, το 1872, (ανατύπωση του 1930, σελ. 43) ο Ένγκελς γράφει: «Άλλως τε είναι αυτονόητο, ότι και στην κοινωνική παραγωγή που εξαρτάται απ' τη σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία είναι δυνατόν να εξασφαλιστεί στον καθένα «το ακέραιο προϊόν της εργασίας του» , στο μέτρο που η φράση αυτή έχει κάποια έννοια. Και έχει έννοια μόνο όταν της δώσουμε την ευρύτερη ερμηνεία, ότι όχι

2. «Στη σημερινή κοινωνία τα μέσα της εργασίας είναι μονοπώλιο της τάξης των καπιταλιστών. Η κατάσταση της εξάρτησης που προκύπτει απ' το γεγονός αυτό για την εργατική τάξη είναι η αιτία της αθλιότητας και της δουλείας υπό όλες της τις μορφές».

Η παρμένη απ' το καταστατικό[1] της Διεθνούς πρόταση είναι εσφαλμένη με τη «βελτιωμένη» αυτή μορφή.

Στη σημερινή κοινωνία τα μέσα της εργασίας είναι μονοπώλιο των γαιοκτημόνων (το μονοπώλιο της εγγείου ιδιοκτησίας αποτελεί μάλιστα τη βάση του καπιταλιστικού μονοπωλίου) και των καπιταλιστών. Το καταστατικό της Διεθνούς δεν αναφέρει, στη σχετική περικοπή, ούτε τη μια ούτε την άλλη απ' τις δυο αυτές τάξεις των μονοπωλητών. Μιλά για το «μονοπώλιο των μέσων της εργασίας, δηλαδή των πηγών της ζωής». Η προσθήκη «των πηγών της ζωής» δείχνει επαρκώς, ότι η γη περιλαμβάνεται στα μέσα εργασίας.

ο κάθε εργάτης, αλλά ολόκληρη η κοινωνία, που αποτελείται μόνο από εργάτες, γίνεται κύριος «του ακέραιου προϊόντος της εργασίας της», που εν μέρει το διανέμει στα μέλη της για να το καταναλώσουν, εν μέρει το χρησιμοποιεί για την αναπλήρωση και την αύξηση των παραγωγικών της μέσων και εν μέρει το συσσωρεύει σαν εφεδρικό κεφάλαιο για την παραγωγή και την κατανάλωση».

[1] Παράβαλε το καταστατικό της Α΄ Διεθνούς (1904): «Παίρνοντας υπόψη ... ότι η οικονομική υποδούλωση του εργάτη στο σφετεριστή των μέσων της εργασίας, δηλαδή των πηγών της ζωής, αποτελεί τη βάση της δουλείας υπ' όλες της τις μορφές, της κοινωνικής αθλιότητας, της πνευματικής κατάπτωσης και της πολιτικής υποδούλωσης ... γι' αυτούς τους λόγους ιδρύθηκε η Διεθνής Ένωση των Εργατών». (Internationale Arbeiter Assoziatrion)

Η διόρθωση αυτή έγινε, γιατί ο Λασάλ, για λόγους που είναι σήμερα γενικώς γνωστοί, καταπολεμούσε μόνο την τάξη των καπιταλιστών, όχι όμως και τους γαιοκτήμονες. Στην Αγγλία, τις περισσότερες φορές ο καπιταλιστής δεν είναι καν ιδιοκτήτης του γηπέδου, πάνω στο οποίο είναι κτισμένο το εργοστάσιό του.

3. «Η απελευθέρωση της εργασίας απαιτεί την ανύψωση των μέσων της εργασίας σε κοινό κτήμα της κοινωνίας και τη ρύθμιση της συλλογικής εργασίας απ' την κοινότητα με δίκαιη διανομή του προϊόντος της εργασίας».

Η φράση: «Την ανύψωση των μέσων της εργασίας σε κοινό κτήμα» πρέπει να σημαίνει «τη μεταβολή των μέσων της εργασίας σε κοινό κτήμα», αυτό παρεμπιπτόντως.

Τι είναι το «προϊόν της εργασίας»; Το αντικείμενο που δημιούργησε η εργασία ή η αξία του; Και στην τελευταία περίπτωση, η ολική αξία του προϊόντος ή μόνο το κλάσμα της αξίας που η εργασία πρόσθεσε στα μέσα της παραγωγής που καταναλώθηκαν.

Το «προϊόν της εργασίας» είναι μια ξεκάρφωτη ιδέα που αντικαθιστούσε στον Λασάλ τις θετικές οικονομικές έννοιες.

Τι είναι δίκαιη διανομή;

Οι αστοί δεν ισχυρίζονται, ότι η σημερινή διανομή είναι «δίκαιη»; Και δεν είναι πραγματικά η μόνη «δίκαιη» πάνω στη βάση του σημερινού τρόπου παραγωγής; Οι οικονομικές σχέσεις ρυθμίζονται από

νομικές έννοιες ή μήπως οι νομικές σχέσεις πηγάζουν αντίστροφα απ' τις οικονομικές; Μήπως και οι σοσιαλιστές των διαφόρων αιρέσεων[1] δεν έχουν τις πιο διαφορετικές ιδέες για τη «δίκαιη» διανομή; Για να ξέρουμε τι πρέπει να εννοούμε στην περίπτωση αυτή με τις λέξεις «δίκαιη διανομή» πρέπει να αντιπαραβάλουμε την κρινόμενη παράγραφο με την πρώτη. Η κρινόμενη παράγραφος προϋποθέτει μια κοινωνία όπου «τα μέσα της εργασίας είναι κοινό κτήμα και η συλλογική εργασία ρυθμίζεται απ' την κοινότητα», ενώ η πρώτη παράγραφος μας λέγει ότι το «προϊόν της εργασίας ακέραιο ανήκει εξίσου σε όλα τα μέλη της κοινωνίας».

«Σε όλα τα μέλη της κοινωνίας»; Και σ' εκείνα ακόμη που δεν εργάζονται; Τι γίνεται τότε «το ακέραιο προϊόν της εργασίας»; Μόνο στα εργαζόμενα μέλη της κοινωνίας; Τι γίνεται τότε «το ίσο δικαίωμα» όλων των μελών της κοινωνίας;

Αλλά «όλα τα μέλη της κοινωνίας» και «το ίσο δικαίωμα» είναι φανερό ότι δεν αποτελούν παρά φράσεις. Η ουσία έγκειται στο γεγονός, ότι στην κομμουνιστική αυτή κοινωνία κάθε εργάτης θα παίρνει κατά τη μέθοδο του Λασάλ, ένα «ακέραιο προϊόν της εργασίας».

[1] Δηλαδή οι οπαδοί του Σαιν-Σιμόν, του Φουριέ, του Όουεν, οι ικαριανοί κτλ. Στημπροσούρα του *Τα δήθεν σχίσματα μέσα στη Διεθνή* (Λονδίνο 1872) ο Μαρξ έγραφε: «Η πρώτη φάση της πάλης του προλεταριάτου εναντίον της μπουρζουαζίας χαρακτηρίζεται απ' το κίνημα των αιρέσεων... Οι αιρέσεις, μοχλοί του κινήματος κατά τη γένεσή των, γίνονται εμπόδια για το κίνημα όταν αυτό τις προσπεράσει... Τέλος, οι αιρέσεις είναι η παιδική ηλικία του προλεταριακού κινήματος, όπως η αστρολογία και η αλχημεία είναι η παιδική ηλικία της επιστήμης».

Αν στην αρχή πάρουμε τη λέξη «προϊόν της εργασίας» με την έννοια του αντικειμένου που κατασκευάζει η εργασία, τότε το προϊόν της εργασίας της κοινότητας δεν είναι παρά το *κοινωνικό συνολικό προϊόν*.

Απ' αυτό πρέπει να αφαιρεθούν:

1. Ένα μέρος για την αναπλήρωση των μέσων παραγωγής που καταναλώθηκαν.
2. Ένα πρόσθετο μέρος για την αύξηση της παραγωγής.
3. Ένα εφεδρικό κεφάλαιο σαν πρόβλεψη για τις περιπτώσεις ατυχημάτων, διαταραχών συνεπεία φυσικών φαινομένων κτλ.

Οι περικοπές αυτές απ' το «ακέραιο προϊόν της εργασίας» αποτελούν μια οικονομική ανάγκη και καθορίζονται, όσον αφορά το μέγεθός των ανάλογα με τα μέσα και τις δυνάμεις που υπάρχουν, εν μέρει με τη βοήθεια του λογαριασμού των πιθανοτήτων, δεν έχουν όμως καμιά σχέση με τη δικαιοσύνη.

Απομένει το άλλο μέρος του συνολικού προϊόντος, το μέρος που περιορίζεται για την κατανάλωση.

Αλλά πριν γίνει η διανομή στα άτομα, πρέπει και απ' αυτό το μέρος να αφαιρεθούν:

1. *Τα γενικά διαχειριστικά έξοδα, που είναι άσχετα με την παραγωγή.* Το μέρος αυτό περιορίζεται ευθύς εξαρχής στο ελάχιστο όριο συγκριτικά με τη σημερινή κοινωνία και ελαττώνεται όσο αναπτύσσεται η καινούργια κοινωνία.
2. *Το μέρος που προορίζεται για την ικανοποίηση αναγκών της κοινότητας*, για σχολεία, εγκαταστάσεις κτλ. Το μέρος αυτό ευθύς εξαρχής είναι σημαντικά μεγαλύτερο παρά στη σημερινή κοινω-

νία και αυξάνει όσο αναπτύσσεται η καινούργια κοινωνία.

3. *Κεφάλαιο για τους ανίκανους να εργαστούν κτλ.*, δηλαδή για ό,τι σήμερα ανήκει στη δικαιοδοσία της λεγόμενης επίσημης πρόνοιας για τους φτωχούς.

Και τώρα μόλις ερχόμαστε στη μόνη 'διανομή» που παίρνει υπόψη του στενοκέφαλα το πρόγραμμα επηρεασμένο απ' τον Λασάλ, δηλαδή στο μέρος εκείνο των μέσων της κατανάλωσης που διανέμεται ατομικά στους παραγωγούς της κοινότητας.

Το «ακέραιο προϊόν της εργασίας» μεταβλήθηκε πια στα χέρια μας σε «μειωμένο προϊόν», παρ' όλον ότι εκείνο που αφαιρείται απ' τον παραγωγό σαν άτομο του αποδίδεται έμμεσα ή άμεσα υπό την ιδιότητά του σαν μέλους της κοινωνίας.

Όπως εξαφανίστηκε η φράση του «ακέραιου προϊόντος της εργασίας» έτσι εξαφανίζεται τώρα η φράση του «προϊόντος της εργασίας» γενικά.

Μέσα σε μια κομμουνιστική κοινωνία στηριζόμενη στην κοινή ιδιοκτησία των μέσων της παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα των· ούτε και η εργασία που καταβλήθηκε για την παραγωγή προϊόντων εμφανίζεται στην κοινωνία αυτή *σαν αξία* των προϊόντων, δηλαδή σαν μια υλική ιδιότητά των, δεδομένου ότι τώρα, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στην καπιταλιστική κοινωνία, οι ατομικές εργασίες μεταβάλλονται άμεσα, χωρίς κανένα ενδιάμεσο, σε συστατικά μέρη της εργασίας της κοινότητας. Η λέξη «προϊόν της εργασίας», ακόμη και σήμερα απορριπτέα λόγω της διφορούμενης σημασίας της, χάνει πια έτσι κάθε έννοια.

Εκείνο για το οποίο εδώ πρόκειται, είναι μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως εξελίχθηκε πάνω στις βάσεις που ειδικά τη χαρακτηρίζουν, αλλά έτσι *όπως βγαίνει απ' την καπιταλιστική κοινωνία*, δηλαδή μια κοινωνία που από κάθε άποψη, οικονομική, ηθική, πνευματική, φέρει ακόμα τα στίγματα της παλιάς κοινωνίας, απ' τους κόλπους της οποίας προήλθε. Ο κάθε παραγωγός παίρνει —αφού γίνουν πια οι περικοπές— το ακριβές ισοδύναμο εκείνου που έδωσε στην κοινωνία. Εκείνο που της έδωσε είναι η ποσότητα της ατομικής του εργασίας. Π.χ. η κοινωνική ημέρα εργασίας αποτελείται απ' το άθροισμα των ατομικών ωρών εργασίας· η ατομική ώρα εργασίας του κάθε παραγωγού είναι το μέρος που συνεισφέρει στην κοινωνική ημέρα εργασίας, το μέρος με το οποίο συμμετέχει σ' αυτήν. Ο παραγωγός παίρνει απ' την κοινωνία μια απόδειξη, ότι συνεισέφερε τόσες ώρες εργασίας (μετά την αφαίρεση της εργασίας του για το κοινό κεφάλαιο) και με την απόδειξη αυτή αποσύρει απ' το κοινωνικό απόθεμα των μέσων κατανάλωσης μια ποσότητα αντικειμένων που περιέχουν ίση ποσότητα εργασίας. Την ίδια ποσότητα εργασίας που έδωσε στην κοινωνία υπό μια μορφή, την παίρνει πίσω υπό άλλη μορφή.

Είναι φανερό ότι εδώ επικρατεί η ίδια αρχή που ρυθμίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων, εφόσον πρόκειται για ανταλλαγή ίσων αξιών. Η ουσία και η μορφή διαφέρουν, γιατί, λόγω της μεταβολής των συνθηκών, κανείς δεν μπορεί να συνεισφέρει τίποτε άλλο απ' την εργασία του και γιατί, απ' την άλλη μεριά, τίποτε άλλο παρά μόνο μέσα κατανάλωσης μπορούν να περάσουν στην κυριότητα του κάθε παραγωγού. Αλλά στη διανομή των μέσων της κατα-

νάλωσης μεταξύ των παραγωγών επικρατεί η ίδια αρχή όπως και στην ανταλλαγή ισοδύναμων εμπορευμάτων, η αυτή ποσότητα εργασίας υπό μια μορφή ανταλλάσσεται με την αυτή ποσότητα εργασίας υπό άλλη μορφή.

Γι' αυτό, *το ίσο δικαίωμα* είναι εδώ πάντοτε *το αστικό δικαίωμα*, παρ' όλο ότι η αρχή και πράξη δεν μαλλιοτραβιούνται πια, ενώ σήμερα η ανταλλαγή ισοδύναμων αξιών μέσα στην ανταλλαγή των εμπορευμάτων υφίσταται σαν ένας μέσος όρος, και όχι ανεξάρτητα για κάθε μια περίπτωση.

Παρά την πρόοδο αυτή, *το ίσο δικαίωμα* εξακολουθεί να παραμένει μέσα σε αστικά πλαίσια. Το δικαίωμα των παραγωγών είναι *ανάλογο* προς την εργασία που συνεισφέρουν· η ισότητα έγκειται στο γεγονός ότι η εργασία χρησιμεύει *σαν κοινό μέτρο*.

Αλλά ένα άτομο είναι φυσικά και πνευματικά ανώτερο από ένα άλλο και κατά συνέπεια παρέχει μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα περισσότερη εργασία ή μπορεί να εργαστεί περισσότερο χρόνο και η εργασία, για να χρησιμεύσει σαν μέτρο, πρέπει να είναι καθορισμένη όσον αφορά τη διάρκεια και την έντασή της, γιατί αλλιώς θα έπαυε να είναι μετρητική μονάδα. Το ίσο αυτό δικαίωμα είναι άνισο δικαίωμα για άνιση εργασία. Δεν αναγνωρίζει ταξικές διαφορές, γιατί κάθε άτομο είναι εργάτης όπως και όλα τα άλλα· αναγνωρίζει όμως σιωπηρά σαν φυσικά προνόμια την ανισότητα των ατομικών προσόντων και κατά συνέπεια την ανισότητα στην παραγωγική ικανότητα. *Πρόκειται λοιπόν στην ουσία για ένα δικαίωμα που στηρίζεται στην ανισότητα, όπως κάθε άλλο δικαίωμα*. Το δικαίωμα, από αυτή του τη φύση, έγκειται μόνο στην εφαρμογή του αυτού μέτρου· αλλά

τα άνισα άτομα (και δεν θα ήσαν διαφορετικά άτομα αν δεν ήσαν άνισα) δεν είναι δυνατόν να μετρηθούν με μια κοινή μονάδα, παρά μόνο εφόσον τα εξετάζει κανείς από μια και την αυτή άποψη, μόνο εφόσον τα συλλαμβάνει από *ορισμένη* πλευρά, π.χ. στην περίπτωσή μας, μόνο εφόσον τα θεωρεί σαν *εργάτες*, δεν βλέπει τίποτε άλλο σ' αυτά, αφήνει κατά μέρος κάθε άλλη των ιδιότητα. Κι ένα άλλο ακόμη: ο ένας εργάτης είναι παντρεμένος, ο άλλος δεν είναι, ο ένας έχει περισσότερα παιδιά απ' τον άλλο κτλ., κτλ. Με την ίδια εργασία και κατά συνέπεια με το ίδιο μερίδιο απ' το κοινωνικό κεφάλαιο της κατανάλωσης, ο ένας παίρνει πραγματικά περισσότερα απ' τον άλλο, ο ένας είναι πλουσιότερος απ' τον άλλο, κτλ., κτλ. Οι δυσκολίες αυτές θα παρακάμπτονταν μόνο αν το δικαίωμα ήταν άνισο και όχι ίσο.

Αλλά οι δυσκολίες είναι αναπόφευκτες στην πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όπως αυτή βγαίνει απ' την καπιταλιστική κοινωνία ύστερα από ένα μακρό και οδυνηρό τοκετό. Το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να βρίσκεται σ' ένα επίπεδο ανώτερο απ' τους οικονομικούς όρους και τον αντίστοιχο σ' αυτούς βαθμό ανάπτυξης του πολιτισμού της κοινωνίας.

Σε μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν θα έχει εξαφανιστεί η δουλική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας και συγχρόνως και η αντίθεση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, όταν η εργασία, από μέσο για να ζούμε θα έχει γίνει η πρώτη ανάγκη της ζωής, όταν μαζί με την πολύπλευρη ανάπτυξη των ατόμων θα έχουν αναπτυχθεί και οι παραγωγικές δυνάμεις και από τις κοινωνικές του πηγές ο πλούτος θα α-

ναβλύζει με αφθονία, τότε μόνο θα γίνει δυνατό να υπερνικηθεί ολοκληρωτικά ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου και η κοινωνία να αναγράψει στη σημαία της: *ο καθένας ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του.*[1]

Ασχολήθηκα διεξοδικότερα με το «ακέραιο προϊόν της εργασίας» απ' τη μια μεριά και «το ίσο δικαίωμα», «τη δίκαιη διανομή» απ' την άλλη, *για να δείτε πόσο πολύ σφάλλουν εκείνοι, που θέλουν απ' τη μια μεριά να επιβάλλουν και πάλι σαν δόγματα στο κόμμα αντιλήψεις που, ενώ είχαν κάποτε κάποια έννοια, κατάντησαν τώρα άχρηστες και τριμμένες φράσεις,* κι απ' την άλλη όμως να διαστρεβλώσουν με τις κούφιες φράσεις μιας νομικής κτλ., ιδεολογίας, που τις συνηθίζουν τόσο πολύ οι δημοκράτες και οι Γάλλοι σοσιαλιστές, τη ρεαλιστική άποψη που με τόσους κόπους μεταδόθηκε και ριζώθηκε πια στο κόμμα.

Και αν αφήσουμε κατά μέρος όλα τα παραπάνω και πάλι ήταν ένα σοβαρό λάθος να αποδώσει κανείς τόση σημασία στη λεγόμενη *διανομή* και να βάλει σ' αυτήν όλο τον τόνο.

Η εκάστοτε διανομή των μέσων της κατανάλωσης δεν είναι παρά πάντοτε συνέπεια του τρόπου διανομής των όρων της παραγωγής. Η τελευταία αυτή διανομή, όμως δεν είναι παρά ένας χαρακτήρας της

[1] Το παλιό σύνθημα των Γάλλων σενσιμονιστών. Βλέπε *Η πολιτική οικονομία του Σενσιμονισμού* του Prosper Enfantin 1831, έκδοση I. Adler, 1905, σελ. 71. «Επιτέλους σήμερα εξαγγέλουμε σε πτωχούς και πλουσίους, κυρίους και δούλους κάτι περισσότερο από τη συναδέλφωση της ανθρωπότητας, τη γενική συντροφικότητα, εξαγγέλλουμε *την κατάταξη ανάλογα με τις ικανότητες, την αμοιβή ανάλογα με την εργασία*». Η πρόταση αυτή διευρύνθηκε απ' τον Louis Blanc, το 1889, ως εξής: «Ο καθένας παράγει ανάλογα με τις ικανότητές του, ο καθένας παίρνει ανάλογα με τις ανάγκες του».

παραγωγής. Ο καπιταλιστικός τρόπος της παραγωγής π.χ. στηρίζεται στο γεγονός ότι οι υλικοί όροι της παραγωγής ανήκουν στους μη εργάτες, υπό τη μορφή της καπιταλιστικής και της εγγείου ιδιοκτησίας, ενώ η μάζα δεν κατέχει παρά μόνο τους προσωπικούς όρους της παραγωγής, την εργατική δύναμη. Απ' την τέτοια διανομή των στοιχείων της παραγωγής προκύπτει μόνη της η σημερινή διανομή των μέσων της κατανάλωσης. Αν οι υλικοί όροι της παραγωγής είναι ιδιοκτησία της κοινωνίας τότε και ο τρόπος της διανομής των μέσων της κατανάλωσης θα είναι διαφορετικός απ' τον σημερινό. Ο αγοραίος σοσιαλισμός έμαθε απ' τους αστούς οικονομολόγους να θεωρεί και να εξετάζει τη διανομή σαν κάτι το ανεξάρτητο απ' τον τρόπο της παραγωγής και να παριστά για το λόγο αυτό τη διανομή σαν τον άξονα που γύρω του κυρίως περιστρέφεται ο σοσιαλισμός. Εφόσον η πραγματική σχέση είναι πια προ πολλού ξεκαθαρισμένη, για ποιο λόγο να γυρίσουμε πίσω;

4. Η απελευθέρωση της εργασίας πρέπει να είναι το έργο της εργατικής τάξης, που απέναντί της όλες οι άλλες τάξεις δεν είναι παρά μια αντιδραστική μάζα.

Η πρώτη στροφή προέρχεται απ' το προοίμιο του καταστατικού της Διεθνούς αλλά με μια μορφή «βελτιωμένη». Το προοίμιο λέγει: «Η απελευθέρωση της εργατικής τάξης πρέπει να είναι το έργο των ιδίων των εργατών». Εδώ απ' εναντίας η εργατική τάξη έχει απελευθερώσει —τι; «Την εργασία». Όποιος μπορεί ας καταλάβει.

Σαν αντιστάθμισμα έχουμε έπειτα τη δεύτερη στροφή, που δεν είναι παρά μια παράθεση παρμένη πιστά απ' τον Λασάλ: «που απέναντί της όλες οι άλλες τάξεις δεν είναι παρά μια αντιδραστική μάζα».

Στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* αναφέρεται: «Από όλες τις τάξεις που βρίσκονται σήμερα αντιμέτωπες στη μπουρζουαζία μόνο το προλεταριάτο είναι μια πραγματικά επαναστατική τάξη. Οι άλλες τάξεις παρακμάζουν και χάνονται μαζί με τη βιομηχανία, ενώ το προλεταριάτο είναι το καθαυτό γέννημά της».

Η μπουρζουαζία εδώ θεωρείται σαν μια επαναστατική τάξη — σαν φορέας της μεγάλης βιομηχανίας απέναντι στους φεουδάρχες και τις μεσαίες τάξεις, που θέλουν να διατηρήσουν όλες τις κοινωνικές εκείνες σχέσεις που είναι απομεινάρια παρωχημένων τρόπων παραγωγής. Οι φεουδάρχες και οι μεσαίες τάξεις δεν αποτελούν λοιπόν *μαζί με τη μπουρζουαζία* μια ενιαία αντιδραστική μάζα.

Απ' την άλλη μεριά το προλεταριάτο είναι μια τάξη επαναστατική απέναντι στη μπουρζουαζία, γιατί, γεννημένο όπως είναι πάνω στη βάση της μεγάλης βιομηχανίας, τείνει να αφαιρέσει απ' την παραγωγή τον καπιταλιστικό της χαρακτήρα, που η μπουρζουαζία προσπαθεί να διαιωνίσει. Αλλά το *Μανιφέστο* προσθέτει, ότι «οι μεσαίες τάξεις ... γίνονται επαναστατικές διαβλέποντας την επικείμενη πτώση των στο προλεταριάτο».

Απ' την άποψη αυτή είναι λοιπόν και πάλι ανόητη η ιδέα, ότι οι μεσαίες τάξεις μαζί με τη μπουρζουαζία και εκ περισσού μαζί με τους φεουδάρχες «δεν είναι παρά μια αντιδραστική μάζα».

Στις τελευταίες εκλογές φωνάξαμε μήπως στους χειροτέχνες, στους μικροβιομηχάνους κτλ., και στους χωρικούς: απέναντί μας δεν αποτελείτε μαζί με τη μπουρζουαζία και τους φεουδάρχες παρά μια μόνο αντιδραστική μάζα;

Ο Λασάλ ήξερε απ' έξω το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, *ακριβώς όπως οι πιστοί του ξέρουν απ' έξω τις άγιες γραφές που αυτός είναι ο συγγραφέας τους. Αν λοιπόν το νόθευσε χυδαία, το έκανε αυτό μόνο και μόνο για να καταγλαΐσει τη συμμαχία του με τους απολυταρχικούς και φεουδαλικούς εχθρούς εναντίον της μπουρζουαζίας.*

Στην παραπάνω παράγραφο το σοφό του απόφθεγμα είναι άλλωστε τραβηγμένο απ' τα μαλλιά χωρίς καμιά συνάφεια με τη διαστρεβλωμένη παράθεση απ' το καταστατικό της Διεθνούς. Δεν πρόκειται λοιπόν εδώ παρά για μια αδιαντροπιά —που μάλιστα δεν είναι διόλου δυσάρεστη για τον κ. Μπίσμαρκ—, για μια απ' τις φτηνές εκείνες χυδαιότητες, στις οποίες επιδίδεται ο Μαρά[1] του Βερολίνου.

5.[2] Η εργατική τάξη εργάζεται για την απελευθέρωσή της πρώτα πρώτα μέσα στα πλαίσια του σημερινού εθνικού κράτους, ξέροντας καλά ότι η αναγκαία συνέπεια της προσπάθειάς της, που είναι κοινή στους εργάτες όλων των πολιτισμένων χωρών, θα είναι η διεθνής συναδέλφωση των λαών.

Αντίθετα απ' το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* και από όλο τον προγενέστερο σοσιαλισμό ο Λασάλ συνέ-

[1] Υπονοεί τον Λασάλ.

[2] Στο χειρόγραφό του ο Μαρξ φαίνεται ότι ξέχασε να αριθμήσει την παράγραφο αυτή.

λαβε το εργατικό κίνημα από μια άποψη στενότατα εθνική. Στο δρόμο του τον ακολουθούν και άλλοι κι αυτό ύστερα από τη δράση της Διεθνούς!

Είναι εντελώς αυτονόητο ότι η εργατική τάξη, για να είναι γενικά σε θέση να αγωνίζεται, πρέπει να οργανωθεί μέσα στη χώρα της *σαν τάξη* και ότι το εσωτερικό αποτελεί το άμεσο πεδίο της πάλης της. Από αυτή την άποψη η ταξική της πάλη είναι εθνική όχι κατά το περιεχόμενο, αλλά, όπως λέγει το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, «κατά τη μορφή». Αλλά τα «πλαίσια του σημερινού κράτους» π.χ. του γερμανικού κράτους μπαίνουν κι αυτά με τη σειρά των, οικονομικά, μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας αγοράς, πολιτικά μέσα στα πλαίσια του συστήματος των κρατών. Ο πρώτος τυχόν έμπορος ξέρει ότι το γερμανικό εμπόριο είναι συγχρόνως εξωτερικό εμπόριο κι απ' την άλλη μεριά το μεγαλείο του κυρίου Μπίσμαρκ έγκειται σ' ένα είδος διεθνούς πολιτικής.

Και σε τι περιορίζει το διεθνισμό του το γερμανικό εργατικό κόμμα; Στη συναίσθηση ότι το αποτέλεσμα των επιδιώξεών του «*θα είναι η διεθνής συναδέλφωση των λαών*». Αυτό δεν είναι παρά μια φράση παρμένη απ' την αστική ένωση της ελευθερίας και της ειρήνης, φράση που μας την παριστάνουν σαν ισοδύναμη με τη διεθνή συναδέλφωση των εργατικών τάξεων μέσα στον κοινό αγώνα εναντίον των κυρίαρχων τάξεων και των κυβερνήσεών των. Ούτε μια λέξη λοιπόν για τα *διεθνή καθήκοντα* της γερμανικής εργατικής τάξης! Κι έτσι η γερμανική εργατική τάξη πρέπει να πλειοδοτεί στην πολιτική της εθνικής της μπουρζουαζίας που είναι κιόλας συναδελφωμένη εναντίον της με τους αστούς όλων των άλλων χωρών

— καθώς και στη διεθνή συνωμοτική πολιτική του κ. Μπίσμαρκ.

Πραγματικά, το διεθνιστικό «πιστεύω» του προγράμματος είναι *ασύγκριτα κατώτερο* παρ' ό,τι το διεθνιστικό «πιστεύω» του κόμματος του ελευθέρου εμπορίου. Και το κόμμα αυτό ισχυρίζεται, ότι το αποτέλεσμα της δράσης του θα είναι «η διεθνής συναδέλφωση των λαών». Αλλά κάνει και κάτι για να διεθνοποιήσει πραγματικά το εμπόριο και δεν περιορίζεται καθόλου στο να ξέρει, ότι όλοι οι λαοί κάνουν εμπόριο στη χώρα τους.

Η διεθνής δράση των εργατικών τάξεων δεν εξαρτάται με κανένα τρόπο απ' την ύπαρξη της «Διεθνούς Ένωσης των Εργατών». Η τελευταία αυτή δεν ήταν παρά η πρώτη προσπάθεια δημιουργίας ενός κεντρικού οργάνου για τη διεθνή δράση των εργατών, προσπάθεια που χάρις στην ώθηση που έδωσε, είχε μόνιμα αποτελέσματα, αλλού που δεν ήταν δυνατόν να συνεχιστεί, *με την πρώτη ιστορική μορφή της*, ύστερα απ' την πτώση της Παρισινής Κομμούνας.

Η *Norddeutsche*[1] του Μπίσμαρκ είχε ολότελα δίκιο όταν ανάγγειλε, προς μεγάλη ικανοποίηση του κυρίου της, ότι το γερμανικό εργατικό κόμμα απαρνήθηκε στο καινούργιο του πρόγραμμα το διεθνισμό.

[1] Η *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* ιδρύθηκε το 1861 απ' τον Μπρας, ο οποίος προσέλαβε στη σύνταξη και το Γουλιέλμο Λίμπνεχτ. Αλλ' όταν ο Λίμπνεχτ παρατήρησε, ότι ο Μπρας πούλησε την εφημερίδα στο υπουργείο Μπίσμαρκ, αποχώρησε αμέσως. (Merhring: *Καρλ Μαρξ*, σελ. 388.)

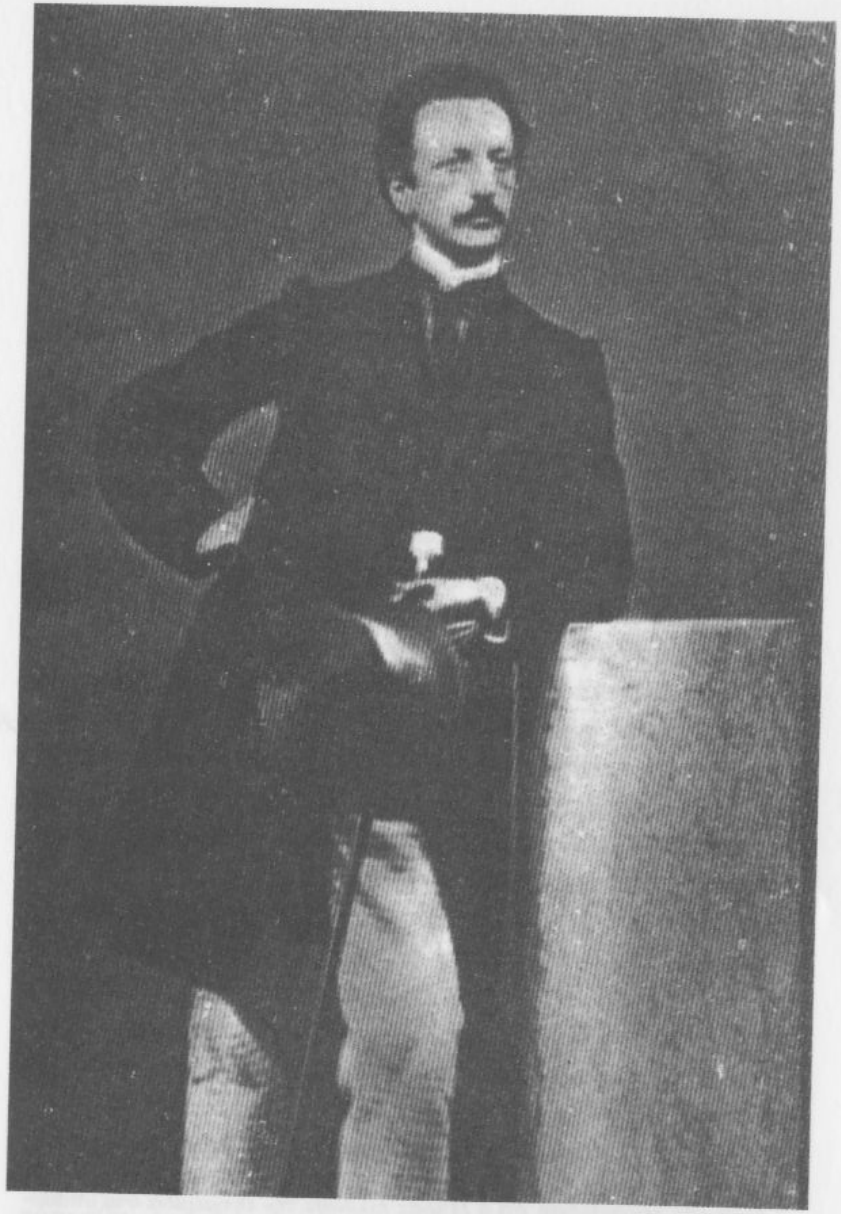

Ο Λασάλ

II

Ξεκινώντας απ' τις αρχές αυτές το γερμανικό εργατικό κόμμα αποβλέπει στη δημιουργία, με όλα τα νόμιμα μέσα, του ελεύθερου κράτους και της σοσιαλιστικής κοινωνίας στην κατάργηση του συστήματος του ημερομισθίου με τον ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου, καθώς και της εκμετάλλευσης υπό όλες της τις μορφές στην εξάλειψη κάθε κοινωνικής και πολιτικής ανισότητας.

Στο ελεύθερο κράτος θα επανέλθω παρακάτω.
Στο μέλλον λοιπόν το γερμανικό εργατικό κόμμα θα πρέπει να πιστεύει στον ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου»[1] του Λασάλ! Για να μη χαθεί ο νόμος

[1] Ο Λασάλ στην *Ανοικτή Απαντητική Επιστολή* του το 1863 (βλέπε έκδοση του 1907 σελ. 38 καθώς και στους *Λόγους και Έργα*, Βερολίνο 1892, τόμ. ΙΙ, σελ. 421) γράφει: «Ο ορειχάλκινος οικονομικός νόμος, που καθορίζει υπό τις σημερινές συνθήκες, υπό την κυριαρχία της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, το εργατικό ημερομίσθιο, έχει ως εξής: το μέσο εργατικό ημερομίσθιο μένει πάντα περιορισμένο στους πόρους που, σύμφωνα με τις συνήθειες του κάθε λαού, είναι απαραίτητοι για τη διατήρηση της ζωής και την αναπαραγωγή του είδους. Αυτό είναι το σημείο που γύρω του ταλαντεύεται κάθε φορά το πραγματικό ημερομίσθιο, χωρίς να μπορεί ποτέ να μένει επί πολύν καιρό υψηλότερα ή χαμηλότερα απ' το σημείο αυτό. Δεν μπορεί να ξεπεράσει μόνιμα το μέσο αυτόν όρο, γιατί σε μια τέτοια περίπτωση η ευνοϊκότερη και καλύτερη θέση των εργατών θα προκαλούσε αύξηση των εργατικών γάμων και της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, αύξηση του εργατικού πληθυσμού και συνεπώς της προσφοράς εργατικών χεριών, που θα έριχνε και πάλι το εργατικό ημερομίσθιο στο πρώτο του επίπεδο και ακόμη χαμηλότερα. Το εργατικό ημερομίσθιο δεν μπορεί επίσης να είναι επί πολύ χαμηλότερο απ' τους απαραίτητους αυτούς πόρους ζωής, γιατί τότε προκαλούνται μεταναστεύσεις, αγαμία, αποχή απ' την τεκνοποιία και τέλος ελάττωση του αριθμού των εργατών συνεπεία της αθλιότητας, ελάττωση

αυτός διαπράττουν την ανοησία να μιλούν για την «κατάργηση του συστήματος του ημερομισθίου» (θα έπρεπε να πουν του συστήματος της μισθωτής εργασίας) με τον «ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου». Όταν καταργεί κανείς τη μισθωτή εργασία καταργεί φυσικά και τους νόμους της, είτε ορειχάλκινοι είναι αυτοί, είτε σπογγώδεις. Αλλά η καταπολέμηση της μισθοδουλείας απ' τον Λασάλ περιστρέφεται σχεδόν αποκλειστικά γύρω απ' τον δήθεν αυτό νόμο. Για να αποδειχθεί λοιπόν ότι νίκησε η λασαλική αίρεση, είναι ανάγκη «το σύστημα του ημερομισθίου» να καταργηθεί «μαζί με τον ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου» και όχι χωρίς αυτόν.

που περιορίζει την προσφορά των εργατικών χεριών και επαναφέρει κατά συνέπεια το εργατικό ημερομίσθιο στο πρώτο του επίπεδο». Η μαρξική κριτική του «ορειχάλκινου νόμου του ημερομισθίου» αποκρούει 1) τη θεμελίωση θεμελίωση του νόμου με απόλυτους βιολογικούς και φυσιολογικούς «φυσικούς νόμους», 2) Την *αλυγισία της διατύπωσης* που αποκλείει τόσο τις παροδικές δυνατότητες μιας αύξησης του ημερομισθίου, όσο και τη μόνιμη απαθλίωση και εξουθένωση πλατειών στρωμάτων εργατών, 3) *τη συγκάλυψη της διαρκούς όξυνσης των ταξικών αντιθέσεων*. Με το δίκιο τους οι Μαρξ και Ένγκελς τονίζουν, ότι ο νόμος του ημερομισθίου δεν είναι ορειχάλκινος αλλά «ελαστικός». Ελαστικός — και κυρίως προ τα κάτω. (Πρβλ. Ένγκελς σε μια του σημείωση στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας του Μαρξ*, γερμαν. Έκδ. σελ. 24.) Είναι χαρακτηριστικό για την πρόοδο της ρεφορμιστικής αποβλάκωσης μέσα στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας το ότι υπήρχαν εξέχοντα μέλη του κόμματος που το γεγονός ότι —επί τέλους!— στο πρόγραμμα της Ερφούρτης του 1891 εγκαταλείφθηκε ο «ορειχάλκινος νόμος του ημερομισθίου», το διερμήνευαν σαν μια αναγνώριση της ορθότητας της ρεφορμιστικής αντίληψης για την οικονομική άνοδο της εργατικής τάξης (π.χ. ο Ludwig Frank στο συνέδριο της Νυρεμβέργης το 1908· επίσηςκαι ο καθηγητής Th. Ziegler έγραφε ακτινοβολώντας από χαρά στο μικρό του βιβλίο: «Το κοινωνικό ζήτημα είναι ηθικό ζήτημα» 1891 σελ. 2: «Με τη δήλωση εκείνη η σοσιαλδημοκρατία εγκατέλειψε, κατ' αρχήν τουλάχιστον, το έδαφος της επανάστασης και μεταβλήθηκε σ' ένα κόμμα της μεταρρύθμισης ... έγινε ικανή να κυβερνήσει.).

Απ' τον ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου, στον Λασάλ δεν ανήκει, ως γνωστό, παρά μόνο η λέξη»ορειχάλκινος» παρμένη απ' τους «αιωνίους ορειχάλκινους, μεγάλους νόμους» του Γκαίτε.[1] Η λέξη ορειχάλκινος είναι το σημείο που μ' αυτό αναγνωρίζονται μεταξύ των οι ορθόδοξοι. Αλλ' αν πάρω το νόμο με τη σφραγίδα του Λασάλ και κατά συνέπεια με την έννοια που αυτός δίνει, πρέπει να παραδεχθώ επίσης και τα επιχειρήματα στα οποία τον στηρίζει. Και τι επιχειρήματα! Πρόκειται όπως απόδειξε ο Λάνγκε λίγο ύστερα απ' το θάνατο του Λασάλ, για τη θεωρία του υπερπληθυσμού του Μάλθους, που δίδασκε και ο ίδιος ο Λάνγκε.[2] Αλλ' αν η θεωρία αυτή είναι ορθή, τότε είναι αδύνατο να καταργήσω το νόμο έστω κι αν καταργήσω εκατό φορές τη μισθοδουλεία, γιατί τότε ο νόμος δεν θα ρύθμιζε μόνο το σύστημα της μισθωτής εργασίας, *αλλ' όλα τα κοινωνικά συστήματα*. Πάνω σ' αυτό ακριβώς στηρίχτηκαν οι οικονομολόγοι, και απόδειξαν, εδώ και πενήντα χρόνια και περισσότερο, ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να καταργήσει την αθλιότητα που έχει την καταγωγή της στη φύση, αλλά να γενικεύσει, να τη διανείμει εξίσου πάνω σε όλη την επιφάνεια της κοινωνίας.

Αλλ' όλα αυτά δεν αποτελούν την ουσία του ζητήματος. Εντελώς άσχετα απ' την εσφαλμένη λασαλική διατύπωση του νόμου, η αληθινά εξοργιστική παλινδρόμηση έγκειται στα εξής:

[1] Βλ Γκαίτε: *Το θείον (Das Gφttliche)* 1781: «Σύμφωνα με αιώνιους, ορειχάλκινους μεγάλους νόμους πρέπει να τελειώνουμε όλους τους κύκλους της ζωής μας».

[2] Πρβλ. F.A. Lange: *Τα εργατικά ζητήματα* (1865), ανατύπωση από τον Μέρινγκ το 1910. Το πρώτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην πάλη για τη ζωή και τον Μάλθο.

Απ' την εποχή του θανάτου του Λασάλ, στο κόμμα μας κέρδισε έδαφος η επιστημονική αντίληψη, ότι το εργατικό ημερομίσθιο δεν είναι εκείνο που φαίνεται, δεν είναι δηλαδή η αξία ή η τιμή της εργασίας, αλλά μια συγκεκαλυμμένη μορφή της αξίας ή της τιμής της εργατικής δύναμης. Έτσι αναιρέθηκε μια για πάντα η παλιά αστική θεωρία του ημερομισθίου, καθώς και όλη η κριτική που έγινε ως τα σήμερα εναντίον της θεωρίας αυτής και αποδείχθηκε ότι ο εργάτης δεν έχει την άδεια να εργάζεται για τη ζωή του, δηλαδή για να ζει, παρά μόνο εφόσον εργάζεται δωρεάν ένα ορισμένο χρονικό διάστημα για λογαριασμό του καπιταλιστή (καθώς και για κείνους που ζουν μαζί μ' αυτόν απ' την υπεραξία), ότι ολόκληρο το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής τείνει στο να επιμηκύνει τη δωρεάν αυτή εργασία με την παράταση της ημέρας εργασίας ή με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ή τη μεγαλύτερη ένταση της εργατικής δύναμης, ότι κατά συνέπεια το σύστημα της μισθωτής εργασίας δεν είναι παρά ένα σύστημα δουλείας και μάλιστα δουλείας, που γίνεται τόσο περισσότερο σκληρή όσο περισσότερο αναπτύσσονται οι κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, άσχετα αν ο εργάτης παίρνει τώρα καλύτερη ή χειρότερη αμοιβή. Και ενώ η αντίληψη αυτή κατακτά διαρκώς το κόμμα, παλινδρομούμε στα δόγματα του Λασάλ, αν και θα έπρεπε να ξέρουμε ότι ο Λασάλ *αγνοούσε* τι είναι το ημερομίσθιο και ότι, ακολουθώντας τους αστούς οικονομολόγους, έπαιρνε την εξωτερική μορφή για την ουσία του πράγματος.

Θα ήταν το ίδιο, αν μεταξύ δούλων που κατανόησαν επιτέλους το μυστικό της δουλείας και στασία-

σαν, σηκωνόντανε ένας δούλος βουτηγμένος μέσα στις παλιές αντιλήψεις και ανάγραφε στο πρόγραμμα της στάσης: η δουλεία πρέπει να καταργηθεί γιατί μέσα στο σύστημα της δουλείας η διατροφή των δούλων δεν μπορεί να ξεπεράσει ένα ορισμένο χαμηλό μάξιμουμ!

Το γεγονός ότι οι αντιπρόσωποι του κόμματός μας υπήρξαν ικανοί να επιβουλευτούν κατά τόσο τερατώδη τρόπο τη διαδεδομένη μέσα στη μάζα του κόμματος ορθή αντίληψη, δεν αποδεικνύει, αυτό και μόνο, με πόση (εγκληματική) επιπολαιότητα, (με πόση ασυνειδησία) εργάστηκαν κατά τη σύνταξη του συμβιβαστικού προγράμματος.

Αντί της αόριστης φράσης που κλείνει την παράγραφο: «στην εξάλειψη κάθε κοινωνικής και πολιτικής ανισότητας» έπρεπε να πουν, ότι με την κατάργηση των ταξικών διαφορών εξαφανίζεται αφ' εαυτού της κάθε κοινωνική και πολιτική ανισότητα που προκύπτει απ' τις διαφορές αυτές.

Ο Μιχαήλ Μπακούνιν

III

Για να προπαρασκευάσει τη λύση των κοινωνικών ζητημάτων *το γερμανικό εργατικό κόμμα απαιτεί την ίδρυση*, με τη βοήθεια του κράτους, *παραγωγικών συνεταιρισμών* κάτω απ' το δημοκρατικό έλεγχο του εργαζόμενου λαού. *Οι παραγωγικοί συνεταιρισμοί στη βιομηχανία και στη γεωργία πρέπει να είναι τόσο πολυάριθμοι ώστε να προκύψει απ' αυτούς* η σοσιαλιστική οργάνωση του συνόλου της εργασίας.

Ύστερα από τον ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου του Λασάλ, η πανάκεια του προφήτη. Μας ανοίγουν «νέους δρόμους» με τρόπο αξιοπρεπή. Στη θέση της υφισταμένης ταξικής πάλης μπαίνει μια δημοσιογραφική φράση: «το κοινωνικό *ζήτημα*», του οποίου «προπαρασκευάζεται» η «*λύση*». Η «σοσιαλιστική οργάνωση του συνόλου της εργασίας» «προκύπτει» όχι απ' την πορεία της επαναστατικής μεταβολής της κοινωνίας, αλλ' απ' την «κρατική βοήθεια» που δίνει το κράτος σε παραγωγικούς συνεταιρισμούς, που «*δημιουργεί*» αυτό και όχι ο εργάτης. Είναι αντάξιο της φαντασίας του Λασάλ, το να πιστεύει κανείς, ότι είναι δυνατό με κρατικά δάνεια να δημιουργήσει μια καινούργια κοινωνία, με την ίδια ευκολία που κατασκευάζει ένα νέο σιδηρόδρομο!

Χάρις (σ' ένα τελευταίο υπόλειμμα) ντροπής βάζουν την «κρατική συνδρομή» κάτω απ' το δημοκρατικό έλεγχο του «εργαζόμενου λαού».

Πρώτο: ο «εργαζόμενος λαός» στη Γερμανία αποτελείται κατά πλειονοψηφία από χωρικούς και όχι από προλετάριους.

Δεύτερο: «δημοκρατικός» σημαίνει γερμανικά «λαϊκός κυριαρχικός» (volksherrschaftlich). Τι θα πει όμως «ο λαϊκός κυριαρχικός έλεγχος του εργαζομένου»; Και μάλιστα προκειμένου για έναν εργαζόμενο λαό που με τέτοιες απαιτήσεις του από το κράτος εκδηλώνει την πλήρη συναίσθησή του, ότι ούτε την εξουσία κατέχει, ούτε είναι ώριμος για την εξουσία!

Εδώ είναι περιττό να ασχοληθούμε με την κριτική της συνταγής[1] που προδιάγραψε ο Buchez, αντιπολιτευόμενος κατά την εποχή του Λουδοβίκου Φιλίππου τους Γάλλους σοσιαλιστές και που αποδέχθηκαν οι αντιδραστικοί εργάτες του *Atelier*.[2] Άλλωστε το σκάνδαλο δεν έγκειται κυρίως στο γεγονός, ότι η ειδική αυτή θαυματουργή θεραπεία συμπεριλαμβάνεται στο πρόγραμμα, αλλά στο γεγονός ότι πρόκειται για μια παλινδρόμηση απ' την άποψη του ταξικού στην άποψη του αιρετικού κινήματος.

Το ότι οι εργάτες θέλουν να δημιουργήσουν τους όρους της κολεκτιβιστικής παραγωγής πάνω σε κοινωνική και στη χώρα τους, πρώτα-πρώτα, πάνω σε εθνική κλίμακα, δεν σημαίνει παρά ότι εργάζονται για την ανατροπή των σημερινών όρων της παραγωγής και δεν έχει καμιά σχέση με τη δημιουργία συνεταιρισμών δια της συνδρομής του κράτους. *Αλλ' όσον αφορά τους σημερινούς συνεταιρισμούς,*[1] *αυτοί δεν*

[1] Πρόκειται για τους παραγωγικούς συνεταιρισμούς που θα ιδρύοντο με την κρατική συνδρομή.

[2] Εφημερίδα εκδιδόμενη στο Παρίσι απ' το 1840-850 από ένα όμιλο εργατών της σχολής του Buchez.

έχουν αξία παρά μόνο εφόσον είναι ανεξάρτητα δημιουργήματα των εργατών που δεν προστατεύονται ούτε απ' τις κυβερνήσεις ούτε απ' τους αστούς.

[1] Σχετικά με τους συνεταιρισμούς βλέπε την απ' τον Μαρξ διατυπωθείσα απόφαση της Α΄ Διεθνούς στη Γενεύη (1866) στην έκδοση της Ιδρυτικής Διακήρυξης απ' τον Κάουτσκι το 1922, σελ. 45.

IV

Έρχομαι τώρα στο δημοκρατικό μέρος του προγράμματος.

Α) Ελεύθερες βάσεις του κράτους.

Εν πρώτοις σύμφωνα με το ΙΙ μέρος, το γερμανικό εργατικό κόμμα αποβλέπει στο «ελεύθερο κράτος».

Ελεύθερο κράτος — τι είναι αυτό;

Δεν είναι διόλου σκοπός των εργατών, που απαλλάχτηκαν από ένα χαμηλό πνεύμα υποταγής, να κάνουν ελεύθερο το κράτος. Στη γερμανική επικράτεια το «κράτος « είναι περίπου τόσο «ελεύθερο» όσο και στη Ρωσία. Η ελευθερία έγκειται στη μεταβολή του κράτους, από οργάνου ανώτερου απ' την κοινωνία, σε όργανο εξαρτώμενο ολοκληρωτικά απ' αυτήν· και σήμερα ακόμη οι μορφές του κράτους είναι ελεύθερες ή μη ελεύθερες στο μέτρο που περιορίζουν την «ελευθερία του κράτους».

Το γερμανικό εργατικό κόμμα —τουλάχιστον εφόσον υιοθετεί το πρόγραμμα— αποδεικνύει πόσο επιπόλαια αφομοίωσε τις σοσιαλιστικές ιδέες, εφόσον, αντί να πραγματεύεται την τωρινή κοινωνία (αυτό ίσχυε και για κάθε μελλοντική κοινωνία) σαν βάση του τωρινού κράτους (ή του μελλοντικού, αν πρόκειται για μια μελλοντική κοινωνία), *πραγματεύεται, αντίθετα, το κράτος σαν μια ανεξάρτητη πραγμα-*

τικότητα, που έχει δικές της πνευματικές, ηθικές, ελεύθερες βάσεις.

Και ακόμη, τι άσχημη κατάχρηση κάνει το πρόγραμμα με τις λέξεις *«τωρινό κράτος»*, *«τωρινή κοινωνία»* και τι χειρότερη παρανόηση προετοιμάζει σχετικά με το κράτος, προς το οποίο απευθύνονται οι διεκδικήσεις του!

Η «τωρινή κοινωνία» είναι η καπιταλιστική κοινωνία που υπάρχει σε όλες τις πολιτισμένες χώρες κατά το μάλλον ή ήττον απαλλαγμένη απ' τα μεσαιωνικά στοιχεία, κατά το μάλλον ή ήττον αλλοιωμένη απ' την ιδιαίτερη ιστορική εξέλιξη της κάθε χώρας, κατά το μάλλον ή ήττον εξελιγμένη. Αντίθετα, το «τωρινό κράτος» αλλάζει με τα σύνορα. Είναι διαφορετικό στην πρωσογερμανική επικράτεια και στην Ελβετία, διαφορετικό στην Αγγλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το «τωρινό κράτος» είναι λοιπόν ένας μύθος.

Εν τούτοις τα διάφορα κράτη των διαφόρων πολιτισμένων χωρών έχουν, παρ' όλη την ποικιλία των μορφών των, τούτο το κοινό, ότι έχουν σαν βάση τη σύγχρονη αστική κοινωνία, μόνο που η κοινωνία αυτή είναι αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο καπιταλιστικά εξελιγμένη. Γι' αυτό και ορισμένα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους είναι κοινά. Μ' αυτή την έννοια μπορούμε να μιλάμε για το «τωρινό κράτος» γενικά κατ' αντίθεση προς το μέλλον, όπου δεν θα υπάρχει πια η σημερινή του βάση, η αστική κοινωνία.

Έπειτα μπαίνει το ερώτημα: τι μεταβολή θα υποστεί το κράτος μέσα σε μια κομμουνιστική κοινωνία: Με άλλες λέξεις: στην κοινωνία εκείνη οι κοινωνικές λειτουργίες που θα διατηρηθούν θα είναι ανάλογες προς τις τωρινές κρατικές λειτουργίες; Το ζήτημα

αυτό δεν είναι δυνατόν να λυθεί παρά μόνο επιστημονικά και οι χίλιες δυο συνθέσεις της λέξης λαός με τη λέξη κράτος δεν προωθούν ούτε και κατά ένα πήδημα ψύλλου τη λύση του προβλήματος.

Μεταξύ της καπιταλιστικής και της κομμουνιστικής κοινωνίας υπάρχει η περίοδος της επαναστατικής μεταβολής της πρώτης στη δεύτερη. Στην περίοδο αυτή αντιστοιχεί μια πολιτική μεταβατική περίοδος, της οποίας το κράτος δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου.[1]

Αλλά το πρόγραμμα δεν ασχολείται ούτε με τη δικτατορία του προλεταριάτου, ούτε με το μελλοντικό κράτος της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Οι πολιτικές διεκδικήσεις δεν περιλαμβάνουν τίποτε άλλο από το παλιό πασίγνωστο δημοκρατικό τροπάριο: γενική ψηφοφορία, άμεση νομοθεσία, δικαιώματα του λαού, λαϊκή εθνοφυλακή κτλ. Δεν είναι παρά η ηχώ του αστικού λαϊκού κόμματος και της Ένωσης για την ειρήνη και την ελευθερία. Πρόκειται για διεκδικήσεις, που, εφόσον δεν μεγαλοποιούνται από τη φαντασία, έχουν πια *πραγματοποιηθεί*. Με τη μόνη διαφορά, ότι το κράτος που τις έχει πραγματοποιήσει δεν βρίσκεται εντεύθεν των συνόρων της γερμανικής επικράτειας, αλλά στην Ελβετία, στις Ηνωμένες Πολιτείες κτλ. Το είδος αυτό του «μελλοντικού κράτους» είναι ένα σημερινό κράτος, άσχετα αν υφίσταται έξω απ' το «πλαίσιο» της γερμανικής επικράτειας.

[1] Ο Κάουτσκι στο έργο του *Ιστορικός υλισμός* υποστηρίζει ότι κάποτε ο Μαρξ διατύπωσε αυτή τη φράση αλλά μόνο παρεμπιπτόντως: «Οι σοσιαλιστές αυτοί προέρχονται τις περισσότερες φορές από οικονομικά καθυστερημένες χώρες με ένα ανεξέλικτο προλεταριάτο».

Αλλ' έχουν ξεχάσει ένα πράγμα. Το γερμανικό εργατικό κόμμα, εφόσον δηλώνει κατηγορηματικά ότι κινείται μέσα στα πλαίσια του «σημερινού εθνικού κράτους» δηλαδή του δικού του κράτους, της πρωσογερμανικής αυτοκρατορίας —ειδ' άλλως οι διεκδικήσεις του δε θα είχανε καμιά ως επί το πλείστον έννοια, γιατί δεν διεκδικεί κανείς παρά μόνο εκείνο που δεν έχει—, δεν θα έπρεπε να ξεχάσει την ουσία του ζητήματος, συγκεκριμένα ότι όλα αυτά τα ωραία πράγματα στηρίζονται στη λεγόμενη λαϊκή κυριαρχία, δηλαδή ότι δεν έχουν θέση παρά μόνο μέσα σε μια *λαοκρατική δημοκρατία.*

Εφόσον (δεν ήταν σε θέση) (δεν είχαν την τόλμη) —και πολύ σοφά, γιατί η κατάσταση επιβάλλει φρόνηση— να ζητήσουν τη λαοκρατική δημοκρατία, όπως έκαναν στα προγράμματά των οι Γάλλοι εργάτες την εποχή του Λουδοβίκου Φιλίππου ή του Λουδοβίκου Ναπολέοντα, δεν θα έπρεπε επίσης να καταφύγουν στην (ανέντιμη και αναξιοπρεπή) αυτή κατεργαριά, να ζητούν πράγματα που έχουν έννοια μόνο μέσα σε μια λαοκρατική δημοκρατία, από ένα κράτος που δεν είναι παρά ένας στρατιωτικός δεσποτισμός γαρνιρισμένος με κοινοβουλευτικές μορφές, ανάμεικτος με φεουδαλικά στοιχεία, επηρεαζόμενος κιόλας απ' τη μπουρζουαζία, γραφειοκρατικά εξοπλισμένος και θωρακισμένος με την αστυνομία (και να του φανερώνουν ακόμη, αν και κατά πόσο πιστεύουν ότι είναι δυνατόν να του επιβάλλουν με «νόμιμα μέσα» τις τέτοιες διεκδικήσεις!).

Και αυτή η πιο αγοραία δημοκρατία που στη λαοκρατική δημοκρατία βλέπει την έλευση της χιλιετούς βασιλείας του χιλιασμού και που ούτε καν υποψιάζε-

ται, ότι ακριβώς μέσα στην τελευταία αυτή κρατική μορφή της αστικής κοινωνίας θα δοθεί η ύστατη μάχη μεταξύ των τάξεων, και αυτή ακόμη είναι ασύγκριτα ανώτερη από μια τέτοια δημοκρατία περιορισμένη μέσα στα πλαίσια εκείνου που επιτρέπει η αστυνομία και που απαγορεύει η λογική.

Πραγματικά, το γεγονός ότι με «κράτος» εννοούν την κυβερνητική μηχανή ή το κράτος στο μέτρο που ο καταμερισμός της εργασίας το κατέστησε έναν οργανισμό ιδιαίτερο και ανεξάρτητο απ' την κοινωνία, φαίνεται κιόλας απ' την εξής φράση: «το γερμανικό εργατικό κόμμα διεκδικεί *σαν οικονομική βάση του κράτους*: μια μοναδική προοδευτική φορολογία επί του εισοδήματος κτλ.». Οι φόροι είναι η οικονομική βάση της κυβερνητικής μηχανής και τίποτε άλλο. Στο κράτος του μέλλοντος, που υπάρχει στην Ελβετία, η διεκδίκηση αυτή έχει περίπου εκπληρωθεί. Ο φόρος επί του εισοδήματος προϋποθέτει τις διάφορες πηγές του εισοδήματος των διαφόρων κοινωνικών τάξεων, δηλαδή την καπιταλιστική κοινωνία. Γι' αυτό δεν είναι εκπληκτικό ότι οι financial reformers[1] της Λίβερπουλ —αστοί με τον αδελφό του Γλάδστωνος επί κεφαλής— διατυπώνουν την ίδια με το πρόγραμμα αξίωση.

[1] Μεταρρυθμιστές των δημοσίων οικονομικών, κύκλος φιλελευθέρων αστών της Λίβερπουλ.

Β) Το γερμανικό εργατικό κόμμα απαιτεί σαν πνευματική και ηθική βάση του κράτους:

1. Γενική και ίδια για όλους εκπαίδευση του λαού από το κράτος. Γενική υποχρεωτική φοίτηση, δωρεάν διδασκαλία.

Ίδια για όλους εκπαίδευση του λαού: Τι φαντάζονται με τις λέξεις αυτές; Πιστεύουν ότι μέσα στη σημερινή κοινωνία (γιατί μόνο περί της κοινωνίας αυτής πρόκειται), η εκπαίδευση μπορεί να είναι *ίδια* για όλες τις τάξεις; Ή μήπως έχουν την αξίωση και οι ανώτερες τάξεις να περιοριστούν δια της βίας στη μέτρια μόρφωση του λαϊκού σχολείου, τη μόνη δυνατή με την οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκονται όχι μόνο οι εργάτες αλλά και οι χωρικοί;

«Γενική υποχρεωτική φοίτηση. Δωρεάν διδασκαλία». Η πρώτη υπάρχει και στη Γερμανία, η δεύτερη στην Ελβετία και στις Ηνωμένες Πολιτείες για τους μαθητές των λαϊκών σχολείων. Αν σε μερικές πολιτείες της τελευταίας απ' τις δυο αυτές χώρες η διδασκαλία παρέχεται «δωρεάν» και σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αυτό δεν σημαίνει στην πραγματικότητα παρά ότι τα έξοδα για την εκπαίδευση των ανωτέρων τάξεων καταβάλλονται απ' το γενικό προϋπολογισμό. Παρεμπιπτόντως, το ίδιο ισχύει και για τη «δωρεάν απονομή της δικαιοσύνης» που διεκδικεί το άρθρο 5 του προγράμματος. Η ποινική δικαιοσύνη ασχολείται κυρίως με περιουσιακές διαφορές και δεν αφορά παρά σχεδόν αποκλειστικά τις κατέχουσες τάξεις. Πρέ-

πει οι τάξεις αυτές να κάνουν τις αγωγές τους εις βάρος του δημόσιου θησαυρού;

Η σχετική με τα σχολεία παράγραφος θα έπρεπε τουλάχιστον να διεκδικεί τεχνικές σχολές (θεωρητικές και πρακτικές) εν συνδυασμώ με το λαϊκό σχολείο.

Εντελώς απορριπτέα είναι η *«εκπαίδευση του λαού απ' το κράτος»*. Ο καθορισμός δι' ενός γενικού νόμου των πόρων των λαϊκών σχολείων, των προσόντων του διδακτικού προσωπικού, του προγράμματος της διδασκαλίας κτλ., και η παρακολούθηση από κρατικούς επιθεωρητές, όπως γίνεται στις Ηνωμένες Πολιτείες, της εφαρμογής των νομικών αυτών διατάξεων, διαφέρει πολύ απ' το να καταστήσουμε το κράτος διδάσκαλο του λαού! Αντίθετα, πρέπει να αποκλείσουμε εξίσου την επιρροή της κυβέρνησης και της εκκλησίας μέσα στο σχολείο. Το πρωσογερμανικό κράτος μάλιστα (και ας μη θελήσουν να υπεκφύγουν με την κακή δικαιολογία ότι μιλούν για ένα «κράτος του μέλλοντος»· το σημείο αυτό το έχουμε διευκρινίσει) χρειάζεται μερικά σκληρά μαθήματα από μέρους του λαού.

Άλλωστε ολόκληρο το πρόγραμμα παρ' όλο το δημοκρατικό του θόρυβο είναι, ολότελα μολυσμένο απ' τη δουλική πίστη της λασαλικής αίρεσης στο κράτος ή —πράγμα που δεν είναι καλύτερο— απ' την πίστη στο δημοκρατικό θαύμα ή είναι περισσότερο ένας συμβιβασμός μεταξύ των δύο αυτών ειδών της πίστης προς το θαύμα, ειδών που είναι εξίσου ξένα προς τον σοσιαλισμό.

«Ελευθερία των επιστημών» λέγει μια παράγραφος του πρωσικού συντάγματος. Γιατί λοιπόν επαναλαμβάνεται εδώ η διεκδίκηση αυτή;

«Ελευθερία της συνείδησης»! Αν την εποχή αυτή του Kulturkampf[1] ήθελε κανείς να υπενθυμίσει στο λιμπεραλισμό τα παλιά του συνθήματα, δεν θα μπορούσε να το κάνει παρά με την παρακάτω μορφή: Ο καθένας πρέπει να μπορεί να ικανοποιεί τις θρησκευτικές (όπως και τις σωματικές) ανάγκες του, χωρίς να χώνει κι εδώ τη μύτη της η αστυνομία. *Αλλά το εργατικό κόμμα έπρεπε πάντως με την ευκαιρία αυτή να διακηρύξει την πεποίθησή του ότι η αστική «ελευθερία της συνείδησης» δεν είναι παρά η ανοχή όλων των δυνατών ειδών θρησκευτικής ελευθερίας της συνείδησης, ενώ αυτό αντίθετα αποβλέπει στο να απελευθερώσει τις συνειδήσεις από το φάντασμα της θρησκείας. Αλλά δεν μας αρέσει να ξεπεράσουμε το «αστικό» επίπεδο.*

Έφτασα πια στο τέλος, γιατί το παράρτημα που συνοδεύει το πρόγραμμα δεν είναι ουσιώδες. Γι' αυτό θα είμαι εδώ πολύ σύντομος.

2. Κανονική ημέρα εργασίας.

Σε καμιά άλλη χώρα το εργατικό κόμμα δεν περιορίστηκε σε μια τόσο αόριστη διεκδίκηση, αλλά καθορίζει πάντοτε τη διάρκεια της ημέρας εργασίας, μέσα στα όρια που θεωρεί κανονικά υπό τις δεδομένες κάθε φορά συνθήκες.

3. Περιορισμός της εργασίας των γυναικών και απαγόρευση της εργασίας των παιδιών.

Η ρύθμιση της ημέρας εργασίας πρέπει να περιλαμβάνει τον περιορισμό της εργασίας των γυναικών,

[1] «Πάλη για τον πολιτισμό», η πάλη του καγκελάριου Μπίσμαρκ εναντίον του κόμματος του Κέντρου που ιδρύθηκε το 1871. (Βλέπε Mehring, *Γερμανική Ιστορία*, 1923, σελ. 209 επ.)

εφόσον ανάγεται στη διάρκεια, τα διαλείμματα κτλ., της ημέρας εργασίας. Αλλιώς ο περιορισμός δεν θα σήμαινε παρά αποκλεισμό των γυναικών απ' τους κλάδους εκείνους όπου η εργασία βλάπτει τη σωματική τους υγεία ή είναι αντίθετη προς την ηθική από φυλετική άποψη. Αν αυτό είχαν υπόψη τους, έπρεπε να το πουν.

«Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών!»

Εδώ ήταν απόλυτα αναγκαίο να καθοριστεί το όριο της ηλικίας.

Μια γενική απαγόρευση της εργασίας των παιδιών είναι ασυμβίβαστη με την ύπαρξη της μεγάλης βιομηχανίας και αποτελεί γι' αυτό έναν κούφιο ευσεβή πόθο.

Η εφαρμογή του μέτρου αυτού —εάν ήταν δυνατή— θα ήταν αντιδραστική, γιατί, όταν υπάρχουν μια αυστηρή ρύθμιση του χρόνου της εργασίας ανάλογα με την ηλικία των παιδιών, καθώς και άλλα προστατευτικά μέτρα, η από μικρή ηλικία σύνδεση της παραγωγικής εργασίας με τη διδασκαλία είναι ένα απ' τα ισχυρότερα μέσα μεταβολής της σημερνής κοινωνίας.[1]

4. Κρατική επίβλεψη της εργασίας στα εργοστάσια, στα εργαστήρια και στα σπίτια.

Απ' το πρωσογερμανικό κράτος έπρεπε ορισμένως να απαιτηθεί με σαφήνεια, οι επιθεωρητές να παύονται μόνο από τα δικαστήρια· κάθε εργάτης να μπορεί να ενάγει τους επιθεωρητές επί παραβάσει

[1] Αυτό πολλές φορές το τόνισε ο Μαρξ. Πρβλ. την απόφαση για την εργασία των παιδιών, που πάρθηκε στο συνέδριο της Α΄ Διεθνούς στη Γενεύη (1866), επίσης Αρχ. Μαρξ-Ένγκελς *Για τον ιστορικό υλισμό*, ΙΙ, σελ. 121.

των καθηκόντων τους· οι επιθεωρητές να προέρχονται απ' το ιατρικό σώμα.

5. Ρύθμιση της εργασίας στις φυλακές

Ασήμαντη διεκδίκηση σ' ένα γενικό εργατικό πρόγραμμα. Οπωσδήποτε έπρεπε να δηλωθεί σαφώς, ότι κανείς δεν επιθυμεί οι κοινοί εγκληματίες να ζουν σαν κτήνη, γιατί φοβάται το συναγωνισμό της εργασίας των, και ούτε να τους στερήσει απ' το μοναδικό μέσο που διαθέτουν για τη βελτίωσή τους, την παραγωγική εργασία. Αυτό βέβαια ήταν το λιγότερο που θα μπορούσε κανείς να περιμένει από σοσιαλιστές.

6. Ένα δραστικό νόμο περί ευθυνών[1]

Έπρεπε να πουν, τι εννοούν με τον «δραστικό» νόμο περί ευθυνών.

Ας παρατηρήσουμε παρεμπιπτόντως ότι, όσον αφορά την κανονική ημέρα εργασίας, παρέλειψαν το μέρος εκείνο της περί εργοστασίων νομοθεσίας που αφορά τα υγειονομικά και τα προστατευτικά μέτρα εναντίον ατυχημάτων κτλ. Ο νόμος περί ευθυνών μπαίνει σ' εφαρμογή μόνον όταν παραβιαστούν οι διατάξεις αυτές. (Με λίγα λόγια και το παράρτημα αυτό χαρακτηρίζεται απ' την ελλιπή του διατύπωση.)

Dixi et salvari animam meam
Είπα και έσωσα την ψυχή μου

[1] Σε περίπτωση ατυχημάτων κατά την εργασία.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΥ ΓΚΟΤΑ

66

Ο Μπέμπελ

Α΄

Επιστολή στον Αύγουστο Μπέμπελ της 28ης Μαρτίου 1875

Λονδίνο, στις 18-28 Μαρτίου 1875

Αγαπητέ Μπέμπελ

Επήρα το γράμμα σας, της 23ης Φεβρουαρίου και χαίρω που είσθε τόσο καλά στην υγεία. Με ερωτάτε τι σκεπτόμαστε για όλη αυτή την ιστορία της ένωσης. Ατυχώς μας συμβαίνει ακριβώς ό,τι και σε σας. Ούτε ο Λίμπνεχτ ούτε κανείς άλλος μας ανακοίνωσε τίποτε και γι' αυτό κι εμείς δεν ξέρουμε παρά μόνο ό,τι μαθαίνουμε απ' τις εφημερίδες που κι αυτές δεν είχαν τίποτε μέχρι της ημέρας που δημοσίευσαν, πριν από μια εβδομάδα περίπου, το σχέδιο του προγράμματος. Φαντάζεστε πόσο μας εξέπληξε το σχέδιο αυτό.

Τόσες φορές το κόμμα μας έτεινε συμφιλιωτικά το χέρι στους λασαλιστές ή τουλάχιστον προσπάθησε ναρθεί μαζί τους σε κάποια συμφωνία και τόσες φορές συνάντησε προσβλητική άρνηση των Hasenclever, Haselmann και Tölcke ώστε κι ένα μικρό παιδί θα μπορούσε να βγάλει το συμπέρασμα, ότι, εφόσον οι κύριοι αυτοί έρχονται τώρα μόνοι τους και προτείνουν τη συμφιλίωση, πρέπει να βρίσκονται σ' ένα τρομερό αδιέξοδο. Είναι τόσο γνωστός ο χαρακτήρας των ανθρώπων αυτών, ώστε έχουμε την υποχρέωση

να επωφεληθούμε απ' αυτό τους το αδιέξοδο για να ζητήσουμε όλες τις δυνατές εγγυήσεις, ούτως ώστε οι άνθρωποι αυτοί να μη σταθεροποιήσουν πάλι την κλονισμένη θέση τους μέσα στη δημόσια γνώμη της εργατικής τάξης εις βάρος του κόμματός μας. Έπρεπε να τους υποδεχθούμε με εξαιρετική ψυχρότητα και δυσπιστία, να εξαρτήσουμε την ένωση απ' την προθυμία τους να εγκαταλείψουν τα αιρετικά των συνθήματα και την «κρατική συνδρομή» των και να αποδεχθούν στα ουσιώδη του σημεία το πρόγραμμα του Άιζεναχ του 1869 ή μία προσαρμοσμένη στις σημερινές περιστάσεις βελτιωμένη έκδοση του προγράμματος αυτού. Απ' τη θεωρητική άποψη, δηλαδή σε ό,τι είναι αποφασιστικό για το πρόγραμμα, το κόμμα μας δεν έχει *τίποτε απολύτως να μάθει απ' τους λασαλιστές*, αυτοί όμως έχουν να μάθουν πολλά απ' το κόμμα μας. Ο πρώτος όρος της ένωσης ήταν να πάψουν να είναι αιρετικοί, λασαλιστές, δηλαδή κυρίως, αν όχι να απαρνηθούν εντελώς την πανάκεια της «κρατικής συνδρομής», αλλά τουλάχιστον να αναγνωρίσουν ότι η πανάκεια αυτή δεν είναι παρά ένα δευτερεύον μεταβατικό μέτρο, μια δυνατότητα μεταξύ πολλών άλλων. Το σχέδιο του προγράμματος αποδεικνύει ότι οι άνθρωποί μας είναι θεωρητικά πολύ ανώτεροι απ' τους λασαλιστές αρχηγούς, αλλά αντίθετα υστερούν απολύτως όσον αφορά την πολιτική πανουργία· οι «έντιμοι» (Ehrliche[1]) εξαπατήθηκαν και πάλι σκληρά απ' τους «ανέντιμους».

Εν πρώτοις γίνεται αποδεκτή η μεγαλόστομη, αλλά ιστορικά εσφαλμένη φράση του Λασάλ: απέναντι

[1] Πολιτικό παρατσούκλι του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος (Αϊζεναχικού) εν αντιθέσει προς την Γενική Γερμανική Εργατική Ένωση (λασαλιστές).

στην εργατική τάξη όλες οι άλλες τάξεις δεν είναι παρά μια αντιδραστική μάζα. Η πρόταση αυτή είναι ορθή μόνο σε μερικές εξαιρετικές περιπτώσεις, π.χ. σε μια επανάσταση του προλεταριάτου όπως η Κομμούνα ή σε μια χώρα όπου όχι μόνο η μπουρζουαζία μετάπλασε την κοινωνία και το κράτος σύμφωνα με την εικόνα της, αλλά και ο δημοκρατικός μικροαστισμός με τη σειρά του, ύστερα απ' τη μπουρζουαζία, συνέχισε τη μετάπλαση αυτή ως τις τελευταίες της συνέπειες.[1] Αν π.χ. στη Γερμανία ο δημοκρατικός μι-

[1] Ο Ένγκελς, σε μια επιστολή του στον Μπερνστάιν στις 12 Ιουνίου 1888 (Μπερνστάιν, Οι επιστολές του Φρ. Ένγκελς στον Εδ. Μπερνστάιν, 1925, σελ. 124) χαρακτήρισε ακόμη μια φορά διεξοδικά την εσφαλμένη τακτική που στηρίζεται στο σύνθημα της «μιας αντιδραστικής μάζας». Στην επιστολή αυτή ο Ένγκελς γράφει μεταξύ άλλων: «Πάντως αυτού (δηλ. απέναντι της πολιτικής του Μπίσμαρκ) παύει να ισχύει η φράση «της μιας αντιδραστικής μάζας», φράση που είναι κατάλληλη μόνο για την απαγγελία (ή και για μια πραγματικά επαναστατική κατάσταση). Γιατί η ειρωνεία της ιστορίας που εργάζεται για μας έγκειται ακριβώς στο ότι τα διάφορα στοιχεία της φεουδαλικής και μικροαστικής αυτής μάζας, απ' τα οποία οι κουτοί νομίζουν ότι απαλλάσσονται με το να τα ονομάζουν όλα «αντιδραστικά», αλληλοκαταπονούνται, διαπληκτίζονται και τρώγονται μεταξύ των προς το συμφέρον μας, δηλαδή στο ότι αποτελούν κάθε άλλο παρά μια ενιαία μάζα. Αντίθετα, όλα αυτά τα διάφορα παλιόσκυλα πρέπει πρώτα να καταστραφούν αμοιβαία να εξευτελιστούν όλως διόλου και να μας προετοιμάσουν το έδαφος αποδεικνύοντας διαδοχικά την ανικανότητά των. Ένα απ' τα μεγαλύτερα λάθη του Λασάλ ήταν ότι ξέχασε όλως διόλου μέσα στη δράση τη λίγη διαλεκτική απ' τον Χέγκελ. Στη διαλεκτική δεν έβλεπε παρά μόνο τη μια πλευρά, ακριβώς όπως και ο Λίμπνεχτ· αλλά ο Λίμπνεχτ για διάφορους λόγους είδε τυχαία την ορθή πλευρά και γι' αυτό ήταν πάντως ανώτερος απ' τον μεγάλο Λασάλ. Η μοναδική κατάρα στο σημερινό γερμανικό κίνημα των αστών είναι ακριβώς ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν αποτελούν παρά «μια αντιδραστική μάζα»· αυτό πρέπει να πάψει. Δεν είναι δυνατόν να προχωρήσουμε παρά μόνο αν τουλάχιστον ένα μέρος της μπουρζουαζίας υποχρεωθεί από εσωτερικά ή εξωτερικά γεγονότα να προσχωρήσει σε ένα πραγματικό κίνημα». Σε μια άλλη επιστολή του στον Μπερνστάιν, στις 23 Νοεμβρίου 1882 (Επιστολές στον Μπερνστάιν, σελ.

κροαστισμός ανήκε στην αντιδραστική αυτή μάζα, πώς θα μπορούσε το σοσιαλδημοκρατικό εργατικό κόμμα να συμβαδίσει επί μακρά έτη μαζί του, με το λαϊκό κόμμα; Πώς είναι δυνατόν η Volkstat να παίρνει σχεδόν ολόκληρο το πολιτικό της περιεχόμενο απ' τη μικροαστική-δημοκρατική Frankfurter Zeitung; Και πώς έγινε δυνατό και στο πρόγραμμα ακόμη να συμπεριληφθούν επτά εν όλω διεκδικήσεις παρμένες άμεσα και κατά λέξη απ' το πρόγραμμα του λαϊκού κόμματος και της μικροαστικής δημοκρατίας; Εννοώ τις επτά πολιτικές διεκδικήσεις από το 1 έως το 5 και από το 1 έως το 2, απ' τις οποίες δεν υπάρχει ούτε μία που να μην είναι αστική-δημοκρατική.

Δεύτερο, το πρόγραμμα απαρνείται όλως διόλου πρακτικά για το παρόν την αρχή του διεθνισμού του εργατικού κινήματος· και το λάθος αυτό το διαπράξανε οι άνθρωποι που επί πέντε χρόνια και υπό τις δυσκολότερες συνθήκες κράτησαν ψηλά την αρχή αυτή κατά τον πιο περήφανο τρόπο.[1] Η θέση

94) ο Ένγκελς κάνει την κριτική, μέσα σ' ένα άρθρο του Volmar, «της παιδαριώδους αντίληψης για την προσεχή επανάσταση, που θα αρχίσει δήθεν με τη διάσπαση όλου του κόσμου σε δυο στρατούς: εμείς απ' τη μια μεριά, ολόκληρη η «μοναδική αντιδραστική μάζα» απ' την άλλη. Δηλαδή η επανάσταση θ' αρχίσει απ' την πέμπτη πράξη, όπου η μάζα όλων των αντιπολιτευτικών κομμάτων αντιμετωπίζει συσσωματωμένη την κυβέρνηση με τους συμμάχους της και έτσι νικά· τότε, μετά τη νίκη, τα διάφορα κόμματα μεταξύ των νικητών αλληλοεκμηδενίζονται διαδοχικά, καθιστούν το ένα στο άλλο αδύνατη την ύπαρξη, ως ότου έτσι η μάζα του λαού εξωθηθεί πλήρως προς το μέρος μας, οπότε μόνο είναι δυνατόν να συγκροτηθεί η περίφημη αποφασιστική μάχη του Vollmar!». Το ίδιο περιεχόμενο βρίσκουμε και σε μια άλλη επιστολή του Ένγκελς της 28ης Οκτωβρίου 1882, στην Πολιτική Κληρονομία, (Politisches Vermöchtnis, σελ. 12 επ.).

[1] Απ' την εποχή του συνεδρίου του Άιζεναχ το 1869.

των Γερμανών εργατών επί κεφαλής του ευρωπαϊκού κινήματος στηρίζεται *ουσιαστικά* στη γνησίως διεθνιστική στάση τους κατά τη διάρκεια του πολέμου.[1] Κανένα άλλο προλεταριάτο δεν θα έδειχνε μια τόσο καλή διαγωγή. Και θα εγκαταλείψουν την αρχή αυτή τη στιγμή ακριβώς που παντού στο εξωτερικό οι εργάτες επιμένουν σ' αυτήν με την ίδια ζέση που οι κυβερνήσεις προσπαθούν να καταπνίξουν κάθε απόπειρα εκδήλωσής της με μια οργάνωση; Και τι απομένει τότε απ' τον διεθνισμό του εργατικού κινήματος; Η αμυδρά ελπίς —όχι καν για μια μεταγενέστερη κοινή δράση των ευρωπαίων εργατών για την απελευθέρωσή τους— αλλά το πολύ πολύ για μια μελλοντική «διεθνή συναδέλφωση των λαών», για τις «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» των αστών της Λίγκας για την ειρήνη!

Φυσικά δεν ήταν ανάγκη να γίνει λόγος για τη Διεθνή σαν τέτοια. Αλλά έπρεπε τουλάχιστον να αποφύγουν την οπισθοδρόμηση συγκριτικά με το πρόγραμμα του 1869 και να δηλώσουν περίπου, ότι το γερμανικό εργατικό κόμμα, *αν και δρα αμεσότατα* μέσα στα όρια που του θέτει το κράτος (δεν έχει κανένα δικαίωμα να μιλά εξ ονόματος του ευρωπαϊκού προλεταριάτου και κυρίως δεν έχει κανένα δικαίωμα να λέγει εσφαλμένα πράγματα), έχει συναίσθηση της αλληλεγγύης του με τους εργάτες των άλλων χωρών και θα είναι πάντοτε πρόθυμο να εκπληρώσει όπως και στο παρελθόν τις υποχρεώσεις που του επιβάλλει η αλληλεγγύη αυτή. Παρόμοιες υποχρεώσεις υφίστανται και όταν ακόμη δεν νομίζει κανείς ή δεν διακηρύττει ότι συμμετέχει στη Διεθνή. Πρόκειται για υποχρεώσεις όπως π.χ. η συνδρομή σε περίπτωση

[1] Υπονοείται ο γαλλογερμανικός πόλεμος του 1870-71.

ανάγκης, η παρεμπόδιση αποστολής απεργοσπαστών σε περίπτωση απεργιών, η λήψη μέτρων που να καθιστούν ικανά τα όργανα του κόμματος να κρατούν ενήμερους τους Γερμανούς εργάτες για το κίνημα του εξωτερικού, η ζύμωση εναντίον των πολέμων που προκαλούν ή απειλούν να προκαλέσουν τα υπουργεία, η αντιπολιτευτική στάση κατά τη διάρκεια των πολέμων αυτών παρόμοια με την αξιομίμητη στάση που τηρήθηκε κατά το 1870-71 κτλ.

Τρίτο, οι δικοί μας άφησαν να τους επιβάλλουν τον «ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου» του Λασάλ, νόμο που στηρίζεται στην πολύ παλιά οικονομική αντίληψη, ότι ο εργάτης δεν παίρνει κατά μέσο όρο παρά το μίνιμουμ του ημερομισθίου, κι αυτό, γιατί κατά τη μαλθουσιανή θεωρία περί πληθυσμού, υπάρχει πάντοτε ένας πλεονάζων αριθμός εργατών (αυτή ήταν η επιχειρηματολογία του Λασάλ). Αλλά ο Μαρξ απόδειξε διεξοδικά στο *Κεφάλαιο* ότι οι νόμοι που ρυθμίζουν το εργατικό ημερομίσθιο είναι εξαιρετικά πολύπλοκοι, ότι ανάλογα με τις περιστάσεις υπερισχύει πότε ο ένας και πότε ο άλλος νόμος και ότι, κατά συνέπεια, οι νόμοι αυτοί δεν είναι διόλου ορειχάλκινοι, αλλά αντίθετα πολύ ελαστικοί και ότι το ζήτημα δεν λύεται έτσι με δυο λέξεις όπως φανταζότανε ο Λασάλ. Η μαλθουσιανή θεμελίωση του νόμου, που ο Λασάλ αντέγραψε απ' τον Μάλθο και τον Ρικάρντο (διαστρεβλώνοντας κιόλας το τελευταίο) και που παράθεσή της από μια άλλη μπροσούρα του Λασάλ βρίσκουμε στο *Εγχειρίδιο του εργάτη* σελ. 5, αναιρέθηκε διεξοδικά απ' τον Μαρξ στο μέρος το αφιερωμένο στη *Συσσώρευση του Κεφαλαίου*.[1] Η υιοθέτηση του «ορειχάλκινου νόμου» του

[1] Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. 1, σελ. 574 επ.

Λασάλ, σημαίνει λοιπόν την υιοθέτηση μιας εσφαλμένης πρότασης και μιας εσφαλμένης αιτιολόγησής της.

Τέταρτο, η μοναδική κοινωνική διεκδίκηση του προγράμματος είναι η λασαλική «κρατική βοήθεια» με την πιο καθαρή μορφή της, όπως την έκλεψε ο Λασάλ απ' τον Buchez· κι αυτό, αφού πια ο Bracke απόδειξε όλη τη μηδαμινότητα της διεκδίκησης αυτής,[1] αφού σχεδόν όλοι, αν όχι όλοι οι ρήτορες του κόμματος υποχρεώθηκαν να την καταπολεμήσουν στον αγώνα των εναντίον των λασαλιστών! Περισσότερο δεν μπορούσε να εξευτελιστεί το κόμμα μας. Ο διεθνισμός ξέπεσε στο επίπεδο του Armand Gögg, ο σοσιαλισμός στο επίπεδο του αστού δημοκράτη Buchez, που αντέτασσε τη διεκδίκηση αυτή στους σοσιαλιστές για να τους παραγκωνίσει!

Αλλά στην καλύτερη περίπτωση η «κρατική συνδρομή» με τη λασαλική έννοια δεν είναι παρά ένα μέτρο ανάμεσα σε πολλά άλλα για την επίτευξη του σκοπού που εδώ καθορίζεται με την ανάπηρη φράση: «για να προετοιμάσει τη λύση του κοινωνικού προβλήματος», σαν να υπήρχε ένα κοινωνικό ζήτημα *άλυτο* ακόμη για μας θεωρητικά! Λοιπόν, αν έλεγε κανείς: το γερμανικό εργατικό κόμμα αποβλέπει στην κατάργηση των ταξικών διαφορών δια της εισαγωγής της συνεταιριστικής παραγωγής στη βιομηχανία και στη γεωργία σε εθνική κλίμακα και υποστηρίζει κάθε μέτρο που συντελεί στην επίτευξη του σκοπού αυτού! — κανείς λασαλιστής δεν θα μπορούσε να φέρει αντίρρηση.

Πέμπτο, δεν γίνεται κανείς λόγος για την οργάνωση της εργατικής τάξης σαν τάξης στα συνδικάτα. Αυτό είναι ένα πολύ ουσιαστικό σημείο δεδομένου

[1] Σε μια του μπροσούρα *Η πρόταση του Λασάλ*.

ότι πρόκειται για την κυρία ταξική οργάνωση του προλεταριάτου, όπου το προλεταριάτο διεξάγει τους καθημερινούς αγώνες του με το κεφάλαιο και διαπαιδαγωγείται, οργάνωση που ούτε και η χειρότερη αντίδραση (όπως τώρα στο Παρίσι) μπορεί πια να καταστρέψει. Είναι τόση η σπουδαιότητα που αποκτά και στη Γερμανία η οργάνωση αυτή, ώστε κατά τη γνώμη μας είναι απόλυτη ανάγκη να συμπεριληφθεί στο πρόγραμμα και να της δοθεί κατά το δυνατόν μια θέση μέσα στην οργάνωση του κόμματος.

Αυτές είναι οι ιδεολογικές παραχωρήσεις που οι δικοί μας έκαμαν στους λασαλιστές. Και σε τι σημεία υποχώρησαν οι άλλοι; Στη διατύπωση μέσα στο πρόγραμμα ενός σωρού αρκετά συγκεχυμένων *καθαρά δημοκρατικών διεκδικήσεων*, απ' τις οποίες ένα μέρος είναι αποκλειστικά της μόδας, όπως π.χ. η «νομοθέτηση απ' το λαό», που ισχύει στην Ελβετία και που προξενεί περισσότερη βλάβη παρά όφελος, αν γενικά έχει κανένα αποτέλεσμα. Θα ήταν κάτι, αν υιοθετούσαν τουλάχιστον το σύνθημα *«διοίκηση απ' το λαό»*. Λείπει επίσης ο πρώτος όρος κάθε ελευθερίας, δηλαδή ότι κάθε κρατικός υπάλληλος είναι υπεύθυνος για τις υπηρεσιακές του ενέργειες απέναντι των πολιτών, που θα μπορούσαν να τον εγκαλέσουν ενώπιον των κοινών δικαστηρίων επί τη βάσει του κοινού δικαίου. Για τις διεκδικήσεις σαν την ελευθερία της επιστήμης, την ελευθερία της συνείδησης, που αναγράφονται σε κάθε αστικό πρόγραμμα και που εδώ δημιουργούν μια αποκρουστική εντύπωση, δεν θέλω να μιλήσω διεξοδικότερα.

Το ελεύθερο λαϊκό κράτος μεταβλήθηκε σε ελεύθερο κράτος. Από γραμματική άποψη ελεύθερο

κράτος είναι εκείνο που είναι ελεύθερο απέναντι των πολιτών του, δηλαδή εκείνο που έχει μια δεσποτική κυβέρνηση. Όλη αυτή η φλυαρία για το κράτος έπρεπε να λείψει μια για πάντα κυρίως ύστερα απ' την εποχή της Κομμούνας, που κιόλας δεν ήταν κράτος με την κυρία σημασία της λέξης. *Οι αναρχικοί μας ζάλισαν αρκετά με το «λαϊκό κράτος», παρά το γεγονός ότι στο έργο του Μαρξ εναντίον του Προυντόν και αργότερα στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο ρητώς αναφέρεται, ότι με την εφαρμογή του σοσιαλιστικού κοινωνικού καθεστώτος το κράτος θα διαλυθεί μόνο του και θα εξαφανιστεί.* Δεδομένου λοιπόν ότι το κράτος δεν είναι παρά ένας παροδικός θεσμός που χρησιμεύει μέσα στην πάλη, στην επανάσταση για τη βίαιη καταδάμαση του εχθρού, είναι καθαρή ανοησία να μιλά κανείς για το ελεύθερο λαϊκό κράτος· εφόσον το προλεταριάτο εξακολουθεί να χρησιμοποιεί το κράτος, δεν το χρησιμοποιεί προς το συμφέρον της ελευθερίας, αλλά για να υπερισχύσει εναντίον των αντιπάλων του και όταν πια μπορεί να γίνει λόγος περί ελευθερίας, τότε το κράτος παύει να υφίσταται σαν τέτοιο. Γι' αυτό προτείνουμε η λέξη κράτος να αντικατασταθεί παντού με τη λέξη *Gemeinwesen*, την καλή παλιά αυτή γερμανική λέξη, της οποίας την έννοια την αποδίδει ακριβώς η γαλλική λέξη Commune (= κομμούνα, κοινότητα).

Η έκφραση «κατάργηση κάθε κοινωνικής και πολιτικής ανισότητας» αντί της «κατάργησης όλων των ταξικών διαφορών» εμπνέει σοβαρούς ενδοιασμούς. Από χώρα σε χώρα, από επαρχία σε επαρχία και μάλιστα από τόπο σε τόπο θα υπάρχει πάντα μια ανισότητα των όρων της ζωής, η οποία είναι δυνατόν να περιορι-

στεί σ' ένα ελάχιστο όριο, όχι όμως και αν εκλείψει ολοκληρωτικά. Οι κάτοικοι των Άλπεων θα ζουν πάντοτε μέσα σε διαφορετικούς όρους ζωής απ' τους κατοίκους της πεδιάδας. Η ιδέα ότι η σοσιαλιστική κοινωνία θα είναι το βασίλειο της ισότητας είναι μια μονόπλευρη γαλλική ιδέα, που στηρίζεται στο παλιό σύνθημα: «Ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα». Η ιδέα αυτή ήταν δικαιολογημένη στην εποχή της και στον τόπο της γιατί αποτελούσε τότε μια βαθμίδα της εξέλιξης, τώρα όμως πρέπει να υπερνικηθεί μαζί με όλες τις μονόπλευρες ιδέες των προγενέστερων σοσιαλιστικών σχολών, ιδέες που δημιουργούν σύγχυση και που έχουν αντικατασταθεί από αντιλήψεις περισσότερο ακριβείς και ανταποκρινόμενες καλύτερα στην πραγματικότητα.

Τελειώνω, αν και θα έπρεπε να γίνει κριτική σχεδόν για την κάθε λέξη του ανούσιου και πλαδαρού αυτού προγράμματος. Το πρόγραμμα αυτό είναι τέτοιο ώστε, στην περίπτωση που θα γινόταν δεκτό, ο Μαρξ και εγώ δεν θα μπορούσαμε ποτέ να προσχωρήσουμε στο νέο κόμμα που θα δημιουργότανε πάνω σ' αυτή τη βάση και θα σκεπτόμασταν πολύ σοβαρά τι στάση —και δημοσία ακόμη— θα τηρήσουμε απέναντί του. Σκεφτείτε ότι στο εξωτερικό μας καθιστούν υπεύθυνους για όλες τις εκδηλώσεις και τις ενέργειες του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού εργατικού κόμματος. Αυτό κάνει π.χ. ο Μπακούνιν στη μελέτη του *Πολιτική και Αναρχία*, όπου μας ζητούνται ευθύνες για κάθε απερίσκεπτη λέξη, που ο Λίμπνεχτ είπε ή έγραψε από την εποχή που ιδρύθηκε η εφημερίδα *Demokratisches Wochenblatt*.[1] Ο κόσμος νομίζει ότι

[1] Η εφημερίδα αυτή ιδρύθηκε το 1867 από το σαξονικό λαϊκό κόμμα στη

εμείς απ' εδώ εμπνέουμε όλη αυτή την ιστορία, ενώ εσείς γνωρίζετε όσο κι εγώ, ότι σχεδόν ποτέ δεν αναμιχθήκαμε στις εσωτερικές υποθέσεις του κόμματος και όσες φορές κατά τύχην αναμιχθήκαμε, επρόκειτο αποκλειστικά για λάθη θεωρητικά, που έπρεπε κατά το δυνατόν να επανορθωθούν. Αλλά θα αντιληφθείτε κι εσείς, ότι το πρόγραμμα αυτό αποτελεί μια καμπή, που θα μπορούσε να μας υποχρεώσει να αρνηθούμε κάθε αλληλεγγύη με το κόμμα που το αποδέχθηκε.

Γενικά το επίσημο πρόγραμμα ενός κόμματος ενδιαφέρει λιγότερο παρά οι πράξεις του. Αλλά ένα *καινούργιο* πρόγραμμα είναι πάντοτε μια σημαία που υψώνεται μπροστά σε όλους και που σύμφωνα μ' αυτήν ο έξω κόσμος κρίνει το κόμμα. Γι' αυτό δεν έπρεπε ποτέ να έχει την έννοια μιας οπισθοδρόμησης σχετικά με το πρόγραμμα του Άιζεναχ. Έπρεπε ακόμη να σκεφτούν τι θα πουν οι εργάτες του εξωτερικού για το πρόγραμμα αυτό, τι εντύπωση θα κάνει το γεγονός, ότι ολόκληρο το γερμανικό σοσιαλιστικό προλεταριάτο γονατίζει μπρος στον λασαλισμό.

Είμαι άλλωστε πεπεισμένος ότι μια ένωση πάνω σ' αυτή τη βάση δεν θα βαστάξει ούτε ένα χρόνο. Τα καλύτερα κεφάλια του κόμματός μας θα αποφασίσουν λοιπόν να μάθουν απ' έξω τις λασαλικές προτάσεις για τον ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου και τη συνδρομή του κράτους; Ήθελα να δω π.χ. εσάς σ' αυτό το ρόλο! Κι αν εσείς αποφασίζατε ένα τέτοιο πράγμα, οι ακροατές σας θα σας σφύριζαν. Και είμαι βέβαιος ότι οι λασαλιστές επιμένουν στα σημεία αυτά

Λειψία. Ο Βίλχελμ Λίμπνεχτ ανάλαβε απ' την 1η Ιανουαρίου 1869 τη σύνταξη της εφημερίδας, που εντός του ίδιου έτους μετονομάστηκε σε *Völksstaat*. (Βλ. και υποσημείωση σελ. 14.)

ακριβώς του προγράμματος όπως ο Εβραίος Σάιλοκ στη λίβρα του κρέατος. Το σχίσμα θα έρθει, αλλά τότε θα έχουμε κάνει «έντιμους» τους Hasselmann, Hasenclever, Tölcke και Σία· εμείς θα βγούμε ασθενέστεροι και οι λασαλιστές ισχυρότεροι απ' το σχίσμα, το κόμμα μας θα έχει χάσει την πολιτική του παρθενικότητα και δεν θα μπορέσει ποτέ πια να εναντιωθεί ειλικρινά εναντίον των λασαλικών φράσεων, που τις είχε κι αυτό επίσης αναγράψει κάποτε στη σημαία του· και αν οι λασαλιστές ισχυριστούν και πάλι, ότι είναι το κατ' εξοχήν, το μοναδικό εργατικό κόμμα, ότι οι δικοί μας είναι αστοί, θα υπάρχει και το πρόγραμμα σαν απόδειξη των ισχυρισμών τους. Όλα τα σοσιαλιστικά μέτρα στο πρόγραμμα είναι *δικά των*· το κόμμα μας δεν έχει συνεισφέρει παρά μόνο διεκδικήσεις της μικροαστικής δημοκρατίας, που συγχρόνως τη χαρακτηρίζει μέσα στο ίδιο αυτό πρόγραμμα σαν ένα τμήμα της «αντιδραστικής μάζας»!

Άργησα να σας αποστείλω το γράμμα αυτό, γιατί ήξερα ότι θα απελευθερωθείτε την 1η Απριλίου με την ευκαιρία των γενεθλίων του Μπίσμαρκ, και δεν ήθελα να πιαστεί όταν θα προσπαθούσαν να σας το εγχειρίσουν λαθραίως. Τη στιγμή αυτή πήρα και ένα γράμμα του Μπράκε, που έχει επίσης σοβαρότατους ενδοιασμούς σχετικά με το πρόγραμμα και θέλει να μάθει τη γνώμη μας. Σας αποστέλλω λοιπόν το γράμμα μου μέσω του Μπράκε για να το διαβάσει κι αυτός και για να αποφύγω να επαναλάβω άλλη μια φορά την οχληρή αυτή ιστορία. Επίσης και στον Ραμ έγραψα την καθαρή αλήθεια. Στο Λίμπνεχτ έγραφα με μεγάλη συντομία. Δεν του συγχωρώ ότι δεν μας έγραψε ούτε μια λέξη για το όλο ζήτημα, όταν ακόμα ήταν καιρός

(ενώ ο Ραμ και διάφοροι άλλοι νόμιζαν ότι μας είχε δώσει διεξοδικές πληροφορίες). Άλλωστε έτσι συμπεριφέρεται πάντοτε και σ' αυτό οφείλεται η μεγάλη και δυσάρεστη αλληλογραφία που είχαμε μαζί του, ο Μαρξ κι εγώ· αλλά τη φορά αυτή το πράγμα ξεπερνά κάθε όριο και γι' αυτό ασφαλώς δεν μπορούμε πια να συμβαδίζουμε μ' αυτόν.

Προσπαθήστε να τακτοποιηθείτε έτσι ώστε το καλοκαίρι να είσθε εδώ. Φυσικά θα μείνετε στο σπίτι μου και αν ο καιρός είναι καλός θα μπορέσουμε να περάσουμε μερικές ημέρες κάνοντας θαλάσσια λουτρά, πράγμα που θα σας ωφελήσει ασφαλώς ύστερα απ' τη μακρά φυλάκιση.

Φιλικότατα δικός σας - Φ.Ε.

Ο Μαρξ άλλαξε κατοικία· τώρα μένει στη διεύθυνση: 41 Maitland Park Crescent, NW Λονδίνο.

Ο Πολ Λαφάργκ

Β΄

Επιστολή στον Αύγουστο Μπέμπελ της 12ης Οκτωβρίου 1875

Αγαπητέ Μπέμπελ

Η επιστολή σας επιβεβαιώνει εξ ολοκλήρου την αντίληψή μας, ότι η ένωση έγινε πρόωρα εκ μέρους μας και έχει μέσα της το σπέρμα μελλοντικού σχίσματος. Θα μπορούσαμε να είμαστε ευχαριστημένοι αν το σχίσμα δεν επέλθει πριν απ' τις προσεχείς εκλογές του Ράιχσταγκ.

Το πρόγραμμα, όπως είναι τώρα, αποτελείται από τρία μέρη:

1. Τις προτάσεις και τα συνθήματα του Λασάλ, που η αποδοχή τους θ' αποτελεί πάντοτε αίσχος για το κόμμα μας. Όταν δυο ομάδες (fractions) ενοποιούνται επί τη βάσει ενός κοινού προγράμματος, βάζουν μέσα στο πρόγραμμα αυτό όλα τα σημεία στα οποία συμφωνούν και δεν θίγουν διόλου τα σημεία στα οποία η συνεννόηση είναι αδύνατη. «Η κρατική συνδρομή» του Λασάλ αναγράφεται βέβαια στο πρόγραμμα του Άιζεναχ, αλλά σαν ένα προσωρινό μέτρο μεταξύ πολλών άλλων και, αν δεν μεσολαβούσε η ενότητα, θα διαγραφότανε κατά πάσα πιθανότητα, σύμφωνα με όσα μαθαίνω, στο συνέδριο του έτους

http://allotriosi.wordpress.com

αυτού κατά πρόταση του Μπράκε. Τώρα αναγράφεται στο πρόγραμμα σαν αλάνθαστο και αποκλειστικό φάρμακο για όλα τα κοινωνικά δεινά. Είναι μια κολοσσιαία ηθική ήττα το γεγονός, ότι το κόμμα μας δέχθηκε να του επιβάλλουν τον «ορειχάλκινο νόμο του ημερομισθίου» και τις άλλες λασαλικές φράσεις. Το κόμμα μας προσχώρησε στη λασαλική θρησκεία. Αυτό δεν μπορεί πια να το αρνηθεί κανείς. Το μέρος αυτό του προγράμματος αποτελεί τα κλαυδιανά δίκρανα που από κάτω τους πέρασε το κόμμα μας για να δοξαστεί ο άγιος Λασάλ.

2. Από δημοκρατικές διεκδικήσεις συνταγμένες εντελώς με το πνεύμα και το ύφος του λαϊκού κόμματος.

3. Από διεκδικήσεις που απευθύνονται στο «σημερινό κράτος» (κατά συνέπεια δεν ξέρουμε σε ποιον απευθύνονται οι άλλες διεκδικήσεις του προγράμματος), που είναι πολύ συγκεχυμένες και στερούνται λογικής.

4. Από γενικές προτάσεις παρμένες κατά μέγα μέρος απ' το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* και το καταστατικό της Διεθνούς, προτάσεις που έχουν όμως αλλοιωθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην περιέχουν πια παρά *ή ολότελα εσφαλμένες ιδέες ή καθαρές ανοησίες*, όπως απόδειξε ο Μαρξ σχολιάζοντας το κάθε άρθρο στο γνωστό σας χειρόγραφό του.

Το πρόγραμμα αποτελεί ένα σύνολο άτακτο, συγκεχυμένο, ασυνάρτητο, παράλογο και κατακριτέο. Αν στον αστικό τύπο υπήρχε ένας άνθρωπος με κριτικό πνεύμα, θα διεξερχότανε με προσοχή το πρόγραμμα αυτό, θα εξέταζε το πραγματικό περιεχόμενο της κάθε φράσης, και θα καθιστούσε φανερές τις ανοησίες,

τις αντιθέσεις και τους οικονομικούς παραλογισμούς (π.χ. ότι τα μέσα εργασίας είναι σήμερα «μονοπώλιο της τάξης των καπιταλιστών» σαν να μην υπήρχαν γαιοκτήμονες, τα φληναφήματα για την «απελευθέρωση της εργασίας» και όχι της εργατικής τάξης· ως προς την εργασία, αυτή είναι ακριβώς *υπέρ το δέον ελεύθερη*) και θα γελοιοποιούσε σκληρά το κόμμα μας. Αντί να κάνουν αυτό οι αστοί δημοσιογράφοι, σαν γάιδαροι που είναι, πήραν στα σοβαρά το πρόγραμμα, διάβασαν πράγματα ανύπαρκτα σ' αυτό και το χαρακτήρισαν σαν κομμουνιστικό. Οι εργάτες φαίνεται ότι κάνουν το ίδιο. *Αυτό μόνο το γεγονός* είναι εκείνο που επέτρεψε στο Μαρξ και σε μένα να μην αποκηρύξουμε δημοσίως ένα τέτοιο πρόγραμμα. Αφού οι αντίπαλοί μας, καθώς και οι εργάτες βάζουν, παρ' όλα ταύτα, το δικό μας το πνεύμα κάτω απ' τις πραγματικές φράσεις του προγράμματος, μας επιτρέπεται να σιωπήσουμε.[1]

Αν είσθε σύμφωνος με το αποτέλεσμα όσον αφορά τα πρόσωπα, αυτό σημαίνει ότι περιορίστηκαν σημαντικά οι αξιώσεις μας. Δυο απ' τους δικούς μας και τρεις λασαλιστές![2] Ώστε και στο ζήτημα αυτό ακόμη οι δικοί δεν είναι ισότιμοι σύμμαχοι, αλλά ηττημένοι, που μάλιστα προεξοφλήθηκε η εκλογική τους ήττα. Η δράση της επιτροπής, καθ' όσο ξέρουμε, δεν είναι επίσης εποικοδομητική:

[1] Ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν πραγματοποίησαν τελικά την απειλή που διατύπωσε ο Μαρξ στην επιστολή του στον Μπράκε της 5-5-1875 ότι θα δημοσίευαν μια δήλωση εναντίον του προγράμματος.

[2] Πρόκειται για την Εκτελεστική Επιτροπή του νέου κόμματος, που αποτελέστηκε πραγματικά από τρεις λασαλιστές, τους Hasenclever, Hartmann (προέδρους), Derossi (γραμματέα) και από δύο μαρξιστές, τους Άουερ (γραμματέα) και Γκάιμπ (ταμία).

1. Απόφαση να μην αναγραφούν στον κατάλογο των εντύπων του κόμματος τα δυο βιβλία του Μπράκε και του B. Becker για τον Λασάλ· αν η απόφαση αυτή αναθεωρήθηκε, σ' αυτό βέβαια δεν φταίει η επιτροπή, ούτε και ο Λίμπνεχτ.
2. Απαγόρευση στον Vahlteich να δεχθεί τη θέση ανταποκριτή της *Frankfurter Zeitung*, θέση που του προσέφερε ο Sonnemann. Αυτό το διηγήθηκε ο ίδιος ο Sonnemann στον Μαρξ κατά το τελευταίο ταξίδι του απ' τη Γερμανία. Εκείνο που στην περίπτωση αυτή με εξέπληξε πολύ περισσότερο από την προπέτεια της επιτροπής και την προθυμία του Vahlteich να υποταχθεί, αντί να αδιαφορήσει για τη γνώμη της επιτροπής, είναι η κολοσσιαία κουταμάρα που ενέπνευσε αυτή την απόφαση. Η επιτροπή θα έπρεπε μάλλον να φροντίσει ώστε φύλλα σαν την *Frankfurter Zeitung* να είχαν παντού ανταποκριτές μόνο δικούς μας ανθρώπους.

... Έχετε απολύτως δίκαιο, ότι όλη αυτή η υπόθεση είναι ένα διδακτικό πείραμα, που μπορεί, και υπό τις συνθήκες αυτές ακόμη, να έχει ένα πολύ ευνοϊκό αποτέλεσμα. Η ένωση σαν τέτοια αποτελεί μια μεγάλη επιτυχία, αν διαρκέσει δυο χρόνια. Αλλά είναι αναμφισβήτητο ότι θα μπορούσαμε να την αποκτήσουμε πολύ φθηνότερα.

Φ.Ε.

Γ΄

Επιστολή στον Μπράκε

(Βλέπε «Die Gesellschaft», Βερολίνο, Αύγουστος 1927, σελ. 169-171.)

Λονδίνο, 11 Οκτωβρίου 1875

Αγαπητέ Μπράκε,

Ανέβαλα ως τώρα να απαντήσω στις τελευταίες επιστολές σας καθώς και στην επιστολή σας της 28ης Ιουνίου, απ' τη μια μεριά γιατί ο Μαρξ κι εγώ δεν συναντηθήκαμε επί έξι εβδομάδες —εκείνος ήταν στο Καρλσμπαντ κι εγώ στη θάλασσα, όπου δεν είδα το *Volksstaat*— κι απ' την άλλη, γιατί ήθελα να περιμένω λίγο για να δω πώς θα πήγαινε στην πράξη η ένωση και η μικτή εκτελεστική επιτροπή.

Δεν συμμεριζόμαστε εντελώς τη γνώμη σας, ότι ο Λίμπνεχτ, με το ζήλο του να επιτύχει την ενότητα, να την εξαγοράσει με ένα οποιοδήποτε τίμημα, μπέρδεψε το όλο ζήτημα. Υπήρχαν λόγοι να επιδιώκει κανείς την ένωση, αυτό όμως δεν έπρεπε να το πει ή να το δείξει στο άλλο συμβαλλόμενο μέρος. Έπειτα ένα λάθος δικαιολογείται πάντοτε με ένα άλλο λάθος. Το συνέδριο βέβαια προετοιμάστηκε πάνω σε μια εσφαλμένη βάση, αλλ' εφόσον έγινε μια τόσο πλατειά διαφήμισή του, δεν έπρεπε με κανένα τρόπο να αποτύχει· γι' αυτό απαιτήθηκαν νέες υποχωρήσεις

σε ουσιώδη σημεία. Έχετε απόλυτα δίκαιο: η ένωση αυτή έχει μέσα της το σπέρμα του σχίσματος και θα ήμουν ευχαριστημένος αν τότε αποχωρούσαν *μόνο* οι αθεράπευτα φανατικοί, όχι όμως και μια ολόκληρη ουρά ικανών οπαδών, που διαπαιδαγωγούμενοι κατάλληλα θα μπορούσαν να γίνουν χρήσιμοι. Αυτό θα εξαρτηθεί απ' το χρόνο και απ' τις συνθήκες υπό τις οποίες θα συντελεστεί το μοιραίον.

Το πρόγραμμα απ' την άποψη του περιεχομένου του αποτελείται από τρία συστατικά μέρη:

1. Τις φράσεις και τα συνθήματα του Λασάλ, που δεν έπρεπε με κανένα τρόπο να γίνουν δεκτά. Όταν δυο ομάδες (fractions) ενώνονται, βάζουν στο πρόγραμμα τα σημεία όπου συμφωνούν και όχι εκείνα όπου υπάρχουν διαφωνίες. Οι δικοί μας, με το να δεχθούν ένα τέτοιο πράγμα, πέρασαν εκουσίως κάτω απ' τα κλαυδιανά δίκρανα.
2. Μια σειρά αγοραίων δημοκρατικών διεκδικήσεων κατά το πνεύμα και το ύφος του λαϊκού κόμματος.
3. Μια σειρά κομμουνιστικών, όπως τις θεωρούν, προτάσεων, παρμένων κυρίως απ' το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, αλλά τόσο παραλλαγμένων ώστε να μην περιέχουν γενικά και ιδιαίτερα παρά αλληλογρονθοκοπούμενες ανοησίες. Όταν δεν καταλαβαίνει κανείς από τέτοια πράγματα, πρέπει να μην καταπιάνεται μ' αυτά ή να περιορίζεται στο ν' αντιγράφει κατά λέξη εκείνους που κατά κοινή αναγνώριση κατέχουν τα ζητήματα.

Ευτυχώς το πρόγραμμα πήγε καλύτερα απ' ό,τι του έπρεπε. Οι εργάτες, καθώς και οι αστοί και μι-

κροαστοί, διαβάζουν κάτω απ' τις πραγματικές φράσεις του προγράμματος εκείνα που αυτό έπρεπε να περιέχει και όχι εκείνα που πραγματικά περιέχει και σε κανένα, από καμιά παράταξη, δεν πέρασε απ' το μυαλό ν' αναλύσει δημοσία το πραγματικό περιεχόμενο μιας οποιασδήποτε από τις φράσεις αυτές. Αυτό μας διευκόλυνε να τηρήσουμε σιγή σχετικά με το πρόγραμμα. Αλλά εκτός απ' αυτό, κανένας δεν μπορεί να μεταφράσει σε μια ξένη γλώσσα τις φράσεις αυτές χωρίς να υποχρεωθεί τελικά να διατυπώσει ανοησίες ή να προσδώσει στις φράσεις μια κομμουνιστική έννοια. Το τελευταίο αυτό είναι η μόνη διέξοδος του μεταφραστή είτε φίλος είναι είτε εχθρός. Αυτό υποχρεώθηκα να κάνω κι εγώ ο ίδιος μεταφράζοντας το πρόγραμμα για τους ισπανούς φίλους μας.

Όσον αφορά τη δράση της επιτροπής δεν τη θεωρώ ευχάριστη απ' όσα βλέπω. Πρώτο, η στάση που πήρε εναντίον σας και εναντίον του B. Becker στο ζήτημα των βιβλίων σας, βέβαια δεν φταίει η επιτροπή αν η απόφασή της δεν επιβλήθηκε. Δεύτερο, ο Sonnemann είπε στον Μαρξ, που τον συνάντησε όταν περνούσε απ' τη Γερμανία, ότι προσέφερε στον Vahlteich τη θέση ανταποκριτή της *Frankfurter Zeitung*, αλλά ότι η επιτροπή *απαγόρευσε* στο Vahlteich να αποδεχθεί την πρόταση. Αυτό ξεπερνά βέβαια και τη λογοκρισία και δεν μπορώ να καταλάβω πώς ο Vahlteich υποτάχθηκε σε μια τέτοια απαγόρευση. Έπειτα είναι και η αδεξιότητα που προδίδει η ενέργεια αυτή! Έπρεπε αντίθετα να φροντίσουν η *Εφημερίδα της Φρανκφούρτης* να εξυπηρετείται σε όλα τα μέρη της Γερμανίας από τους δικούς μας ανθρώπους! Τέλος και η στάση των λασαλιανών μελών της επιτροπής κατά την ίδρυση του συνεταιρικού τυ-

πογραφείου στο Βερολίνο δεν μου φαίνεται και πολύ ειλικρινής. Εφόσον οι δικοί μας γεμάτοι εμπιστοσύνη διόρισαν την επιτροπή σαν διοικητικό συμβούλιο του τυπογραφείου της Λειψίας, πρέπει οι άνθρωποι του Βερολίνου να *υποχρεωθούν* να κάνουν το ίδιο. Πάντως δεν ξέρω ακριβώς πώς έχει λεπτομερώς το ζήτημα.

Οπωσδήποτε είναι προτιμότερο η επιτροπή να μην αναπτύξει μεγάλη δράση και να περιοριστεί, όπως λέγει ο C. Hirsch που αυτές τις μέρες ήταν εδώ, στο να φυτοζωεί σαν ένα γραφείο αλληλογραφίας και πληροφοριών. Οποιαδήποτε δραστήρια επέμβαση εκ μέρους της θα επιτάχυνε απλώς την κρίση, πράγμα που φαίνεται ότι το καταλαβαίνουν οι άνθρωποι της επιτροπής.

Και τι αδυναμία, να δεχθούμε τρεις λασαλιστές και δυο δικούς μας στην επιτροπή!

Γενικά απ' την υπόθεση αυτή βγήκαμε αρκετά ζημιωμένοι. Ας ελπίσουμε ότι η ζημία μας θα σταματήσει αυτού και ότι η προπαγάνδα μεταξύ των λασαλιστών θα έχει τα αποτελέσματά της. Θα είναι καλά αν το πράγμα βαστάξει ως τις προσεχείς εκλογές του Ράιχσταγκ. Αλλά τότε οι Στίμπερ και Τέσεντορφ θα βάλουν όλα τους τα δυνατά και τότε θα φθάσει η στιγμή να δούμε τι κερδίσαμε απ' τους Hasselmann και Hasenclever.

Ο Μαρξ γύρισε απ' το Καρλσμπαντ πολύ αλλαγμένος, γερός, ακμαίος, χαρούμενος και υγιής και είναι σε θέση να ξαναρχίσει αμέσως σοβαρά την εργασία. Αυτός κι εγώ σας χαιρετούμε εγκαρδίως. Με την πρώτη ευκαιρία γράψατέ μας και πάλι πώς πηγαίνουν τα πράγματα. Οι της Λειψίας είναι τόσο πολύ εκτεθειμένοι στην ιστορία αυτή, ώστε δεν θα μας λέγανε ποτέ

την καθαρή αλήθεια· και τώρα ακριβώς η εσωτερική ιστορία του κόμματος δεν θα έρχεται πια στη δημοσιότητα.

Ειλικρινέστατα δικός σας

Φ.Ε.

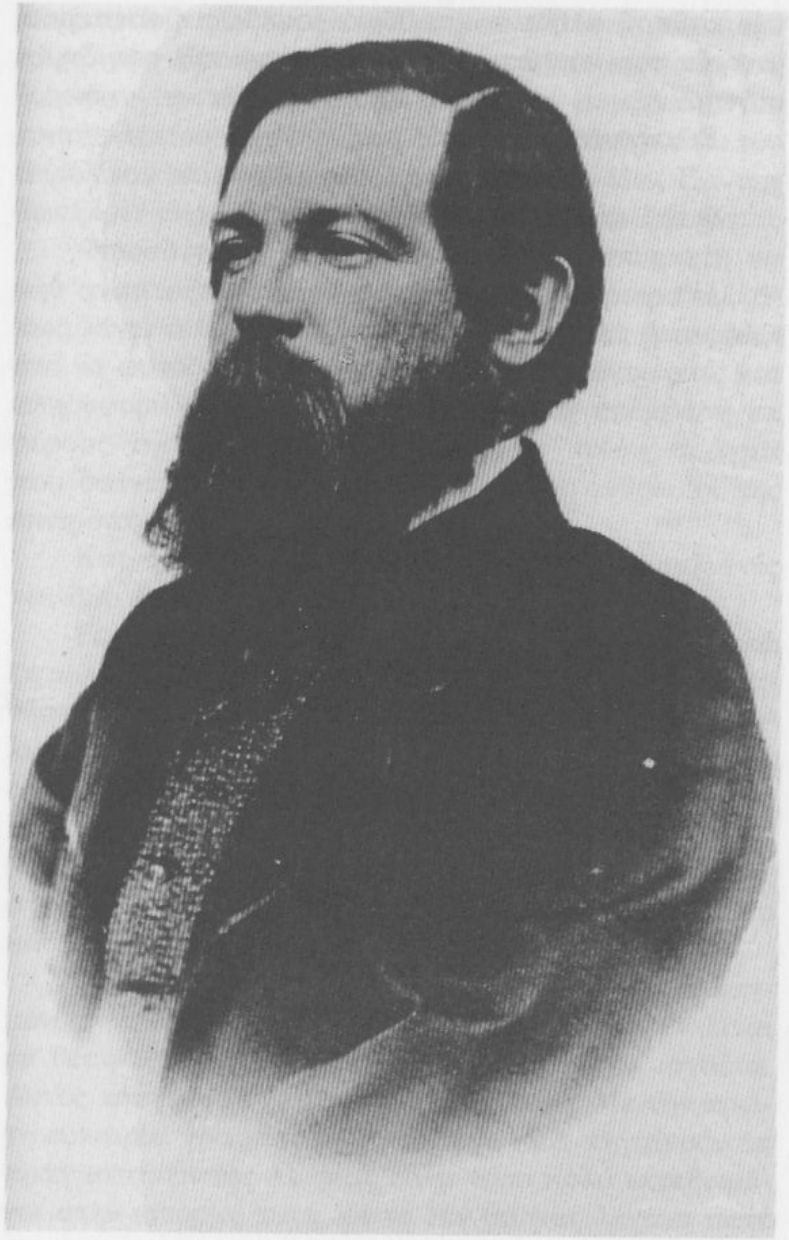

Ο Φρίντριχ Ένγκελς

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ:

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛ-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1891

Α΄

Από μια επιστολή του Ένγκελς στον Κάουτσκι στις 29 Ιουνίου 1891

Κατέφυγα για μερικές μέρες εδώ στου Π. για να ησυχάσω από τις πολυάριθμες επισκέψεις των εργατών. Περνούσα ήσυχα κι ευχαριστημένα, όταν η ησυχία μου διακόπηκε από το πρόγραμμα του κόμματος, που έπρεπε βέβαια να το εξετάσω. Ήθελα στην αρχή να προσπαθήσω να κάμω μια κάπως αυστηρότερη κριτική της εισαγωγής, δεν το κατάφερα όμως διότι ο χρόνος που μου έμενε για τη δουλειά αυτή δεν ήταν αρκετός. Και θεώρησα σπουδαιότερο, να αναλύσω τις ελλείψεις του πολιτικού μέρους του προγράμματος, που άλλες μπορούσαν να τις αποφύγουν και άλλες ήταν αναπόφευκτες, *γιατί έτσι εύρισκα την ευκαιρία να ξεσκεπάσω αλύπητα τον ειρηνόφιλο οπορτουνισμό που διδάσκει ότι όλη η παλιά βρωμοκοινωνία θα «μεταβληθεί μέσα στην ανάπτυξή της στη σοσιαλιστική κοινωνία αβίαστα, ήσυχα, γλυκά και χαρούμενα.* Εντωμεταξύ μαθαίνω, ότι τους πρότεινες μια καινούργια εισαγωγή· τόσο το καλύτερο.[1]

(Neue Zeit., XX, σελ. 5.)

[1] Στο συνέδριο της Ερφούρτης, ψηφίστηκε πραγματικά το πρόγραμμα που πρότεινε ο Κ. Κάουτσκι αντί του προγράμματος του προεδρείου, προγράμματος που είχε κατακριθεί απ' τον Ένγκελς. (Βλέπε επιστολή του Ένγκελς στον Ζόργκε την24η Οκτωβρίου 1891. «Το σχέδιο προγράμματος του Κάουτσκι, που υποστηρίξαμε ο Μπέμπελ κι εγώ, έγινε δεκτό

Β'

Κριτική του σχεδίου του Σοσιαλδημοκρατικού Προγράμματος του 1891

(Neue Zeit., XX, σελ. 5-13.)

Το τωρινό σχέδιο παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα συγκριτικά με το πρόγραμμα που ίσχυε ως τώρα. Τα ισχυρά υπολείμματα μιας παράδοσης που επέζησε —καθαρά λασαλικά ή χυδαιοσοσιαλιστικά— έχουν ουσιαστικά παραμεριστεί. Το σχέδιο από της θεωρητικής πλευράς του στέκεται εξ ολοκλήρου πάνω στη βάση των σύγχρονων γνώσεων και είναι συζητήσιμο από την άποψη αυτή.

Διαιρείται σε τρία μέρη: 1. Εισαγωγή, 2. Πολιτικές διεκδικήσεις, 3. Διεκδικήσεις για την προστασία της εργασίας.

Ι. Εισαγωγή από 10 παραγράφους

Γενικά το μέρος αυτό παρουσιάζει την έλλειψη ότι συνδυάζει δυο ασυμβίβαστα πράγματα: θέλει να είναι πρόγραμμα αλλά συγχρόνως και ερμηνεία του προγράμματος. Οι συντάκτες φοβούνται μήπως δεν είναι σαφείς όταν είναι σύντομοι και επιγραμματικοί

σαν *βάση* του θεωρητικού μέρους του προγράμματος. Έχουμε την ικανοποίηση ότι η μαρξική κριτική επεκράτησε πλήρως». Ζόργκε, *Αλληλογραφία*, σελ. 370.)

και γι' αυτό προσθέτουν επεξηγήσεις που καταντούν πλατειασμοί. Κατά τη γνώμη μου το πρόγραμμα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν σύντομο και ακριβολόγο. Δεν βλάπτει και όταν ακόμη μεσολαβεί μια ξένη λέξη ή μια φράση, που όλη η σημασία της δεν γίνεται κατανοητή με την πρώτη. Η προφορική ανάπτυξη στις συγκεντρώσεις, η γραπτή επεξήγηση στον τύπο συμπληρώνει την όλη εργασία και η σύντομη επιγραμματική φράση, αφού πια γίνει κατανοητή, χαράσσεται ανεξίτηλα στη μνήμη, γίνεται σύνθημα, πράγμα που δεν συμβαίνει ποτέ με τις μεγάλες φράσεις. Δεν πρέπει να θυσιάζουμε σε τόσο μεγάλο βαθμό την επιγραμματικότητα στην εκλαΐκευση και ούτε να υποτιμούμε τα πνευματικά προσόντα καθώς και τη μόρφωση των εργατών μας. Οι εργάτες μας κατανόησαν πράγματα πολύ δυσκολότερα από εκείνα που τους προσφέρει το συντομότατο και λακωνικότατο πρόγραμμα. Και αν η εποχή της παρανομίας δυσχέραινε και κάποτε κάποτε παρεμπόδιζε κιόλας την πλήρη μόρφωση των μαζών που προσήλθαν για πρώτη φορά στο κόμμα, το κενό αυτό θα συμπληρωθεί πολύ γρήγορα κάτω απ' την καθοδήγηση των παλιών μελών, τώρα που οι προπαγανδιστικές μπροσούρες μας μπορούν να διατηρούνται και να διαβάζονται και πάλι ανενόχλητα.

Θα προσπαθήσω όλη αυτή την περικοπή να τη συντάξω κάπως συντομότερα και, αν τα καταφέρω, να την επισυνάψω ή να την στείλω εκ των υστέρων· και τώρα περνώ στις παραγράφους από 1-10. Στο παράρτημα 1 έχω διατυπώσει εν σχεδίω τις προτάσεις μου.[1]

[1] Το παράρτημα αυτό δυστυχώς δεν ανευρέθηκε (σημ. της *Νέας Εποχής*).

Παράγραφος 1:[1] «Η διάκριση» «Bergwerke, Gruben Minen».[2] τρεις λέξεις για ένα πράγμα — δυο απ' αυτές πρέπει να φύγουν. Εγώ θα διατηρούσα τη λέξη Bergwerke που χρησιμοποιείται γενικώς σε μας και περικλείει όλες τις έννοιες του αντικειμένου. Αντιθέτως θα πρόσθετα: «Σιδηρόδρομοι και άλλα μέσα συγκοινωνίας».

Παράγραφος 2:[3] Εδώ εγώ θα έγραφα: «Στα χέρια εκείνων που τα ιδιοποιήθηκαν», (ή των κατόχων των) τα «κοινωνικά μέσα εργασίας είναι» και επίσης κατόπιν «εξάρτηση ... από τους κατόχους» (ή τους σφετεριστές των μέσων εργασίας» κτλ.)

Το γεγονός ότι οι κύριοι ιδιοποιήθηκαν τα πράγματα αυτά σαν «αποκλειστική ιδιοκτησία» τους αναφέρθηκε ήδη στην παράγραφο 1 και εδώ δεν είναι δυνατόν παρά να γίνει μια επανάληψη αν επιμείνουν απολύτως στο να προσθέσουν τη λέξη «μονοπωλητές». Ούτε η μια ούτε η άλλη λέξη προσθέτει τίποτε στην έννοια. Αλλά σε ένα πρόγραμμα τα περιττά πράγματα κάνουν πλαδαρή την έννοια.

[1] Παραθέτουμε εδώ τη σχετική παράγραφο όπως διατυπώθηκε στο σχέδιο του προεδρείου του κόμματος, που δημοσιεύτηκε μερικές μέρες ύστερα από τη λήψη της κριτικής. «Ο χωρισμός του εργάτη και των μέσων της εργασίας —γης, μεταλλείων μηχανών και εργαλείων, μέσων συγκοινωνίας— και το πέρασμά των στην αποκλειστική κυριότητα ενός μέρους των μελών της κοινωνίας οδήγησε στη διάσπαση της κοινωνίας σε δυο τάξεις, στην εργαζόμενη και την κατέχουσα τάξη».

[2] Και οι τρεις αυτές λέξεις σημαίνουν μεταλλείο.

[3] Η παράγραφος 2 διατυπώθηκε ως εξής: «Στα χέρια εκείνων που τα ιδιοποιήθηκαν, τα κοινωνικά μέσα εργασίας έγιναν μέσα της εκμετάλλευσης. Η απ' το γεγονός αυτό καθοριζόμενη οικονομική υποταγή των εργατών στους κατόχους των μέσων εργασίας, δηλαδή των πηγών της ζωής, είναι η βάση της δουλείας υπό όλες της τις μορφές της κοινωνικής αθλιότητας, της πνευματικής κατάπτωσης, της πολιτικής εξάρτησης».

«Τα μέσα εργασίας που είναι *αναγκαία* για την *υπόσταση* της κοινωνίας»: αυτά είναι πάντοτε εκείνα ακριβώς που υπάρχουν. Πριν απ' την ατμομηχανή οι άνθρωποι τα κατάφερναν χωρίς αυτήν, πράγμα που είναι τώρα αδύνατο. Δεδομένου ότι σήμερα όλα τα μέσα εργασίας είναι άμεσα ή έμμεσα —είτε ως εκ της κατασκευής τους είτε μέσω του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας— *κοινωνικά μέσα εργασίας*, οι δύο αυτές λέξεις εκφράζουν επαρκώς, ορθά και χωρίς διφορούμενη έννοια εκείνο που κάθε φορά υπάρχει.

Εφόσον το τέλος είναι γραμμένο με τη φράση «του σκεπτικού του καταστατικού της Διεθνούς Εργατικής Ένωσης, θα προτιμούσα όλο αυτό να είχε γίνει ως εξής: «της κοινωνικής αθλιότητας (αυτό είναι το No 1), της πνευματικής κατάπτωσης και της πολιτικής εξάρτησης». Η φυσική κατάπτωση περιέχεται μέσα στην κοινωνική αθλιότητα και η πολιτική εξάρτηση είναι ένα γεγονός, ενώ η «στέρηση των δικαιωμάτων» είναι μια ρητορική φράση με *σχετική* μόνο σημασία και γι' αυτό ακατάλληλη για ένα πρόγραμμα.

Παράγραφος 3:[1] Η πρώτη φράση πρέπει κατά τη γνώμη μου να τροποποιηθεί. «Κάτω απ' την κυριαρ-

[1] Η παράγραφος 3 έχει ως εξής στην οριστική διατύπωση του προεδρείου: «Κάτω απ' την κυριαρχία της εκμετάλλευσης αυτής ο πλούτος που παράγουν οι εκμεταλλευόμενοι συσσωρεύεται με επιταχυνόμενο ρυθμό στα χέρια των εκμεταλλευτών, των καπιταλιστών και μεγαλογαιοκτημόνων. Όλο και περισσότερο άνισα γίνεται η διανομή του προϊόντος της εργασίας ανάμεσα στους εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενους, όλο και περισσότερο αυξάνει ο αριθμός και η αβεβαιότητα της θέσης του προλεταριάτου, όλο και πολυπληθέστερος γίνεται ο στρατός των εργατών που πλεονάζουν όλο και πιο βαθιά η ταξική αντίθεση, όλο και πιο πεισματώδης η ταξική πάλη χωρίζει τη σύγχρονη κοινωνία σε δυο εχθρικά στρατόπεδα και αποτελεί το κοινό γνώρισμα όλων των βιομηχανικών χωρών».

χία των αποκλειστικών κατόχων» (Alleinbesitzer). Πρώτο, εκείνο που ακολουθεί είναι ένα οικονομικό γεγονός, που πρέπει να εξηγηθεί οικονομικά. Η έκφραση κυριαρχία των αποκλειστικών κατόχων δημιουργεί την απατηλή εντύπωση, ότι η αιτία του κακού είναι η πολιτική κυριαρχία της ληστρικής αυτής συμμορίας. Δεύτερο, στους αποκλειστικούς αυτούς κατόχους δεν συγκαταλέγονται μόνο οι «καπιταλιστές και μεγαλογαιοκτήμονες». (Τι θέλουν οι αστοί ύστερα απ' τις δυο αυτές λέξεις; Αποτελούν μήπως μια τρίτη τάξη αποκλειστικών κατόχων; Ή μήπως οι μεγαλογαιοκτήμονες είναι και «αστοί»; Πρέπει λοιπόν, όταν γίνεται λόγος για τους μεγαλογαιοκτήμονες, να αγνοούνται τα ισχυρότατα φεουδαλικά υπολείμματα, που επιθέτουν στη σημερινή γουρουνοειδή πολιτική κατάσταση στη Γερμανία τη σφραγίδα της ειδικής των αντιδραστικότητας;) Επίσης και οι χωρικοί και οι μικροαστοί είναι αποκλειστικοί «ιδιοκτήτες» μέχρι σήμερα τουλάχιστον, δεν αναφέρονται όμως στο πρόγραμμα· και πραγματικά το πράγμα πρέπει να διατυπωθεί έτσι ώστε οι χωρικοί και οι μικροαστοί να μη συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή των ιδιοκτητών για τους οποίους εδώ πρόκειται.

«Η συσσώρευση των μέσων της εργασίας και του πλούτου που παράγουν οι εκμεταλλευόμενοι». «Ο πλούτος» αποτελείται 1) από μέσα εργασίας και 2) από χρειώδη της ζωής. Είναι κατά συνέπεια αντίθετο προς τη λογική και τη γραμματική να μιλά κανείς πρώτα για ένα μέρος του πλούτου και έπειτα όχι για το άλλο μέρος, αλλά για το συνολικό πλούτο και να συνδέει έπειτα τις δυο φράσεις με το *και*.

«Αυξάνει... στα χέρια των καπιταλιστών με επιταχυνόμενο ρυθμό». Τι έγιναν εδώ οι «μεγαλογαιοκτήμονες» και οι «αστοί» που αναφέρονται παραπάνω; Αν εδώ αρκούν οι καπιταλιστές, πώς δεν αρκούσαν και παραπάνω; Αλλ' αν εξετάσει κανείς λεπτομερώς το ζήτημα θα δει ότι ούτε εδώ ούτε παραπάνω αρκούν.

«Ο αριθμός και η αθλιότητα του προλεταριάτου μεγαλώνουν διαρκώς». Έτσι απόλυτα εκφραζόμενο αυτό δεν είναι ορθό. Η οργάνωση των εργατών, η διαρκώς εντεινόμενη αντίστασή των θα αποτελέσει, στο μέτρο του δυνατού, φραγμό εναντίον της αύξησης της αθλιότητας. Αλλ' εκείνο που ασφαλώς θα την αυξήσει είναι η *αβεβαιότητα της ζωής*. Αυτό εγώ θα το πρόσθετα.

Παράγραφος 4:[1] Η φράση: «Η έλλειψη σχεδίου (Planlosigkeit) που έχει την αιτία της στη φύση της καπιταλιστικής ιδιωτικής παραγωγής» χρειάζεται πολλή διόρθωση. Εγώ ξέρω μια καπιταλιστική παραγωγή σαν κοινωνική μορφή, σαν οικονομική φάση μια ιδιωτική καπιταλιστική παραγωγή σαν ένα φαινόμενο που συμβαίνει έτσι ή αλλιώς μέσα στη φάση αυτή. Γιατί, τι θα πει καπιταλιστική ιδιωτική παραγωγή; Παραγωγή

[1] Η παράγραφος 4 όπως είχε διατυπωθεί στο σχέδιο του προεδρείου: «Η έλλειψη σχεδίου που έχει την αιτία της στη φύση της καπιταλιστικής παραγωγής, δημιουργεί τις κρίσεις και τη στασιμότητα της εργασίας, που διαρκούν όλο και πιο πολύ, που χειροτερεύουν ακόμη περισσότερο τη θέση των εργατών, που με την καταστροφή των μεσαίων στρωμάτων των πόλεων και των αγρών —των μικροαστών και μικροχωρικών— διευρύνουν το χάσμα μεταξύ των κατεχόντων και των ακτημόνων, που τη γενική αβεβαιότητα τη μεταβάλλουν σε κανονική κατάσταση της κοινωνίας και αποδεικνύουν ότι η τάξη των σφετεριστών των κοινωνικών μέσων εργασίας έχασε την αποστολή και την ικανότητα της οικονομικής και πολιτικής ηγεσίας».

από ένα και μόνο επιχειρηματία, που όμως τείνει να γίνει εξαίρεση. Καπιταλιστική παραγωγή από *ανώνυμες εταιρείες* δεν είναι πια *ιδιωτική* παραγωγή, αλλά παραγωγή για το συνεταιρικό λογαριασμό πολλών. Και όταν απ' τις *ανώνυμες εταιρείες* περάσουμε στα τραστ, που εξουσιάζουν και μονοπωλούν ολόκληρους βιομηχανικούς κλάδους, βλέπουμε ότι εκεί παύει όχι μόνο η *ιδιωτική παραγωγή* αλλά και η *έλλειψη σχεδίου*. Το πράγμα οπωσδήποτε κολάζεται αν διαγραφεί η λέξη «ιδιωτική».

«Την καταστροφή νέων λαϊκών στρωμάτων»· αντί της ρητορικής αυτής φράσης, απ' την οποία νομίζει κανείς ότι λυπούμεθα για την καταστροφή των αστών και των μικροαστών, θα περιοριζόμουνα στην απλή διατύπωση του γεγονότος: «που διευρύνουν (ή βαθαίνουν) τό χάσμα μεταξύ των κατεχόντων και των ακτημόνων με την καταστροφή των μεσαίων στρωμάτων των πόλεων και των αγρών, των μικροαστών και των μικροχωρικών».

Αμφότερες οι φράσεις του τέλους λέγουν δυο φορές το ίδιο πράγμα. Στο παράρτημα 1 διατυπώνω μια πρόταση που τροποποιεί το σημείο αυτό.

Παράγραφος 5:[1] Αντί των «αιτίων» πρέπει να μπει «των αιτίων της». Εδώ πρόκειται μόνο για ένα γραφικό λάθος.

Παράγραφος 6:[2] «Bergwerke, Minen, Cruben», γι'

[1] Παράγραφος 5: «Ο σκοπός και το καθήκον της εργατικής τάξης να θέσει τέρμα στην κατάσταση αυτή, που γίνεται μέρα με τη μέρα περισσότερο ανυπόφορη, καταργώντας τα αίτιά της και να επιτύχει με τους αγώνες της την απελευθέρωση της εργατικής τάξης».

[2] Παράγραφος 6: «Το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Γερμανίας επιδιώκει

αυτά έγραψα παραπάνω στην παράγραφο 1. Για την ιδιωτική παραγωγή επίσης (παράγραφος 4). Εγώ θα έγραφα: «Μεταβολή της σημερινής καπιταλιστικής παραγωγής, που γίνεται για λογαριασμό ατόμων ή ανωνύμων εταιρειών, σε σοσιαλιστική παραγωγή για λογαριασμό της κοινωνίας και σύμφωνα μ' ένα προκαθορισμένο σχέδιο, μεταβολή που δημιουργεί κτλ.... και που μόνο μ' αυτήν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί η απελευθέρωση της εργατικής τάξης και συνεπώς και η απελευθέρωση όλων ανεξαιρέτως των μελών της κοινωνίας».

Παράγραφος 7: Θα έγραφα ό,τι και στο παράρτημα I.[1]

Παράγραφος 8: Αντί του Klassenbewusst[2] που μέσα στους κύκλους μας αποτελεί μια ευκόλως εννοούμενη σύντμηση, θα έλεγα: «με τους εργάτες που έχουν αποκτήσει συνείδηση της ταξικής τους θέσης» ή κάτι παρόμοιο, γιατί έτσι η έννοια θα γινόταν κατανοητή

λοιπόν τη μεταβολή των μέσων της εργασίας —της γης, των μεταλλείων, των μηχανών και των εργαλείων, των μέσων της συγκοινωνίας— σε κοινή ιδιοκτησία της κοινωνίας, καθώς και τη μεταβολή της καπιταλιστικής παραγωγής σε σοσιαλιστική παραγωγή».

1 Η παράγραφος 7 μετατέθηκε. Στο σχέδιο που δημοσίευσε το προεδρείο η πρώην παράγραφος 9 έγινε παράγραφος 7. Η παράγραφος που είχε δημοσιευθεί υπ' αριθ. 8 αποτελούσε στο πρώτο σχέδιο, που είχε υπόψη του ο Ένγκελς, την παράγραφο 7.

Οριστικά διατυπώθηκε ως εξής: «Η απελευθέρωση της εργατικής τάξης δεν μπορεί παρά να είναι έργο αυτής της ίδιας της εργατικής τάξης, γιατί όλες οι άλλες τάξεις και όλα τα άλλα κόμματα έχουν ως βάση τους τον καπιταλισμό και παρά τις μεταξύ των διαμάχες, λόγω των αντιτιθέμενων συμφερόντων των, έχουν ως κοινό σκοπό τη διατήρηση και ενίσχυση των βάσεων τη σημερινής κοινωνίας».

2 Ταξικά συνειδητός (Σ.Μ.)

και έξω απ' τους κύκλους μας και θα ήταν ευκολότερο να μετάφραστεί στις ξένες γλώσσες.[1]

Παράγραφος 9: Η τελευταία πρόταση: «.. και έτσι συνενώνει σε ένα χέρι τη δύναμη της οικονομικής εκμετάλλευσης και της πολιτικής καταπίεσης».[2]

Παράγραφος 10: Μετά την «ταξική κυριαρχία» λείπει «και των ίδιων των τάξεων». Η κατάργηση των τάξεων είναι η βασική μας διεκδίκηση, που χωρίς αυτήν η κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας είναι οικονομικά μια ανοησία. Αντί «για την ισότητα των δικαιωμάτων για όλους» προτείνω: «για την ισότητα των δικαιωμάτων και την ισότητα των *καθηκόντων*» για όλους κτλ. Η *ισότητα των καθηκόντων* αποτελεί για μας μια εξαιρετικά ουσιαστική συμπλήρωση της αστικοδημοκρατικής *ισότητας των δικαιωμάτων*, απ' τα οποία αφαιρεί την ειδική αστική των έννοια.

Την τελευταία πρόταση: «που είναι κατάλληλα ... στον αγώνα των» θα προτιμούσα να την διαγράψω. Η

1 Η παράγραφος αυτή, ένατη στο σχέδιο που δημοσιεύτηκε, έχει ως εξής: «Τα συμφέροντα της εργατικής τάξης είναι όμοια σε όλες τις χώρες με καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Με την επέκταση της παγκόσμιας επικοινωνίας και της παραγωγής για την παγκόσμια αγορά, η κατάσταση των εργατών της κάθε μιας χώρας εξαρτάται όλο και περισσότερο απ' την κατάσταση των εργατών στις άλλες χώρες. Γι' αυτό η απελευθέρωση της εργατικής τάξης δεν είναι εθνικό, αλλά κοινωνικό καθήκον, που αφορά εξίσου τους εργάτες όλων των πολιτισμένων χωρών. Με τη διάγνωση αυτή το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Γερμανίας συναισθάνεται και διακηρύσσει ότι είναι ένα με τους ταξικά συνειδητούς εργάτες όλων των άλλων χωρών».

2 Η παράγραφος αυτή είναι η έβδομη στο σχέδιο του προεδρείου του κόμματος, όπου είναι διατυπωμένη ως εξής: «Το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα δεν έχει τίποτε το κοινό με το λεγόμενο κρατικό σοσιαλισμό, το σύστημα της κρατικοποίησης για δημοσιονομικούς σκοπούς, που αντικαθιστά την

φράση αυτή: «που είναι κατάλληλα να βελτιώσουν ... τη θέση του λαού γενικά» (ποιος είναι αυτός ο λαός;) είναι τόσο αόριστη, ώστε μπορεί να περιλάβει όλα, τους προστατευτικούς δασμούς και την ελευθερία του εμπορίου, τις συντεχνίες και την επαγγελματική ελευθερία, την κτηματική πίστη, τις τράπεζες ανταλλαγής, τον υποχρεωτικό εμβολιασμό και την απαγόρευση του εμβολιασμού, τον αλκοολισμό και τον αγώνα εναντίον του αλκοολισμού, κτλ. Εκείνο που πρέπει να πει, περιέχεται στην προηγούμενη φράση και δεν είναι ανάγκη να τονίσει κανείς ιδιαιτέρως, ότι εφόσον θέλει το όλον, θέλει και το κάθε μέρος χωριστά· αυτό, νομίζω, θα μείωνε την εντύπωση.

Αλλά αν θέλουν την πρόταση σαν μεταβατική περίοδο προς τι μερικές διεκδικήσεις, τότε μπορούν να πουν περίπου: «η σοσιαλδημοκρατία αγωνίζεται για όλες τις διεκδικήσεις, που τη φέρνουν πλησιέστερα *προς το σκοπό αυτό*» (οι λέξεις «τα μέτρα και τους θεσμούς» πρέπει να διαγραφούν σαν επανάληψη)· ή καλύτερα μπορούν να διατυπώσουν απ' ευθείας εκείνο για το οποίο ακριβώς πρόκειται, ότι πρέπει να συμπληρώσουμε την εργασία που άφησε στη μέση η μπουρζουαζία. Με την έννοια αυτή συνέταξα το συμπέρασμα στο παράρτημα 1, συμπέρασμα που το θεωρώ σημαντικό για την κατανόηση των παρατηρήσεών μου στο μέρος που ακολουθεί και για την αιτιολόγηση των προτάσεων που κάνω εκεί.[1]

ιδιωτική επιχείρηση με το κράτος και συνενώνει έτσι τη δύναμη της οικονομικής εκμετάλλευσης και της πολιτικής καταπίεσης των εργατών σ' ένα χέρι».

[1] Παράγραφος 10: «Το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα δεν αγωνίζεται για τα νέα ταξικά προνόμια, αλλά για την κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας και των ίδιων των τάξεων, καθώς και για την ισότητα των δικαιωμάτων και για την

II. Πολιτικές διεκδικήσεις

Οι πολιτικές διεκδικήσεις του σχεδίου περιέχουν ένα μεγάλο λάθος. Δεν βρίσκει κανείς μέσα σ' αυτές εκείνο που κυρίως έπρεπε να ειπωθεί. Αν εγκριθούν οι δέκα αυτές διεκδικήσεις θα έχουμε πραγματικά στη διάθεσή μας διάφορα μέσα επί πλέον για την πραγματοποίηση του κυρίου πολιτικού σκοπού, θα μας λείπει όμως το κυριότερο, ο σκοπός. Απ' την άποψη των δικαιωμάτων που παρέχει στο λαό και στην αντιπροσωπεία του, ο καταστατικός χάρτης του Ράιχ δεν είναι παρά ένα καθαρό ομοίωμα του πρωσικού συντάγματος του 1850. Η άκρα αντιδραστικότητα του συντάγματος αυτού έγκειται σε παραγράφους, δυνάμει των οποίων η κυβέρνηση έχει όλη την πραγματική δύναμη, ενώ οι βουλές δεν έχουν καν το δικαίωμα της απόρριψης φορολογικών μέτρων. Κατά την περίοδο της πολιτικής κρίσης αποδείχθηκε ότι η κυβέρνηση μπορούσε να τροποποιήσει όπως ήθελε το σύνταγμα αυτό. Τα δικαιώματα του Ράιχσταγκ είναι ακριβώς τα ίδια με τα δικαιώματα της πρωσικής διαίτης και γι' αυτό ο Λίμπνεχτ ονόμασε το Ράιχσταγκ αυτό φύλλο συκής του απολυταρχισμού. Το να θέλει κανείς να πραγματοποιήσει «τη μεταβολή όλων των μέσων εργασίας σε κοινή ιδιοκτησία» πάνω στη βάση μιας ομοσπονδίας μεταξύ της Πρωσίας και των Reuss,

ισότητα των καθηκόντων για όλους, χωρίς καμιά εξαίρεση φύλου και καταγωγής. Στον απελευθερωτικό αυτόν αγώνα η σοσιαλδημοκρατία σαν πρόμαχος όχι μόνο των εργατών, αλλά των εκμεταλλευομένων και καταπιεζομένων γενικά, αγωνίζεται για όλες τις διεκδικήσεις, για όλα τα μέτρα και τους θεσμούς που μπορούν να συντελέσουν στη βελτίωση της θέσης του λαού γενικά και της εργατική τάξης ιδιαίτερα».

Greiz, Schleiz, Lobenstein, που τα καθένα των έχει μια ασήμαντη έκταση, είναι ολοφάνερη ανοησία.

Αλλά το να θίγει κανείς αυτό το ζήτημα είναι επικίνδυνο. Εν τούτοις πρόκειται για ένα ζήτημα που πρέπει ούτως ή άλλως να τεθεί. Πόσο είναι αναγκαίο αυτό, φαίνεται απ' τον οπορτουνισμό που τώρα ακριβώς αρχίζει να διεισδύει σ' ένα μεγάλο μέρος του σοσιαλδημοκρατικού τύπου. Ο φόβος λοιπόν μήπως ανανεωθεί ο αντισοσιαλιστικός νόμος, η ανάμνηση των διαφόρων πρόωρων εκδηλώσεων που απέτυχαν κάτω απ' τη βασιλεία του νόμου εκείνου, πρόκειται λοιπόν τώρα να ωθήσει το κόμμα στο να παραδεχθεί με μιας, ότι οι σημερινές έννομες συνθήκες στη Γερμανία του επιτρέπουν να πραγματοποιήσει ειρηνικά όλες του τις διεκδικήσεις. Προσπαθούν να πείσουν τον εαυτό τους και το κόμμα, ότι η «σημερινή κοινωνία μεταβάλλεται μέσα στην ανάπτυξή της στο σοσιαλισμό» (die heutige Gesellschaft wachse in den Sozialismus hinein), χωρίς να διερωτώνται αν δεν ξεπερνά έτσι κατ' ανάγκην τα πλαίσια του παλιού κοινωνικού καταστατικού χάρτη, αν δεν πρέπει να διαρρήξει βιαίως το παλιό αυτό περίβλημα όπως ο αστακός διαρρηγνύει το κέλυφός του· σαν να μην είχε ακόμη να διαρρήξει η κοινωνία αυτή στη Γερμανία ένα πολιτικό καθεστώς, που είναι ακόμη κατά το ήμισυ απολυταρχικό και εκ περισσού πάρα πολύ συγκεχυμένο. Μπορεί κανείς να φανταστεί ότι η παλιά κοινωνία είναι δυνατόν να μεταβληθεί ειρηνικά, μέσα στην ανάπτυξή της, στο σοσιαλισμό σε χώρες όπου η λαϊκή αντιπροσωπεία συγκεντρώνει στα χέρια της όλη την εξουσία, σε χώρες όπου μπορεί κανείς να κάνει ό,τι θέλει δια της συνταγματικής οδού, μόλις θα έχει πίσω του την πλειοψηφία του λαού, σε λαοκρατικές

δημοκρατίες όπως η Γαλλία και η Αμερική, σε μοναρχίες όπως η Αγγλία, όπου η επικείμενη εξαγορά των δικαιωμάτων της δυναστείας συζητείται καθημερινά στον τύπο και όπου η δυναστεία αυτή είναι ανίσχυρη απέναντι της λαϊκής θέλησης. Αλλά στη Γερμανία όπου η κυβέρνηση είναι σχεδόν πανίσχυρη, ενώ το Ράιχσταγκ και τα άλλα αντιπροσωπευτικά σώματα δεν έχουν καμιά πραγματική δύναμη, οι τέτοιες διακηρύξεις, γινόμενες μάλιστα χωρίς καμιά ανάγκη δεν σημαίνουν παρά ότι αφαιρούμε απ' τον απολυταρχισμό το φύλλο της συκής και ότι καταδικάζουμε τον εαυτό μας σε αδυναμία απέναντι της γυμνότητάς του.

Μια τέτοια πολιτική δεν μπορεί παρά να παραπλανήσει για πάντα το κόμμα. Θέτουν στην πρώτη γραμμή γενικά αφηρημένα πολιτικά συνθήματα και κρύβουν έτσι τα άμεσα συγκεκριμένα ζητήματα, τα ζητήματα που θα μπουν μόνα των στην ημερησία διάταξη με τα πρώτα μεγάλα γεγονότα που θα ξεσπάσουν, με την πρώτη πολιτική κρίση. Απ' την κατάσταση αυτή δεν μπορεί να προκύψει παρά αμηχανία του κόμματος στις πιο αποφασιστικές στιγμές, σύγχυση και διάσταση για τα πιο αποφασιστικά προβλήματα, για το λόγο ότι τα προβλήματα αυτά ποτέ δεν συζητήθηκαν. Θα επαναληφθεί και πάλι η περίπτωση του ζητήματος των προστατευτικών δασμών, που θεωρήθηκε στον καιρό του σαν ένα ζήτημα που αφορά μόνο τη μπουρζουαζία και δεν θίγει ούτε κατ' ελάχιστο την εργατική τάξη, για το οποίο λοιπόν ο καθένας μπορούσε να ψηφίσει όπως ήθελε, ενώ τώρα αρκετοί πέφτουν στο αντίθετο άκρο και από αντίθεση προς τη μπουρζουαζία, που κηρύχτηκε υπέρ της προστατευτικής πολιτικής, ξαναγυρίζουν στα οικονο-

μικά εξαμβλώματα του Cobden και του Bright και παριστούν σαν καθαρό σοσιαλισμό τον πιο καθαρό μαγχεστριανισμό;[1]

Η παραμέληση αυτή των γενικών αποφασιστικών προβλημάτων χάριν των στιγμιαίων συμφερόντων της ημέρας, η προσπάθεια αυτή για στιγμιαίες επιτυχίες ανεξάρτητα απ' τις μεταγενέστερες συνέπειές των, η απάρνηση αυτή του μέλλοντος του κινήματος χάριν του παρόντος του κινήματος μπορεί να ξεκινά από τίμιες προθέσεις, αλλά είναι και παραμένει οπορτουνισμός και ο «τίμιος» οπορτουνισμός είναι ίσως ο πιο επικίνδυνος από όλους. Ποια είναι λοιπόν αυτά τα δύσκολα αλλά ουσιαστικότατα σημεία;

Πρώτο. Αν υπάρχει κάτι που είναι καλά εξακριβωμένο, αυτό είναι ότι το κόμμα μας και η εργατική τάξη δεν μπορούν να φτάσουν στην εξουσία παρά μόνο υπό τη μορφή μιας λαοκρατικής δημοκρατίας. Η τελευταία αυτή είναι μάλιστα η ειδική μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου, όπως αποδείχθηκε πια απ' τη μεγάλη γαλλική επανάσταση. Αλλά είναι ακατανόητο, πώς θα μπορούσαν οι δικοί μας να γίνουν υπουργοί υπό τον Κάιζερ, όπως ο Μικέλ.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι δεν υπάρχει τρόπος να συμπεριληφθεί απ' ευθείας στο πρόγραμμα η διεκδίκηση της δημοκρατίας χωρίς παραβίαση της νομιμότητας, αν και αυτό επιτρεπόταν στη Γαλλία και υπ' αυτόν το Λουδοβίκο Φίλιππο, ακριβώς όπως επιτρέπεται τώρα στην Ιταλία. Αλλά το γεγονός ότι στη Γερ-

[1] «Μαγχεστριανισμός» ονομάστηκε το κίνημα των Άγγλων οπαδών του ελεύθερου εμπορίου κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα. Εκπρόσωποι του κινήματος ήσαν οι Cobden και Bright.

μανία δεν επιτρέπεται να διατυπώσουμε ένα φανερό δημοκρατικό πρόγραμμα του κόμματος αποδεικνύει πόσο μεγάλη αυταπάτη είναι να νομίζει κανείς, ότι είναι δυνατή στη χώρα αυτή η ειρηνική εγκαθίδρυση της δημοκρατίας και όχι μόνο της δημοκρατίας, αλλά και της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Εντούτοις, είναι δυνατόν στο πρόγραμμα να παρακαμφθεί οπωσδήποτε η διεκδίκηση της δημοκρατίας. Αλλ' εκείνο που κατά τη γνώμη μου έπρεπε και μπορεί να συμπεριληφθεί, είναι η *συγκέντρωση όλης της πολιτικής εξουσίας στα χέρια της λαϊκής αντιπροσωπείας*. Και αυτό θα αρκούσε προς το παρόν, εφόσον δεν είναι δυνατόν να προχωρήσουμε περισσότερο.

Δεύτερο. Η ανασύνταξη της Γερμανίας. Απ' τη μια μεριά πρέπει να καταργηθούν τα πολλά μικρά κράτη — και αυτό ένα μέσο επαναστατικοποίησης της κοινωνίας εφόσον υπάρχουν τα ιδιαίτερα βαυαρικά και βυρτεμβεργικά δικαιώματα[1] και ο χάρτης π.χ. της Θουριγγίας παρουσιάζει τη σημερινή άθλια εικόνα. Απ' την άλλη μεριά η Πρωσία πρέπει να παύσει να υφίσταται, πρέπει να διαλυθεί σε αυτοδιοικούμενες επαρχίες, για να λείψει η πίεση που εξασκεί πάνω στη Γερμανία ο ειδικός πρωσισμός. Τα μικρά κράτη και ο ειδικός πρωσισμός είναι οι δύο όψεις της αντίθεσης, μέσα στην οποία πνίγεται η Γερμανία και στην οποία η μια όψη χρησιμεύει σαν δικαιολογία και λόγος ύπαρξης για την άλλη. Τι θα μπει στη θέση

[1] Πρόκειται περί ορισμένων ιδιαιτέρων δικαιωμάτων που διατήρησαν τα νότια γερμανικά κράτη και μετά την είσοδό των στη Γερμανική Ομοσπονδία κατά το 1870.

τους; Κατά τη γνώμη μου το προλεταριάτο δεν είναι δυνατόν παρά να χρησιμοποιήσει τη μορφή της μιας και αδιαίρετης δημοκρατίας. Η ομοσπονδιακή δημοκρατία αποτελεί ακόμη για τις Ηνωμένες Πολιτείες γενικά, συνεπεία της τεράστιας έκτασής των, μια ανάγκη, αν και στις ανατολικές επαρχίες μεταβάλλεται ήδη σε εμπόδιο. Θα αποτελούσε μια πρόοδο στην Αγγλία, όπου τέσσερα έθνη κατοικούν στα δυο νησιά και όπου, παρά την ύπαρξη ενός κοινοβουλίου, υφίστανται παράλληλα τριών ειδών νομικά συστήματα. Και στη μικρή Ελβετία έγινε κιόλας από πολύν καιρό εμπόδιο, που είναι υποφερτό, μόνο και μόνο διότι η Ελβετία αρκείται στο να αποτελεί ένα εντελώς παθητικό μέλος μέσα στο σύστημα των ευρωπαϊκών κρατών. Για τη Γερμανία η ομοσπονδιακή συγκρότηση κατά το πρότυπο της Ελβετίας θα αποτελούσε μια τεράστια οπισθοδρόμηση. Δυο χαρακτηριστικά διακρίνουν το ομοσπονδιακό από το ενιαίο κράτος· πρώτον, κάθε ομόσπονδο κράτος, κάθε καντόνι έχει μια δική του πολιτική και ποινική νομοθεσία και ένα δικό του οργανισμό δικαστηρίων, και δεύτερο, εκτός απ' τη βουλή του λαού, υπάρχει και μια βουλή των κρατών, στην οποία το κάθε καντόνι, μικρό ή μεγάλο, ψηφίζει σαν τέτοιο. Το πρώτο χαρακτηριστικό το υπερνικήσαμε αισίως στη Γερμανία και δε θα είμαστε τόσο μωροί ώστε να το εισαγάγουμε εκ νέου, το δεύτερο εκπροσωπείται από το ομοσπονδιακό συμβούλιο, και μπορούμε πολύ καλά να κάνουμε χωρίς αυτό, εφόσον γενικώς το «ομοσπονδιακό κράτος» αποτελεί μια μεταβατική μορφή προς το ενιαίο κράτος. Και δεν πρέπει να εξουδετερώσουμε την επανάσταση που έγινε απ' τα πάνω το 1866 και το 1870, αλλά να της

εξασφαλίσουμε την αναγκαία συμπλήρωση και βελτίωση με ένα κίνημα απ' τα κάτω.

Ώστε ενιαία δημοκρατία. Αλλά όχι με την έννοια της σημερινής γαλλικής δημοκρατίας, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αυτοκρατορία που ιδρύθηκε το 1798 χωρίς τον αυτοκράτορα. Από το 1792 ως το 1798 κάθε γαλλικό διαμέρισμα, κάθε κοινότητα είχε πλήρη αυτοδιοίκηση κατά το αμερικανικό πρότυπο· αυτό πρέπει να αποκτήσουμε κι εμείς. Πώς πρέπει να διοργανωθεί η αυτοδιοίκηση και πώς μπορεί να τα βγάλει κανείς πέρα χωρίς γραφειοκρατία, αυτό μας το έδειξε η Αμερική και η πρώτη γαλλική δημοκρατία και σήμερα ακόμη η Αυστραλία, ο Καναδάς και οι άλλες αγγλικές αποικίες. Και μια τέτοια επαρχιακή και κοινοτική αυτοδιοίκηση είναι πολύ πιο ελεύθερη παρά λ.χ. ο ελβετικός φεδεραλισμός, όπου το καντόνι είναι βέβαια πολύ ανεξάρτητο απέναντι της ομοσπονδίας, αλλ' επίσης και απέναντι του διαμερίσματος και της κοινότητας. Οι καντονιακές αρχές διορίζουν τους έπαρχους και τους νομάρχες που είναι εντελώς άγνωστοι στις αγγλόφωνες χώρες και απ' τους οποίους πρέπει να απαλλαχτούμε κι εμείς, όπως και απ' τους συμβούλους των χωρών και τους κυβερνητικούς συμβούλους.

Από όλα αυτά τα πράγματα, πολύ λίγα είναι εκείνα που επιτρέπεται να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα. Τα αναφέρω για να δώσω κυρίως ένα χαρακτηρισμό των συνθηκών που επικρατούν στη Γερμανία, όπου δεν είναι δυνατόν να λέγονται τέτοια πράγματα, και συγχρόνως και έναν χαρακτηρισμό της αυταπάτης εκείνων, που θέλουν παρόμοιες συνθήκες να τις μεταβάλλουν με νόμιμο τρόπο σε κομμουνιστική κοινωνία. Και ακόμη για να υπενθυμίσω στο προεδρείο του

κόμματος, ότι υπάρχουν και άλλα επίσης σημαντικά πολιτικά ζητήματα εκτός απ' την άμεση νομοθέτηση απ' το λαό και τη δωρεάν απονομή της δικαιοσύνης, που στο κάτω κάτω μπορούμε να προχωρήσουμε και χωρίς αυτήν. Με τη γενική αβεβαιότητα που επικρατεί, τα ζητήματα αυτά μπορούν ν' αποβούν φλέγοντα από τη μια μέρα στην άλλη, και τι θα γίνει τότε αν δεν τα έχουμε συζητήσει, αν δεν συμφωνήσουμε γι' αυτά;

Εκείνο όμως που μπορεί να συμπεριληφθεί στο πρόγραμμα και που τουλάχιστον μπορεί να χρησιμεύσει σαν έμμεσος υπαινιγμός για τα απαγορευμένα συνθήματα, είναι η παρακάτω διεκδίκηση:

«Πλήρης αυτοδιοίκηση στις επαρχίες, στα διαμερίσματα και στις κοινότητες μέσω υπαλλήλων εκλεγόμενων επί τη βάσει της γενικής ψηφοφορίας. Κατάργηση όλων των τοπικών και επαρχιακών αρχών που διορίζονται απ' το κράτος».

Αν από τα σημεία που χειρίστηκα παραπάνω, υπάρχουν και άλλα που θα ήταν δυνατό να αποτελέσουν διεκδικήσεις του προγράμματος, αυτό εγώ δεν μπορώ να το κρίνω από εδώ τόσο καλά όσο εσείς που βρίσκεσθε επί τόπου. Αλλά πάντως θα ήταν καλό, τα ζητήματα αυτά να συζητηθούν μέσα στο κόμμα, πριν να είναι πια πολύ αργά.

1. Δεν μπορώ να αντιληφθώ τη διαφορά μεταξύ «εκλογικού δικαιώματος και δικαιώματος ψήφου ή εκλογής και ψηφοφορίας». Αν πρόκειται να δημιουργηθεί μια τέτοια διαφορά, αυτή εν πάσει περιπτώσει δεν θα έπρεπε να διατυπωθεί σαφέστερα ή να ερμηνευθεί σε ένα σχόλιο που να συνοδεύει το σχέδιο του προγράμματος;

2. «Δικαίωμα του λαού να προτείνει και να απορρίπτει» τι; Θα έπρεπε να προστεθεί: όλους τους νόμους ή όλες τις αποφάσεις της λαϊκής αντιπροσωπείας.

5. Πλήρης χωρισμός εκκλησίας και κράτους. Όλες οι θρησκευτικές κοινότητες πρέπει να θεωρούνται από το κράτος σαν ιδιωτικές κοινότητες. Από τις κοινότητες αυτές αφαιρείται κάθε ενίσχυση από τους πόρους του δημοσίου και κάθε επιρροή πάνω στα σχολειά του δημοσίου. (Δεν είναι όμως δυνατό να απαγορεύσει κανείς να ιδρύσουν δικά τους σχολειά με δικά τους μέσα και να διδάσκουν εκεί τις ανοησίες τους!).

6. «Λαϊκότητα του σχολείου». Η διεκδίκηση αυτή εδώ είναι περιττή, εφόσον περιλαμβάνεται στις προηγηθείσες παραγράφους.

8. και 9. Εδώ ήθελα να εκφράσω ορισμένους ενδοιασμούς: Στις παραγράφους αυτές ζητείται η κρατικοποίηση 1. των δικηγόρων, 2. των ιατρών, 3. των φαρμακείων, οδοντογιατρών, μαιών, νοσοκόμων κτλ. Έπειτα ζητείται για αργότερα η ολική κρατικοποίηση της ασφάλισης των εργατών. Επιτρέπεται να εμπιστευθούμε όλα αυτά τα πράγματα στον κύριο φον Caprivi και αν ναι, θα ήταν αυτό σύμφωνο με το γεγονός ότι σε μια προηγούμενη παράγραφο αποδοκιμάστηκε ο κάθε είδους κρατικός σοσιαλισμός;

10. Εδώ θα έλεγα: «Προοδευτικοί ... φόροι για την πληρωμή όλων των εξόδων του κράτους, των επαρχιών και των κοινοτήτων, εφόσον είναι αναγκαίοι οι φόροι για τις δαπάνες αυτές. Κατάργηση όλων των έμμεσων κρατικών και τοπικών φόρων, δασμών κτλ.». Το υπόλοιπο είναι περιττό σχόλιο ή αιτιολογικό που αμβλύνει την έννοια.

III. Οικονομικές διεκδικήσεις

Στην παράγραφο 2. Η εξασφάλιση εναντίον του κράτους του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι δεν είναι πουθενά αλλού τόσο αναγκαία όσο στη Γερμανία. Η τελευταία πρόταση «για τη ρύθμιση» έπρεπε, αφού διατυπωθεί κατάλληλα, να προστεθεί σαν τέταρτο άρθρο. Σ' αυτά έχω να παρατηρήσω ότι εργατικά επιμελητήρια συγκροτούμενα κατά το ήμισυ από εργάτες και κατά το ήμισυ από εργοδότες είναι ασύμφορα. Στα επιμελητήρια αυτά επί πολλά χρόνια η πλειοψηφία θα είναι με το μέρος των εργοδοτών, πράγμα για το οποίο αρκεί ένα μαύρο πρόβατο μεταξύ των εργατών. Αν δεν συμφωνηθεί, ότι στις περιπτώσεις διαφορών *οι εργάτες και οι εργοδότες θα ψηφίζουν χωριστά*, θα είναι πολύ προτιμότερο να ιδρυθεί ένα επιμελητήριο των εργοδοτών και *παράλληλα ένα ανεξάρτητο επιμελητήριο των εργατών*.

Πριν τελειώσω, θα παρακαλέσω να γίνει και πάλι μια σύγκριση με το γαλλικό πρόγραμμα[1] όπου αρκετά

[1] Οι άμεσες διεκδικήσεις του γαλλικού προγράμματος (*Πρόγραμμα του Εργατικού Κόμματος*) που την εισαγωγή του είχε συντάξει εν σχεδίω ο Μαρξ το 1880, έχουν ως εξής:

Α΄ Πολιτικές διεκδικήσεις

1. Κατάργηση όλων των νόμων εναντίον του τύπου, των ενώσεων και συνδέσμων και κυρίως του νόμου εναντίον της διεθνούς συσσωμάτωσης των εργατών. Κατάργηση του βιβλιαρίου εργασίας, του εξευτελιστικού αυτού διακριτικού της εργατικής τάξης, καθώς και όλων των νόμων που θέτουν τους εργάτες σε υποδεέστερη μοίρα απέναντι του εργοδότη, τη γυναίκα απέναντι του άνδρα.
2. Διαγραφή των κονδυλίων του προϋπολογισμού για την Εκκλησία (Σ.Μ. Οργανώσεις ή ιδρύματα —νοσοκομεία, εκκλησιαστικές οργανώσεις κτλ.— που τα περιουσιακά των στοιχεία ήσαν αναπαλλοτρίωτα και δεν υπόκειντο σε μεταβίβαση λόγω θανάτου) και επιστροφή

σημεία, σχετικά με το μέρος ΙΙΙ φαίνονται καλύτερα. Δυστυχώς ο καιρός δεν μου φθάνει για να βρω το ισπανικό πρόγραμμα, που είναι επίσης πολύ καλό σε πολλά σημεία.

στο κράτος όλων εκείνων των αγαθών που ονομάζονται Mainmorte κινητών και ακινήτων, που ανήκουν σε θρησκευτικές οργανώσεις (διάταγμα της Κομμούνας της 2ας Απριλίου 1871) μαζί με όλο το βιομηχανικό και εμπορικό εξοπλισμό των οργανώσεων αυτών.

3. Κατάργηση του δημοσίου χρέους.
4. Κατάργηση των μονίμων στρατών και της γενικής υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας.
5. Οι κοινότητες δικαιούνται να έχουν αυτοδιοίκηση και δική τους αστυνομία.

Β΄ Οικονομικές διεκδικήσεις

1. Μια μέρα την εβδομάδα για ανάπαυση ή ένας νόμος, που να απαγορεύει στους εργοδότες να υποχρεώνουν τους εργάτες των να εργάζονται περισσότερο από έξι μέρες επί των επτά. Δια νόμου περιορισμός σε οκτώ ώρες του ημερησίου χρόνου εργασίας για ενηλίκους. Απαγόρευση της απασχόλησης παιδιών κάτω των 14 ετών σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και ελάττωση της ημέρας εργασίας σε έξι ώρες για παιδιά ηλικίας από 14 μέχρι 18 ετών.
2. Προστασία των μαθητευομένων υπό τη μορφή ελέγχου από μέρους των εργατικών συνδικάτων.
3. Ένα πάγιο ελάχιστο ημερομίσθιο, που να καθορίζεται κάθε χρόνο ανάλογα με τις τοπικές τιμές των τροφίμων από μια επιτροπή στατιστικής, απαρτιζόμενη από εργάτες.
4. Ένας νόμος, που να απαγορεύει στον εργοδότη να προσλαμβάνει ξένους εργάτες με μεροκάματα κατώτερα από εκείνα που ζητούν οι Γάλλοι εργάτες.
5. Το ίδιο μεροκάματο στα δυο φύλα για την ίδια εργασία.
6. Ανατροφή και επαγγελματική μόρφωση όλων των παιδιών που πρέπει να συντηρούνται από την ολότητα εκπροσωπούμενη από το κράτος και την κοινότητα από το κράτος και την κοινότητα.
7. Συντήρηση των γερόντων και των ανικάνων για εργασία από την ολότητα.
8. Απαγόρευση κάθε ανάμειξης των εργοδοτών στη διαχείριση των επικουρικών εργατικών ταμείων, των ασφαλίσεων κτλ., που πρέπει να διοικούνται αποκλειστικά από τους εργάτες.
9. Ευθύνη των εργοδοτών σε περιπτώσεις ατυχημάτων υπό τη μορφή

μιας εγγύησης, που ο εργοδότης οφείλει να καταθέσει στα εργατικά ταμεία και που πρέπει να είναι ανάλογη με τον αριθμό των εργατών που απασχολούνται στο εργοστάσιο και τον κίνδυνο που διατρέχουν λόγω του είδους της εργασίας των.

10. Δικαίωμα ένστασης από μέρους των εργατών εναντίον των ιδιαιτέρων κανονισμών εργασίας των διαφόρων εργοστασίων, απαγόρευση του ιδιοποιούμενου από τους εργοδότες δικαιώματος, να επιβάλλουν στους εργάτες των οποιαδήποτε τιμωρία υπό μορφή προστίμου ή μείωσης του μεροκάματου (διάταγμα της Κομμούνας της 27ης Απριλίου 1871).
11. Κατάργηση όλων των συμβολαίων που αφορούν παραχώρηση δημόσιας ιδιοκτησίας σε τρίτους (όπως στις τράπεζες, τους σιδηροδρόμους, τα μεταλλεία κτλ.) και μεταβίβαση όλων των κρατικών εργοστασίων στους απασχολούμενος σ' αυτά εργάτες.
12. Κατάργηση όλων των έμμεσων φόρων και μεταβολή των άμεσων φόρων σε μια προοδευτική φορολογία όλων των εισοδημάτων πέραν των 3.000 φράγκων. Απαγόρευση της κληρονομίας εκ πλαγίου και κάθε κληρονομιάς κατ' ευθείαν γραμμή για ποσά που ξεπερνούν τα 20.000 φράγκα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πρόγραμμα του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας

(Εγκρίθηκε στο συνέδριο της Ερφούρτης το 1891)

Η οικονομική εξέλιξη της αστικής κοινωνίας οδηγεί με φυσική αναγκαιότητα στην εξαφάνιση της μικρής επιχείρησης, που βάση της είναι η ατομική ιδιοκτησία του εργάτη πάνω στα μέσα παραγωγής που χρησιμοποιεί. Χωρίζει τον εργάτη από τα παραγωγικά του μέσα και τον μεταβάλλει σε ακτήμονα προλετάριο, ενώ τα μέσα παραγωγής αποβαίνουν το μονοπώλιο ενός σχετικά μικρού αριθμού καπιταλιστών και μεγαλογαιοκτημόνων.

Παράλληλα με τη μονοπώληση αυτή των μέσων παραγωγής βαδίζει η εκτόπιση των διασκορπισμένων μικρών επιχειρήσεων από κολοσσιαίες μεγαλοεπιχειρήσεις, η εξέλιξη του εργαλείου σε μηχανή, μια τεράστια αύξηση της παραγωγικότητας της ανθρώπινης εργασίας. Αλλά όλα τα πλεονεκτήματα αυτής της μεταβολής μονοπωλούνται από τους καπιταλιστές και τους μεγαλογαιοκτήμονες. Για το προλεταριάτο και τα εξαφανιζόμενα μεσαία στρώματα —μικροαστούς, χωρικούς— η μεταβολή αυτή σημαίνει προϊούσα αύ-

ξηση της αβεβαιότητας της ύπαρξής των, της αθλιότητας, της πίεσης, της υποδούλωσης, του εξευτελισμού, της εκμετάλλευσης.

Διαρκώς μεγαλώνει ο αριθμός των προλεταρίων, διαρκώς ογκώνεται ο στρατός των πλεοναζόντων εργατών, διαρκώς οξύτερη γίνεται η αντίθεση μεταξύ εκμεταλλευτών και εκμεταλλευόμενων, διαρκώς πιο πεισματώδης ο ταξικός αγώνας μεταξύ μπουρζουαζίας και προλεταριάτου, αγώνας που χωρίζει τη σύγχρονη κοινωνία σε δυο εχθρικά στρατόπεδα και είναι το κοινό χαρακτηριστικό όλων των βιομηχανικών χωρών.

Το χάσμα μεταξύ κατεχόντων και ακτημόνων διευρύνεται ακόμη περισσότερο από τις κρίσεις που έχουν την αιτία τους μέσα στη φύση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που γίνονται διαρκώς πιο πλατιές και πιο καταστρεπτικές, υψώνουν τη γενική αβεβαιότητα σε ομαλή κατάσταση της κοινωνίας και αποδεικνύουν ότι οι παραγωγικές δυνάμεις ξεπέρασαν τα όρια της σημερινής κοινωνίας ότι η ατομική ιδιοκτησία των μέσων της παραγωγής δεν συμβιβάζεται πια με τη σκόπιμη χρησιμοποίηση και την πλήρη εξέλιξή των.

Η ατομική ιδιοκτησία πάνω στα μέσα της παραγωγής, που άλλοτε ήταν το μέσο εξασφάλισης της ιδιοκτησίας του παραγωγού πάνω στο προϊόν του, έγινε σήμερα μέσο απαλλοτρίωσης της ιδιοκτησίας των χωρικών, των χειροτεχνών και των μικρεμπόρων και μέσο που καθιστά τους μη εργάτες —τους καπιταλιστές και τους μεγαλογαιοκτήμονες— κατόχους του προϊόντος των εργατών. Μόνο η μεταβολή της καπιταλιστικής ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα της παραγωγής —γη, μεταλλεία, πρώτες ύλες, εργαλεία,

μηχανές, μέσα συγκοινωνίας— σε κοινωνική ιδιοκτησία και η μεταβολή της εμπορευματικής παραγωγής σε σοσιαλιστική, σε παραγωγή γινόμενη από και για την κοινωνία, μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα η μεγάλη επιχείρηση και η διαρκώς αύξουσα αποδοτικότητα της κοινωνικής εργασίας να καταστεί για τις ως τα τώρα εκμεταλλευόμενες τάξεις από πηγή αθλιότητας και καταπίεσης σε πηγή της πιο μεγάλης ευδαιμονίας και αρμονικής από κάθε άποψη τελείωσης.

Η κοινωνική αυτή μεταβολή σημαίνει την απελευθέρωση όχι μόνο του προλεταριάτου, αλλά ολόκληρου του ανθρώπινου γένους, που υποφέρει κάτω από τις σημερινές συνθήκες. Αλλά μια τέτοια μεταβολή δεν μπορεί παρά να είναι μόνο έργο της εργατικής τάξης, γιατί όλες οι άλλες τάξεις, παρά τη μεταξύ τους διάσταση συμφερόντων, βασίζονται στην ατομική ιδιοκτησία πάνω στα μέσα της παραγωγής και έχουν σαν κοινό σκοπό τη διατήρηση των βάσεων της σημερινής κοινωνίας.

Ο αγώνας της εργατικής τάξης εναντίον της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης είναι αναγκαστικά πολιτικός αγώνας. Η εργατική τάξη δεν μπορεί να διεξάγει τους οικονομικούς της αγώνες ούτε και να αναπτύξει την οικονομική της οργάνωση χωρίς να έχει πολιτικά δικαιώματα. Δεν μπορεί να επιτύχει το πέρασμα των μέσων παραγωγής στην κατοχή της ολότητας, χωρίς να κατακτήσει την πολιτική εξουσία.

Να διαμορφώσει τον αγώνα αυτόν της εργατικής τάξης σε αγώνα συνειδητό και ενιαίο και να του δείξει το φυσικά αναγκαίο σκοπό — αυτό είναι το καθήκον του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος.

Τα συμφέροντα της εργατικής τάξης είναι όμοια σε όλες τις χώρες με καπιταλιστικό τρόπο παραγω-

γής. Με την επέκταση της παγκόσμιας επικοινωνίας και της παραγωγής για την παγκόσμια αγορά η θέση των εργατών της κάθε μιας χώρας εξαρτάται όλο και περισσότερο από τη θέση των εργατών στις άλλες χώρες. Η απελευθέρωση της εργατικής τάξης είναι λοιπόν ένα έργο, που απαιτεί εξίσου τη συμμετοχή των εργατών όλων των πολιτισμένων χωρών. Κάνοντας αυτή τη διάγνωση το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας αισθάνεται και διακηρύττει ότι είναι ένα με τους ταξικά συνειδητούς εργάτες όλων των άλλων χωρών.

Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας δεν αγωνίζεται λοιπόν για καινούργια ταξικά προνόμια, αλλά για την κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας και αυτών των ίδιων των τάξεων, καθώς και για ίσα δικαιώματα και ίσα καθήκοντα δι' όλους χωρίς διάκριση φύλου ή καταγωγής. Ξεκινώντας απ' αυτές τις αντιλήψεις, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας καταπολεμά μέσα στη σημερινή κοινωνία όχι μόνο την εκμετάλλευση και καταπίεση των εργατών, αλλά κάθε είδος εκμετάλλευσης και καταπίεσης, άσχετα αν αυτή στρέφεται εναντίον μιας τάξης, ενός κόμματος, ενός φύλου ή μιας ράτσας.

Ξεκινώντας από τις βασικές αυτές αρχές το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας απαιτεί εν πρώτοις:

1. Γενικό, ίσο και άμεσο δικαίωμα εκλογής και ψήφου, με μυστική ψηφοφορία για όλους τους πολίτες του Ράιχ ηλικίας άνω των 20 ετών, χωρίς διάκριση φύλου, σε όλες τις εκλογές και ψηφοφορίες. Αναλογικό εκλογικό σύστημα και μέχρι

της εισαγωγής του συστήματος αυτού νέα διανόμου διαίρεση των εκλογικών διαμερισμάτων ύστερα από κάθε απογραφή του πληθυσμού. Διετείς νομοθετικές περιόδους, διεξαγωγή των εκλογών και ψηφοφοριών σε ημέρες αργίας καθιερωμένες απ' το νόμο. Καταβολή αποζημίωσης στους εκλεγόμενους αντιπροσώπους. Κατάργηση κάθε περιορισμού πολιτικών δικαιωμάτων εκτός στις περιπτώσεις που ένα άτομο κηρύσσεται σε κατάσταση απαγόρευσης.
2. Άμεση νομοθεσία από το λαό βάση του δικαιώματος πρότασης και απόρριψης. Αυτοδιάθεση και αυτοδιοίκηση του λαού στο Ράιχ, στις χώρες, στις επαρχίες και τις κοινότητες. Από το λαό εκλογή των αρχών που να είναι υπόλογες και υπεύθυνες. Ετήσια έγκριση των φόρων.
3. Γενική στρατιωτική εκπαίδευση, λαϊκό στρατό αντί των μόνιμων στρατών. Η λαϊκή αντιπροσωπεία να αποφασίζει για τον πόλεμο και για την ειρήνη. Εξομάλυνση όλων των διεθνών διαφορών με διαιτησία.
4. Κατάργηση όλων των νόμων, που περιορίζουν την ελεύθερη εκδήλωση γνωμών και το δικαίωμα της οργάνωσης και της συγκέντρωσης.
5. Κατάργηση όλων των νόμων που θέτουν τη γυναίκα σε υποδεέστερη μοίρα απέναντι του άντρα από την άποψη τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού δικαίου.
6. Η θρησκεία να κηρυχθεί ιδιωτική υπόθεση. Κατάργηση όλων των δαπανών από δημόσιες προσόδους για εκκλησιαστικούς και θρησκευτικούς σκοπούς. Οι εκκλησιαστικές και θρησκευτικές κοι-

νότητες να θεωρηθούν σαν ιδιωτικές ενώσεις, που κανονίζουν τις υποθέσεις των με πλήρη ανεξαρτησία.

7. Λαϊκότητα του σχολείου. Υποχρεωτική φοίτηση στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Δωρεάν παροχή της διδασκαλίας, των μέσων της μελέτης και της τροφής στα δημοτικά σχολεία του κράτους, καθώς και στα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα για κείνους τους μαθητές και τις μαθήτριες που εξαιτίας της ικανότητάς των θεωρούνται κατάλληλοι να συνεχίσουν τις σπουδές των.
8. Δωρεάν απονομή της δικαιοσύνης από δικαστές που εκλέγει ο λαός. Δικαίωμα έφεσης σε ποινικές υποθέσεις. Αποζημίωση εκείνων που κατηγορήθηκαν ενώ ήταν αθώοι. Κατάργηση της ποινής του θανάτου.
9. Δωρεάν παροχή ιατρικής περίθαλψης, που να συμπεριλαμβάνει τον τοκετό και τα φάρμακα. Δωρεάν ενταφιασμό των νεκρών.
10. Προοδευτική φορολογία του εισοδήματος και της περιουσίας για την πληρωμή των δημόσιων δαπανών, εφόσον οι δαπάνες αυτές καλύπτονται με τη φορολογία. Υποχρέωση αυτοκατάταξης του φορολογούμενου στις φορολογικές κατηγορίες. Φόρος επί της κληρονομιάς, που να αυξάνει προοδευτικά ανάλογα με το μέγεθος της κληρονομιάς και το βαθμό συγγενείας. Κατάργηση όλων των άμεσων φόρων, δασμών και λοιπόν οικονομικοπολιτικών μέτρων, που θυσιάζουν τα συμφέροντα της ολότητας στα συμφέροντα μιας ευνομούμενης μειονότητας.

Για την προστασία της εργατικής τάξης το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας απαιτεί:

1. Μια αποτελεσματική εθνική και διεθνή εργατική νομοθεσία πάνω στις παρακάτω βάσεις:
   α. Καθορισμός μιας κανονικής ημέρας εργασίας που η διάρκειά της να μην υπερβαίνει τις οκτώ ώρες.
   β. Απαγόρευση της βιοποριστικής εργασίας σε παιδιά κάτω των 14 ετών.
   γ. Απαγόρευση της νυκτερινής εργασίας με εξαίρεση των βιομηχανικών εκείνων κλάδων, που σύμφωνα με τη φύση των απαιτούν νυκτερινή εργασία από λόγους τεχνικούς ή από λόγους συναφείς προς το γενικό καλό.
   δ. Μια συνεχή ανάπαυση τουλάχιστον τριάντα έξι ωρών την εβδομάδα για κάθε εργάτη.
   ε. Απαγόρευση του συστήματος της εις είδος πληρωμής.
2. Παρακολούθηση όλων των βιομηχανιών επιχειρήσεων, διεύρυνση και ρύθμιση των συνθηκών εργασίας στις πόλεις και τους αγρούς από ένα γραφείο εργασίας του Ράιχ, από γραφεία εργασίας των διαμερισμάτων και από εργατικά επιμελητήρια. Πλήρη βιομηχανική υγιεινή.
3. Νομική εξίσωση των εργατών και υπηρετών της γεωργίας με τους βιομηχανικούς εργάτες. Κατάργηση των κανονισμών για τους υπηρέτες.
4. Κατοχύρωση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι.

http://allotriosi.wordpress.com

5. Ανάληψη της συνολικής εργατικής ασφάλισης από το Ράιχ με αποφασιστική σύμπραξη των εργατών στη διοίκηση.

http://allotriosi.wordpress.com